

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿԱՌԻԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՅՐԻԱՐԳՈՒԹՅԱՆ

ԲՈՎ ԱՆԳԱՎՈՒԹՅՈՒՆ

	Երես
ԽՐԲԱԿՐԱԿԱՆ	
— Անթիլիաս.	* * * 129
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
— Յիսուսի ուսուցումը բաժնի համաձայնականներուն.	Ժ. Գ. 133
— Հրեաներու այժմեան դիրքը Յիսուսի հանդեպ.	Չ. Լ. 137
ՊԱՏՄԱԿԱՆ	
— Այասի անկումը.	Գեորգ Մըշուրեան 138
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ	
— Հրեացակ զուարթուն.	Ն. Թամանեան 139
ՀԱՅՐԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ	
— Պատմական տեղեկություններ Հայաստանի հողերի ոռոգման մասին.	Մեսրոպ Մազիսյան Արփաք. 140
Հայրապետական Պատմության խումբը.	145
ԵԿԵՂԵՑԱԳԱՏՄԱԿԱՆ	
— Գրիգոր Կեսարացի Պատրիարք և իր ժամանակը.	Ա. Ազյոյանեան 146
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
— Սիրաբայ հին հայ բարգամունքները.	Երվանդան 150
Նոթ և հիմ.	Նոստր 153
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ	
— Ամսօրեայ լուրեր.	157
ՏԵՐՈՒՆԻ	
— Տ. Յարուբին Վրդ. Պարոնեան.	160

Ս Ի Ռ Ն

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Բոլոր երկիրներու համար ՍԻՌՆԻ Տարեկան բաժնեգրին է
Անգլ. Շէլի 6 (Ամեր. Տուր 1.50) կամ անոր համարժէքը.
եռամսեայ կամ վեցամսեայ բաժանորդագրութիւն չկայ:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԽԻԷ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne ՅԻՈՈ
Patriarcat Arménien
JÉRUSALEM — Palestine

Ս Ի Ռ Ն ՆՈՒԻՐՈՂՆԵՐ 1936-Ի ՀԱՄԱՐ

Պ. Կարապետ Շիրինեան (Ժառ. սան)՝ Երուսաղէմէն,
Տիար Սարգիս Շիրինեանի՝ Զիջակո,
Տիար Պաղասար Ալվազեանի՝ Պ. Այրէս,
Ազն. Տիկ. Երմանէ Սէֆէրեան՝ Միլանայէն,
Արժ. Տ. Ղազար քչնյ. Տիգրէեանի՝ Տէրիք-Սուրբա,
Տիար Եղուարդ Ինճէեան՝ Պոլսէն,
Զորս օրինակ Սիոն կարօտ վայրերու:
Բարեսէր ազգային ոմն (Մ. Ս.)՝ Պաղաստէն,
Ս. Զատիկի ուխտաւորութեան առթիւ քաղաքս այցելելով նուիրեց
տասը սթերլին, որով՝ յանուն Ազն. Նուիրատուն 33 օրինակ
Սիոն յատկացուցինք կարօտ վայրերու:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Հայկական ձեմարանի, ինքնակալութիւնը պարսէ կը համարէ առ ի
գիտութիւն յայտարարել հայ նասարակութեան, թէ ՏԻԱՐ ԳԷՈՐԳ ՄԵՍՐՈՊ
1934 Սեպտեմբերէն սկսեալ ձեմարանին հոգասարութիւնը ամբողջովին ինքնա-
կալութեան փոխանցած եւ 1935 Սեպտեմբերէն ալ սկսեալ նոյն հասա-
տեքներէն կամովին հեռացած ըլլալով այլեւս ոեւէ կայ չունի ձեմարանին
հետ եւ արժանաւոր չէ անոր անունով եւ անոր հաշւոյն նպաստ հաւաքելու:

Ինքնակալութիւնս միաժամանակ կը յայտարարէ նոյնպէս թէ Հայ-
կական ձեմարանը պէտական արժանութեամբ կը պատկանի ինքնակալու-
թեանս, եւ Պուլկարիոյ մէջ ոչ երկրորդ ձեմարան մըն ալ քանալու կարե-
ւորութիւն կայ, ոչ ալ զայն պահելու հնարաւորութիւն:

15 Մարտ 1936
Սոֆիա (Պուլկարիա)

ԻՆԱՄԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՁԵՄԱՐԱՆԻ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ

~~722~~66

Ամենայն Հայոց հայրապետական աթոռին վերադարձն ի Ս. Էջմիածին, Կիրիկիոյ հայութիւնը, իր ազգային և եկեղեցական զոյութեան պահպանումին համար նոյն իսկ, անհրաժեշտ զգաց կաթողիկոսական աթոռի մը ներկայութիւնը ի Սիս. զոհացումը գտաւ իր խղճմտանքին այդ պահանջը, ու կիրիկեան աթոռը, իբրև մասնաւոր կաթողիկոսութիւն շարունակուեցաւ իր վերջին տեղւոյն վրայ՝ մինչև ներկայէս իբր տասնամեակ մը առաջ։ Ստոյգ է հետևաբար թէ անկէջ ու այդ ձևով, այսինքն իբր մասնաւոր կաթողիկոսութիւն է որ անկիւ փոխադրուեցաւ ուր ուրեմն Անթիլիաս, մինչդեռ կիրիկեան միւս նախկին նստոցները Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան նժգեհավայրեր էին իսկապէս, քանի որ այդ թուականներուն իսկապէս Ս. Էջմիածնի աթոռն էր որ փոխադրուած էր նոյն վայրերը, ու, այդ իսկ պատճառաւ, Արևմուտք հաստատուած կաթողիկոսները յաճախ կը ստորագրէին «Կաթողիկոս Ս. Էջմիածնի պանդխտեալ ի Սիս», եւայլն։

Ինչ որ ալ լինին այս մանրամասնութիւնները, սա՛ ստոյգ է սակայն թէ բոլոր այդ տեղափոխութիւնները, որոնք կատարուեցան ընդհանրական կամ մասնաւոր կաթողիկոսութեան ձևին տակ, կատարուեցան պատմական ստիպողականութեանց ներքեւ, ու մենք ամէնքս մեղէն գիտենք թէ ինչ պատմական հանգամանքներու մէջ է որ տեղի ունեցաւ նաև այս վերջին տեղափոխութիւնը Անթիլիաս։ Իր մասնաւոր կաթողիկոսութեան դիրքը պատճառ մը չէ երբեք որ անկիւ առարկայ չլինի ընդհանուր հայութեան սիրոյն, յարգանքին և հոգածութեան։ Որ և է ազգային զործ, թէ՛ իսկ ամփոփ սահմանի մէջ կատարուած, երբ կը կատարուի խղճմտօրէն և բարի ջանադրութեամբ, հետևաբար և զոհացուցիչ արդիւնքներով, ազգին ամբողջութեան է որ կը պատկանի իր մատուցած ծառայութեամբն ու օգուտովը։ Իսկ այսպիսի մի վկայութիւն ազգային խղճմտանքն է ինքնին որ պիտի տայ անտարակոյս ի պատիւ Անթիլիասի մէջ վերակազմուած Կիրիկիոյ աթոռին։ Ան հազիւ եօթը տարիներու կարճ տևողութեան ընթացքին արդարացուցած է արդէն Ազգին և եկեղեցիին յոյսերն իր մասին, նախ՝ նախապատերազմեան որ և է յառաջագոյն շրջաններէ թերևս աւելի կանոնաւորութեամբ՝ կազմակերպելով իր թեմական պարագրութիւնը, զոր կը բաղկացնեն հինգ եպիսկոպոսական կամ առաջնորդական վիճակներ, ամէնքն ալ օժտուած սահմանադրական ժողովներով։ Եւստոյ՝ կաթողիկոսարանի իրական և իրաւական յօրինուածքով, ուր գերազատ իշխանութիւնը այնքան իմաստուն առնչուութիւններով շաղկապուած է իրեն ստորագաս մարմիններուն հետ, ուր եպիսկոպոսական ժողովը, Սինդիկատը կը կատարէ կաթողիկոսական վիճակին եկեղեցական և հոգևոր գործոց հանդէպ, ուր ամսօրեայ պաշտօնաթերթ «Հասկ»ը զգացուած պէտքերու, կատարուած աշխատութեանց և ձեռք բերուած արդիւնքներու պատկերը կը ցոլացնէ յստակ խօսքերու մէջ, ու փոքրիկ մամուլը անդուլ կը շարժի օգտաւէտ հրատարակութեանց եռուղեով։ Բայց այս ամենէն աւելի, առաջին տարիէն իսկ ստեղծուածով դպրանոցի կամ դպրեւանքի հաստատութեան, որ արդէն իր անդրանիկ հունձքովը ցոյց տուաւ թէ որքան կամով և գիտակցութեամբ պատրաստուած էր ան՝ ապահովելու համար իր շրջանակին ապագայ հոգևորականներուն և մասնաւոր ևս ուսուցիչներու կրթութեան գործը։

Մէկ կողմ դնելով հոս՝ ամբողջ կիրիկեան կաթողիկոսութեան թեմին մէջ եօթը տարիէ ի վեր ծաւալ դրած հոգևոր և բարոյական շինութեան յայտնապէս

մխիթարական կացութիւնը, որ ամբողջովին արդիւնքն է այս վերակազմութեան, գործը մի միայն իր այդ երեք երեսներուն մէջ դիտած ատեննիս, պէտք է համոզուինք արդարեւ թէ ոչ ջանք խնայուած է նորահաստատ այդ հոգևոր Տան և կրթական Յարկին մէջ, և ոչ զօրոգութիւն. ամէն ինչ ընթացած է հոգևոր և ազգային տեսիլքի մը մաքուր ազդեցութեան տակ: Հասարակ տեղիք մը միայն կրկնած պիտի ըլլայինք հոս՝ ըսելով թէ ժամանակը և նոր ճիգեր անշուշտ հոն դեռ աւելի պիտի կատարելագործեն ամէն ինչ. ճշմարտութիւն՝ որ ճիշդ է ապրելու և գործելու կոչուած ամէն հաստատութեան համար: Պարտինք սակայն ընդունիլ թէ արդէն եղածը ամէն հաւաստիք և երաշխիք ունի իր մէջ ապառնի լայնագոյն և լիագոյն ևս յաջողութեանց:

Պատժւ ալեփառ Վեհաշնորհ Տ. Սահակ Ս. Կաթողիկոսի, որ մեծ ձգտնաժամի վաղորդայնին նոյն իսկ՝ քաջ և ընտիր Հովուապետի արժանաւայել ազնուական արթնամտութիւնը ունեցաւ խորհելու իր ժողովուրդին հոգևոր և ազգային վերականգնումի պէտքին վրայ, և առաջին շարժումը ինք տուաւ անոր գործողութիւն համար կատարելի աշխատութեանց: Յարգա՛նք իր կորովի Աթոռակցին, Շնորհազարդ Տ. Բարզէն Ս. Կաթողիկոսին, որ իր պարտականութեանց լիուրի գիտակցութեամբ, տքնեցաւ անդադար, կազմակերպութեան գործին թէ՛ ծրագրումին և թէ՛ մշակումի յոգնութեանց բեռը գրեթէ ամբողջովին ստանձնելով և ի գլուխ հանելով զայն սքանչելի յարատեւութեամբ, և քանիցս առողջութիւնն իսկ ենթարկելով վտանգի: Իսկ յաւերժական օրհնութիւն ամբիժ յիշատակին յաւէտ ողբացեալ անգուգական Տ. Շահէ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի, որու շունչն է որ, կը հաւատանք, երկար ատեն պիտի խնկէ Կիլիկեան Դպրեւանքի մթնոլորտը. ցանկալի է որ իր մաքուր հոգևորականի և բարձր նկարագրի պատկերը անեղծ մնան ընդ միշտ իր աշակերտներուն սրտին մէջ: Անկեղծ համակրանք և շնորհակալութիւն կը պարտինք անտարակոյս ազգովին նաև թէ՛ եպիսկոպոսաց ժողովին և թէ՛ ժողովրդական վարչութեան սահմանադրական միւս ժողովներուն, որոնք ամէն տեղ առհասարակ ճշմարիտ գործակցութեամբ և բարոյական աջակցութեամբ օժանդակեցին երկու Վեհերուն կողմէ ծրագրուած բոլոր տնօրինութեանց, անխախտ պահելով հոգևոր և աշխարհիկ իշխանութեանց միջև անհրաժեշտ համերաշխութեան սկզբունքը, որ մեր ազգային վարչական կեանքի խարխիւն ու կանտնն է եղած միշտ և պէտք է լինի յաւէտ:

Այս կամ այն կերպով, Հայ-Անթիլիաք իրականութիւն մըն է վերջապէս մեր ազգային-եկեղեցական կեանքին մէջ, ու Միլիերականի այդ ափունքին վրայ, բուն երկրական ուրիշ ազդերու բազմաթիւ կրօնական հաստատութեանց դրացնութեանը մէջ մենք ևս մեր կարգին հայկական սրբավայրի տիրացած լինելու այս մտածութիւնը տարակոյս չունինք թէ ուրախութիւն միայն կրնայ պատճառել իր Ազգն ու եկեղեցին սիրող ամէն Հայու:

Մեր ընթերցողներէն շատեր մտածեն թերեւ թէ այս տողերը գրի առնուած են տպագրութեանը տակ վերջերս հոն կատարուած Միւսուրօրհնէքին, որ մասնաւորաբար կիլիկեան ներկայ թեմերուն և չափով մը նաև շրջակայից մէջ յառաջ բերաւ զնահատելի ոգևորութիւն: Այդ ենթադրութիւնը ճիշդ է անշուշտ մասամբ, բայց ճշտագոյն է սա կէտը թէ Հայ-Երուսաղէմի մէջ շատոնց

փափաք և պարտականութիւն իսկ կը զգացուէր «Սիրոն» միջոցաւ հրապարակաւ արտայայտելու Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան և իր Պետին անվերապահ համակրանքն ու սէրը՝ իրմէ ութ ժամ խորոցով միայն հեռու այդ այլ ևս օրհնուած գետին վրայ ծաղկած կեանքին նկատմամբ։ Այդ հոգեվիճակն է որ, զանազան առիթներով արտայայտուած արդէն ներքին մտերմութեան մէջ, զըլխաւորապէս տուն կուտայ այս գրութեան։ Նա որ պիտի ստորագրէր զայն, եօթը տարուան մէջ չորս անգամ այլ և այլ պատեհութեամբ անձամբ տեսած է Հայ-Անթիլիասը, նախ՝ կազմակերպուելէն առաջ, և յետոյ անոր զարգացման ընթացքին, ու միշտ վերադարձած է անկէց սիրալիւր զոհունակութեամբ։ Բայց այդ բոլորը չեն կրցած բնու մարել իր մէջ այն մորմոքը, զոր ցաւազին մտածում մը տուած է միշտ իրեն և կուտայ այժմ իսկ դեռ։ Այդ վայրին մէջ ամէն ինչ հայկական է այլ ևս, կրօնական և ազգային կեանքը, կրթութիւնը և զրական ձգտումները, ոգի և աշխարհայեացքը, միջոցներ և նպատակ, բացի միակ բանէ մը, Կիլիկիոյ կաթողիկոսական աթոռը պանդուխտ է հոտ՝ իր ներկայ կայքին մէջ, ոչ միայն պատմականօրէն, որ ճակատագրական է անշուշտ և անդադմանելի, այլ նաև բնակաւորման տեսակէտով։ Իրենք չէ Տունը՝ ուր կ'ապրին և կը գործեն հոն մարդիկ։ Սիսի արքունական մայրավանքին, թագաւորակերտ հոյակապ մայր-եկեղեցիին, միաբաններու բնակութեան և զրպրանոցի սեհպական շէնքերուն տեղ՝ անազին ճիգերով և մեծ զոհողութիւններով հազիւ փոքրիշատէ ձևի բերուած անշաղախ քարակերտ և փայտեայ ծածօքով տալաւարներու խոնու մը միայն կայ, սիրուն պուրակի մը շուքին և մշտահոս առուակի մը խոխոխանքին մէջտեղ։ Ու այդ ամէնը, գետին և շէնք, օտարինն են, մենք վարձկան ու վարձակալ ենք հոն։ Ամերիկեան Նիւ Իսթ Ռիֆթը, որ պատերազմի վերջին տարիներն ու յետոյ հայ որբերու պատսպարման և դպրոցական և արհեստական կրթութեան ծառայեցնելու համար կառուցած էր այդ շէնքերը, և ապա, իր գործին աւարտումէն ետքը, առանց փոխարինութեան հինգ տարուան պայմանաժամով միայն տրամադրած էր զայն Սոյ Աթոռին, երկու տարուան յամուրդէ մը վերջ, որ անա կ'աւարտէր, կը մտնէ սեհպականատիրով և պահանջողի իր դիրքին մէջ։ Գալ տարի ուրեմն, եթէ անկարելի լինի չտիրանալ այդ գետինն և շէնքերուն, յառաջ կրնայ զալ տալնապ մը, որ դժբախտաբար կարող է յանգիլ վտանգաւոր ելքի մը։ Կիլիկեան նորակազմ աթոռին ապագան, ուրեմն, այս տեսակէտով զէթ մտահոգիչ է այժմ։ Ամէնուս պարտքն է ազգովին ի նկատի ունենալ այս կէտը։ Կիլիկիոյ թեմականները նախ, և ազգին լրութիւնը նոյն ատեն, հարկ է որ շարժին՝ դարման մը հոգալու համար այս վիճակին։ Ազգին ընդհանրութեան է հայ Անթիլիասի պատիւն ու փառքը, ինչպէս անոր ծառայութիւնն ու օգուտը։ Կետեաբար եւ ամբողջ հայութիւնը պէտք է իւրացնէ զայն իրապէս և իրաւապէս հայացնելու պարտականութիւնը։ Հայ երուսաղէմը սիրով պիտի մասնակցի այդպիսի նպատակի մը իրազորման շարժումին, իր թեմական սահմաններէն ներս այդ մտօք հանգանակութիւն կատարելու՝ ձեռնարկով, և քաղցը է մեզ յուսալ թէ ամէն տեղ ամէն հայ սիրտ սիրով միայն պիտի արձագանգ տայ այս մտօք Կիլիկիոյ գոյգ պատուական վեհերուն հրատարակելիք կոչին։

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՈՒՍՈՒՅՈՒՄԸ ԸՍՏ ՀԱՄԱՏԵՍԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Ն. Գ Լ Ո Ւ Ն

ՔԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՏԱՐԱՄԸ

(Նաթ. Սինգ 1935, էջ 375-386)

Երբայեցուց համար, Յուդիստինականին՝ իր ժողովուրդին հետ յարաբերութիւնը դաշինքի մը մէջ երեւան կուգայ: Իսրայէլ Աստուծոյ հանդէպ հնազանդութեան յանձնառութիւն մը ունի: Եթէ զայն կատարէ, Աստուած պիտի օրհնէ զինքը: Եթէ ըմբոստանայ, Աստուած պիտի անիծէ զայն (Բ. Օր. Թ. 33-17): Երբայէն կ'ուզէ առտուածպետական օրէնքը: Բնական է որ համատեսական ուսուցումն ալ, Թագաւորութեան մտածածովը սոցորորուած իր վարդապետութեամբ, միևնոյն գաղափարին յանդիմ, վասնզի Թագաւորին և հպատակներուն տրամագրութիւնները պիտի չկարենային իրարմէ անկախ մնալ: Ուր որ եղբակցուած դաշինք կայ, հոն համաձայնութեան կապ մը կը կազմուի զաշնաւորուող կողմերուն միջև: Միայն թէ Յիսուսի իմացումը, ինչպէս իսրայէլացի օրէնագիրինն ալ, կ'ենթադրէ որ, Սուրբ Աստուածը քանի որ իր խոստումին հաւատարիմ է միշտ, մարդիկ միայն, իրենց չարութեամբը պատասխանատու են եթէ խզում յառաջ գայ: Դարձեալ, որովհետեւ Աստուծոյ նկատմամբ մեր զգացումները մարդկէ մարդ յարաբերութեանց մէջ է մանաւանդ հրեան կուգան — ինչ որ հզօրացնելու հանդէպ սէրը բարեպաշտութեան ամենէն վաւերական նշանն ըլլալով — այդ սկզբունքը կ'առաջնորդէ այն փոխադարձութեան, որուն մասին շատ անգամներ կը խօսին Աւետարանները: Անթէ թողուցուք մարդկան զայնցանս նոցա, թողցէ և ձեզ հայրն երկնաւոր: Ապա թէ ոչ թողուցուք մարդկան, և ոչ հայրն ձեր թողցէ ձեզ զյանցանս ձերոյ (Մտթ. 2. 14-15, հմտ. է. 1-2. ԺԸ. 32-35):

Ըստ այսմ, Թագաւորութեան անդամ-

ները ծառաներն են Աստուծոյ (Մտթ. ԺԳ. 23-35) կամ Մեսիային (Մտթ. ԻԳ. 45, ԻԵ. 14): Գրիստոսի աշակերտին կեանքը ծառայութիւն մըն է: Ու երկնաւոր Հօր որդիները եղած լինելու անոնց առանձնաւոր հաւել լինելու արգելք մը չէ բնաւ այդ բանին համար, քանի որ ընտանիքին պետք իրաւունք ունի, անտարակոյս, յոյս զինելու իր զաւակներուն աշխատանքին վրայ (Մտթ. ԻԱ. 28): Արդ, որովհետեւ ամէն ճիշդ յանձնուած գործին համեմատութեամբ վարձքի մը արժանի է, առաւել ծառան, զոր օրինակ, որ, չհաւատարմութիւն (մեղք)ներու գումարին վրայ տասը ևս չհանցաւ, տասը քաղաքներու հրամանատարութիւնը կ'ընդունի (Ղկա. 12-19): Մեր Փրկչին ուսուցումն մէջ, այս համապատասխանութիւնը այնքան խստիւ կը պահուի, որ տէրը իր ծառանեան իրեն կ'ընէ այն ծառայութիւնը զոր ծառաներն ընդհանրապէս կ'ընեն իրենց տիրոջ (Ղկա. ԺԳ. 36-37): Հոս դերերը շրջաւորուած են: Երբայէն կայ գրեթէ ճշմարտագանջային արտայայտութիւնը սկզբունքին՝ փոխադարձութեանը այն պարտականութիւններուն, որոնց հաւատարմութիւնը կ'ապուծուի և հպատակներն ու վեհապետը:

Ճշմարիտ է թէ համատեսական ուրիշ յայտարարութիւններ տարբեր կերպով կը ներկայացնեն այս հարցը: Մտթէոսի բռնագրին տաղանդներուն առաւել մէջ, որ գիմարժանեալն է Ղուկասու Աւետարանին մնասնորու առաւել (Մտթ. ԻԵ. 14-23, Ղուկ. ԺԹ. 12-19), վարձքը ոչ միայն համեմատական չէ աշխատութեան քանակին, այլ միշտ նոյնը կը մնայ: Այս տեսակէտով ալ աւելի բարացուցական է առաւել գործաւորներուն, որոնք իւրաքանչիւրը մէկ օրանկան օրավարձք կը ստանան, օրուան մ'ը ժամուն ալ որ այդին փոքրիւ երթան (Մտթ. Ի. 1-16): Ինչպէս համաձայնեցնել հասկացողութեան այս երկու շարքերը. առոր համար բաւական է լաւ կշռադատել կազմութիւնը՝ որուն մէջ կը ցուցուին աշակերտները: Իրապէս, եթէ տիրոջ և ծառաներու միջև վերաբերմունքի համապատասխանութիւն մը կայ իսկ, բայց Աստուած իր տանը մէջ ընդունածներուն զարմեալ կուտայ անհունապէս աւելի քան զոր չի կրնար սպասել

անոնց եռանդէն: Անոնց թռչակը՝ վճարումէ մը աւելի՝ առատ վարձք մըն է, որ իբր չտի շատ աւելի է քան ինչ որ խստագոտ օրինակաւութեամբ զնահատուած ծառայութիւն մը պիտի արժէր իրենց համար: Այս հակապատկերը կ'երեւի հոն նոյն իսկ, ուր համեմատականութիւնը աւելի հաստատուած կը թուի (ՂԿ. ԺԹ. 12-19), քանի որ շահագործուած մէն մի մոտի համար, ծառան քաղաքի մը վերականգնութիւնը կ'ընդունի: Տիրոջը արքայական արդարութիւնն է որ կը փայլի այդպիսի վարմունքի մը մէջ. սիրտ մէջ ընկղզուած է արդարութիւնը: Այս պատճառաւ, այս հակացողութիւնները ուրիշ բան չեն վերջապէս եթէ ոչ պատկերներ, որոնք ցոյց կուտան շնորհաց անկողնի վիճակը կամ երկնային առանձնաշնորհումներուն արժէքը (Մտթ. ԻԵ. 21, 23, 34). Թռչակ փառաւոր՝ զոր ընտրեալները պիտի ընդունին երբ գայ Մեսիան (Մտթ. ԻԵ. 34, 46), և որ մինչև այդ օրը իրենց պիտի վերապահուի երկնից մէջ (Մտթ. Ե. 12, 20): Բայց սակայն ըսել չէ թէ Թագաւորութեան մէջ որ և է խորանք պիտի չերեւի (Մտթ. Ե. 19): Անոնք որ իրենց տաղանդները լաւագոյնս պիտի արժեցնեն՝ իրաւաւորութեան առաւելում պիտի ունենան. վասնզի աշակերտներու եղած վարձատուութիւնը ոչ միայն ծաւրութեան պատուակ մը չէ, այլ Տիրոջը ծառայութեան տարուելիք աւելի արդիւնաւէտ աշխատանք մը: Բայց ամէնքն ալ նոյն կերպով պիտի վայելեն իրեն տիրոջը հաջորդութիւնը (Մտթ. ԻԵ. 21, 23). ապա ուրեմն, ի՞նչ են խորանքներն ու երանքները՝ որոնք կ'երեւին այդ փառաւոր հուստարութեան մէջ:

Պէտք չէ մոռնալ թէ ինչ որ ճիշդ է վարձքերուն համար, ճիշդ է պատիժներուն համար եւ. եթէ հաւատարմով պաշտօնեան Աստուծոյ թագաւորութիւնը ունի իբր վարձք, ապա տարբեր պիտի վճարուին Տիրոջը ներկայութենէն: Հոս ալ ամենաճշգրիտ փորձագործութեան օրէնքն է որ կը գործադրուի: Ո՞վ որ կը գտնէ՝ պիտի դատուի (Մտթ. Ժ. 1, 2). ո՞վ որ կ'ուրանայ՝ պիտի ուրացուի (Մտթ. Ժ. 33). այն ծառան որ գիտէ իր տիրոջը կամքը՝ բայց չի գործադրեր զայն, պիտի

զանակոծուի, մինչդեռ նուազ խստութեամբ պիտի վարուին անոր հետ որ գայն չգիտնալով թերացած է անոր մասին (ՂԿ. ԺԹ. 47, 41): Այդքան տարբերութիւններ, պատիժին միակերպութեանը մէջ սուգաւած, կը ջնջուին սակայն անոնց համար՝ զորս Տէրը պիտի արտաքսէ խնճոյքին սլորահէն, զրկելով արքայական ներկայութեան ուրախութիւններէն (Մտթ. ԻԲ. 13, ԻԵ. 10, 12, 41):

Միւս կողմէ, Փրկչին հաստատած այս համապատասխանութիւնը իր հետեանցովը միայն կապուած է գործերով արդարացման գաղափարին հետ: Ձմռանգութիւնը վարձատրութեան աւետարանական վարձպետութիւնը անոնց համար է միայն, որոնք, արդէն Աւետարանի ենթարկուած են: Ոչ մէկ տեղ չէ ըսուած թէ թագաւորութեան օտար եղողները կրնան հոն մտնել իրենց եղած վիճակովը և զօրութեամբ: Մեսիական գանձին կրնան մասնակից լինել անոնք միայն որոնք զարժի կուգան (Մտթ. ԻԸ. 3). ինչ որ վիճակայր կը տապալէ արժանիքի ամէն գաղափար: Եւստուս ամբարն չուզեր քաջալիքի կարողութեան պատրանքները որ կը յայտարարէ թէ մարդիկ չեն կրնար քրկուել ի թէ՛ Տէրը շնորհք չընէ (Մտթ. ԺԹ. 25, 26): Բայց այս ալ լինելէն ետքը, Թագաւորութեան անգամը յանձնառութեան մը մէջ կը գտնուի հանդէպ Աստուծոյ: Իր ընդունուած պատիւին կը կապուին պարտականութիւններ, որոնք նոյն ատեն ատանձնաշնորհումներ են: Ուրախութիւն կայ ձորը տան մէջ աշխատելուն մէջ (Ղուկ. ԺԵ. 31), և ո՞վ որ այդ երկնակութիւնը կ'ուրանայ և կ'արհամարհէ, ո՞վ որ իր որդութիւնը ծանր և տաժանելի կը նկատէ (ՂԿ. ԺԵ. 29), ո՞վ որ հակառակ հնազանդութեան իր սուտ հաւատալիքներուն՝ կը մերժէ իր ծառայութիւնը (Մտթ. ԻԱ. 30), ո՞վ որ, զօր օրինակ, կը խորհի թողութիւն ընդունիլ Աստուծոյ՝ առանց ինքն ալ ի սրտէ թողութիւն տալու ընկերին (Մտթ. ԺԸ. 23-35), այսինքն, այդպէս վարուելով, ցոյց կուտայ թէ երեսիթապէս միայն աշակերտ է Գրիստոսի (Մտթ. Է. 15-20), թէ իրապէս չի պատկանիր թագաւորութեան (Մտթ. Է. 21), թէ հարսանեաց զգեստ չէ հագած (Մտթ. ԻԲ. 11),

և թէ ապօրէն կերպով սպրդած լինելով հարսանեկան օրահէն ներս, արժանի է որ Տէրը դուրս վտարէ զայն անկէջ (Մտթ. ԻԲ. 13, բզգտ. ԺԸ. 35, Ե. 15, է. 2):

Գալով հնազանդ որդիներուն, Յիսուս ոչ միայն անոնց ի նպաստ իրաւունք մը չի հաստատել, այլ ընդհակառակն բացորոշապէս կը հերքէ այդ նախապաշարունմը. «նոյնպէս և դուք յորժամ առնիցէք զամենայն հրամայեալսն ձեզ, ասանցիք թէ ծառայք անպիտանք Եմք, զոր պարտ էքք առնել՝ արարաք» (Ղկ. ԺԷ. 10): Այսքան խիստ յայտարարութենէ մը վերջ մի վրիպի կարենալ պարծենալ իր գործերուն մասին: Աստուծոյ բարութիւնն է միայն որ կը բանայ թագաւորութիւնը մարդուն առջև. միայն թէ Յաւիտեականը իր զաւակներուն զօրծ մը կը ցուցնէ, ու մեծ հաշուեաւորութեան ստեղծ անկող իրենքով պիտի պահէ անոնք միայն՝ որոնց վարձունքը հնազանդութիւն է եղած. ու այդ պարագային ալ եղած վարձատրութիւնը ոչ այնքան թշուալ մըն է եղած որչափ հաւատարմութեան հետեւեցով եղած շնորհ մը: Այսպէս պիտի ըսէ այն աստեղ Քրիստոս իր աշակերտներուն. «Ազնիւ, ծառայ բարի և հաւատարիմ. որովհետեւ ի սակաւուգի հաւատարիմ ես, ի վերայ բազմոց կացուցիք զքեզ. մօտ յուրախութիւն Տիառն քո» (Մտթ. ԻԵ. 21):

Բայց ե՞րբ պիտի կատարուի դրոշմը. ե՞րբ տանուէրը պիտի մտնէ հասարակաց օրահը, անկէ արտաքինով անարժանները՝ սէր ցուցնելու համար իրենեւրուն: Աստուածային արգարութեան այդ գործը որոշ չափով մը կը կատարուի այս աշխարհի մէջ նոյն իսկ: Այժմէն զժրախտութիւններ կան որոնք կը ծառայեն իբր ապգարարութիւն ամբարիշտներուն (Ղկ. ԺԳ. 3-5), ինչպէս կան և փոխարինութիւններ, վերապահուած այն ծառաներուն, որոնք հաւատարմօրէն կը հետեին Յիսուսի Քրիստոսի (Մարկ. Ժ. 29, 30):

Բայց, այս վերջիններուն համար ալ, հալածանքներ կը խառնուին այս երկրաւոր բարիքներուն (Մրկ. Ժ. 30). գալով ապստամբներու պատիժներուն, անոնք այս երկրի վրայ բացառութիւն մըն են միայն (Մտթ. է. 15-33, ԻԿ. 48-50, ԻԵ.

3, 11, 12 եւ այլն): Ամէն պարագայի մէջ, վարձքերն ու պատիժները այստեղ քիչ անգամ համեմատական են ենթակային վարձուքին. ժամանակաց լրումին է որ պիտի տեղի ունենայ վերջնական հատուցումը (Մտթ. ԺԳ. 39), ինչ որ զմիշ կը տանի խօսելու այն վախճանաբանութեան մասին, զոր համատեսականք կ'ընծայեն Յիսուսի-Քրիստոսի:

Հոս, սակայն, խոչընդոտ մը կը ցցուի: Աւետարաններուն այս առթիւ յառաջ բերած ճառերը (Մտթ. ԻԿ. Մրկ. ԺԳ. Ղկ. ԻԱ) Տիրույթ վաւերական ուսուցման է որ կը ներկայացնեն թէ աշակերտներուն մտածումը: Անշուշտ. ձեռն մէջ կարելի չէ բացարձակապէս չընդունել ժամանակին վարդապետութեանց գործած ազդեցութեանց զաղափարը: Դատաստանին յառաջընթաց նշաններուն նկարագրութիւնը, մէկէ աւելի կէտերու մէջ, հրէական վախճանաբանութիւնն է որ կ'որդիգրէ: Շատ բնական է նոյնպէս որ Յիսուսի ունկնդիրները երբ վերադարձանք իրենց ճառերը, որոնք ոչ թէ իրենց ներկայ փորձառութեանց՝ այլ ապառնիին, այսինքն իրենց ուղղակի հակակշիռէն դուրս եղած իրողութեանց կը պատկանէին, անգիտակցօրէն անոնց մէջ փոխադրած ըլլան իրենց յոյսերն ալ: Բայց պէ՞տք է միթէ՞ աստից հետեւնել որ այս արտաքին տարրերը բոլորովին օտար ըլլան բուն Աւետարանին, Փրկչին վերադրուած վարդապետութեան մէջ հոգեոր նրբանիւթ մը՝ հոյզ մը միայն տեսնելու աստիճան: Բազմաթիւ քննադատներ բացորոշապէս այս մտքով կ'արտայայտուին: Ուայ, զոր օրինակ, անընդունելի կը գտնէ որ Յիսուսի կրօնքն, «այլուր այնքան վճիտ, այնքան էապէս գոտած»՝ իրկրաւոր ամէն խառնուրդներէ, այսքան բրտօրէն նիւթապաշտ վախճանաբանութեան մը պսակումն ունեցած ըլլայ: Տիրույթ վաւերական վարդապետութիւնը աւելի թագաւորութեան առաջնորդուն մէջ է որ կ'երևի: Վերկայ վայրկեանին և վերջնական նպատակին միջև Յիսուս կ'ուզէր տեսնել խմորումի, մաքրագործումի և յառաջդիմութեան երկար և յամր չըլլանք մը, կ'ըսէ Ալպերդ Ռէվիլ: Ինչ որ ըսել է թէ Յիսուս յանկարծական և աշխարհի պայմանները չեղակարծօրէն փոխող չե-

դաշըրում մը չէ ունեցած ի նկատի, և թէ այնքան զօրեղ կերպով գուռաւորուած նկարները զորս Աւետարանները կուտան մեզի, ցոյքն են աշակերտներու եւանգելիս յոյսերուն քան թէ հաւատարիմ արտայայտութիւնը Փրկչին ուսուցումին:

Այս ուղղութեան վրայ այնքան հեռուն գացած են դեռ որ նոյն իսկ վիճելի նկատած են ամենէն քիչ երկդիմի թուած բնագրիներուն անմիջական ու բնական իմաստն անգամ: Այս մասին ըրած իր ուսումնասիրութեանց մէջ, Պրեստըն, զոր օրինակ, կը ջանայ ցուցնել թէ համառոտօրէն Գրիստոսը որ մէկ ուրիշ ապառնի հեռանկար ընդունած է քան իր աշակերտներուն մէջ հոգեւոր բնականութեան մը գաղափարը. այնպէս որ այս տեսակէտով միայն կը խորհի առ ի մերձաւոր գալուտայն մասին, այնպէս որ վերջին գալուտաստանի համար օյաղթական վերադարձի մը (parousie) մտածումը անծանօթ է իրեն, և երբեք չի գտնուիր իր խօսածներուն մէջ: Քննադատներու ամենամիծ մասը, սակայն, իրաւամբ կը մերժէ այս մեկնութիւնը: Երբ Յիսուս կը հաստատէ մասնաւորապէս թէ Վի կատարածի աշխարհիս այսորիկ առաքեցեց Որդի Մարդոյ զհրեշտակս իւրս, թէ «յետ նեղութեանցս այսորիկ արեղակն խաւարեսցի և լուսին ոչ տաց զլոյս իւր, և աստղք թօթափեսցին և զօրութիւնք երկնից շարժեսցին», երբ կ'աւելցնէ թէ «յայնժամ երեսցի նշան Որդւոյ Մարդոյ յերկինս, և յայնժամ կ'ածեսցն ամենայն ազգք երկրի, և տեսցին զՈրդի Մարդոյ եկեալ ի վերայ ամպոց երկնից զօրութեամբ և փառք մեծաւ» (Մտք. ԺԿ. 40-41, ԻԿ. 29-30), ներելի՞ է միթէ այնքան հոգեկանացնել այս նկարները, անոնց մէջ Աւետարանի աշխարհի վրայ կատարելիք նուաճումներուն մէկ նախապատկերը միայն տեսնելու աստիճան. այսպէս ընելով միթէ պարզապէս թոյլ տուած պիտի չըլլայի՞նք մենք մեզի որ Փրկչին իւր թէ աւելի միատարր և իւր թէ իրեն աւելի արժանաւոր վարդապետութիւն մը վերագրելու փափաքը դուրս քաշէր տանէր զմիզ օրինաւոր մեկնաբանութեան մը սահմաններէն:

Ահա՛ այն խնդիրը զոր անկարելի պիտի ըլլար չղնել, և որուն բազմաթիւ հե-

ղինակներ կը կարծեն աւելի անկողմնակալօրէն պատասխանել՝ ուրիշ չափազանցութեան մէջ իյնալով և Յիսուսի վերագրելով Աւետարանին բոլոր խօսքերը, առանց գտնէ նուազեցնելու անոնց սաստկութիւնն ու խտտութիւնը: Ունան, զոր օրինակ, որ տեսնելու այս եղանակին կը յարի, սա բառերով կը ներկայացնէ Քրիստոսի մտածումը. «Յիսուսի յայտնութեան կանգնողները, կ'ըսէ ան, իրենց կատարելագոյն ձեւին մէջ կրնան այսպէս համառօտուիլ. մարդկութեան ներկայ կարգը իր վախճանին կը մօտի: Այդ վախճանը պիտի ըլլայ անսահման յեղափոխութիւն մը, «անձկութիւն» մը՝ նման երկունքի ցաւերուն. «վերածնութիւն» մը, կանխուած՝ մթին արհաւիրքներով և արտակարգ երեւոյթներով ծանուցուած: Վերջին օրը երկնիքի մէջ պիտի պայթի Մարդուն Որդիին նշանը: Սինայիէն պէս զըզրզալից և լուսաշող տեսիլք մը պիտի ըլլայ ան, ամպերը պատռող անիղ փոթոնիկ մը, ակնթարթի մը մէջ արեւմուտէն արեւմուտք ժայթքող կրակէ գիծ մը: Մեսիան պիտի գայ ամպերուն վրայ բազմած, փառք ու վեհութիւն հագած, փողբերու ձայնով, հրեշտակներ չըլլապատեւած: Աշակերտները անոր քով պիտի նստին գահերու վրայ: Այն ատեն պիտի յարութիւն առնեն մեռելները, ու Մեսիան պիտի սկսի դատաստանի... Թէ որքո՞ւ ատեն մը այս ամէնը տառապէս այդ կերպով հասկցած են աշակերտներն ու վարդապետն ինքնին, այն իսկ է որ ի յայտ կուգայ ժամանակին դրուածքներուն մէջ՝ բացարձակ ակնհերեւութեամբ: Եթէ քրիստոնէական առաջին սերունդը ռւին խորունկ և հաստատուն հաւատալիք մը՝ այն է թէ աշխարհ վերջնալուստ վրայ է: Սա կենդանի յայտարարութիւնը. «Ժամանակն մերձեալ է», որ կը բանի և կը փակէ Յայտնութիւնը, և անդադար կրկնուած սա կոչը. «որ ունիցի ականջս լսելոյ լուիցէր, և առաքելական զարուսոյսի և իրիբաճանալման ճիշդը»:

(Շարունակելի)

Ժ. Պ.

ՀԻՄՆԱՆԵՐՈՒ ԱՅԺՄԵԱՆ ԴԻՐՔԸ ՅԻՍՈՒՍԻ ՀԱՆԴԵՊ

Հրեաներու այժմեան դիրքը Յիսուսի հանդէպ նշանակելի փոփոխութիւն մը կրելու վրայ է, եւ ժամանակի նշանները ցոյց կուտան թէ արդէն սկսած են իրականանալ իրենց մասին Ս. Գրոց գուշակութիւնները: Հրեաները մեծ թիւով իրենց պատմական հայրենիքը կը վերադառնան: Պաղեստին, որ երկար դարեր է լի վեր խոպան ու անբերրի ժայռերու կոյտ մը կը ներկայացնէր, հիմա կը զարգանայ հրաշալիօրէն: Վաղուց է լի վեր գոյութիւն ունեցող հակասութեամբ շարժումը ընդարձակ ծաւալ գտած է այսօր շատ մը տեղեր: Իսկ Հրեաները սկսած են, բարոյական ու հոգեկան տեսակէտներով, բոլորովին նոր վերաբերում մը յայտնաբերել Յիսուսի նկատմամբ:

Պաղեստինի հրէական վարժաբաններուն մէջ պարտաւորիչ եղած է հիմա Յիսուսի ուսուցումը, ու յայտնի փափաք մը կը զբաղէ հնչակներու Յիսուսը իրեն ամենէն հրաշագործը իրենց ազգի մարգարէներէն:

Հրէից այս վերաբերումն է անշուշտ պատճառ՝ որ առաջարկներ եղած են վերահաստատելու երուսաղէմի մէջ նախկին Սինհագրիոնը, որուն առաջին զօրքը պէտք է ըլլայ վերաքննութեան ենթարկել Յիսուսի մահապնդումը:

Եթէ այս դատաստանին անարդարութիւնը ապացուցուի, այն տառն Սինհագրիոնը քրիստոնեայ աշխարհին պիտի դիմէ ու պիտի խնդրէ որ պատ կացուցութիւն Հրեաները այն նախատիւքն, որ երկար դարեր է լի վեր կը ծանրանայ իրենց վրայ:

A. J. Pollock իր *Ջարմանայի Հրեան* (Le Juif étonnant) անուն գիրքին մէջ լոյս մը կը բերէ Հրեաներու գաղափարի այս փոփոխութեան վերաբերմամբ: Անիկա Սինհագրիոնի կողմէ Յիսուսի դատին վերաքննութեան մասին խօսելով՝ կը գրէ.

Այս նպատակով նշանակելի փորձ մը տեղի ունեցաւ 1933 արարող ամառը երու-

սաղէմի մէջ, Դատական տեսանք կը բաղկանար արժանաւոր հրեաներէ: Ամբաստանողն էր Տէթ. Blandeislser, որ մեքենագրուած հազար երեսներէ բաղկացեալ գրութիւն մը կարգաւոր՝ փորձեց արդարացնել կայիափա քահանայապետի նախագահութեամբ գումարուած Սինհագրիոնի վճիռը, բացատրելով թէ անոր անդամները իրենց ներքին համոզումով զօրքած էին... Անոնք յանձին Յիսուսի տեսած էին օրուան կառավարութեան դէմ ապստամբապետ մը, որ չըլլապատուած համախոհներէ՝ ինքզինք թագաւոր կը հռչակէր: Անիկա նոր կրօնք մը կը քարոզէր, յանցանք մը՝ որուն համար իրմէ առաջ ուրիշներ ալ դատապարտուած էին:

Դատախազը չորս ժամ տեղ իր ամբաստանագիրը վերջացուց՝ հոջ ուղղելով տեսանիւն, որ վաւերացնէ Յիսուսի մասին տրուած առաջին վճիռը:

Բացարձակ լուծութեան մը մէջ յետոյ լուսեցաւ Տէթ. Reichwehr ի պաշտպանողականը: Ան կ'ապացուցանէր թէ անարդար եղած է Սինհագրիոնի դատաստանը եւ թէ՝ Յիսուս զահն էր դատական անիրաւութեան մը: Ո՛րք երբեք ամբաստանել չկայն օրէնքի դէմ ու եւ յանցանքի համար... Պիղատոս անգամ անմեղ հռչակեց զԱնիկա՝ լուարով իր ձեռքերը ու ամէն պատասխանատուութիւն ձգելով ժողովուրդին վրայ...: Յիսուս քարոզեց անձնութեան ու հաճոյքներէ հրաժարան Աւետարան մը, զոր դարուն կրօնական հասարկութիւնը չուզէր ընդունիլ:

Տէթ. Reichwehr շարունակեց այսպէս ամբողջ հինգ ժամ: Ետոյ դատաւորները առանձնացան խորհրդակցելու, եւ դուրս ելլելով յայտարարեցին՝ թէ մէկի դէմ չորս ձայնով լծուած են ԴԱՍԱՊՐՏԵԱԼԻՆ ԲԱՍՏԱՊՐԱԿ ԱՆՄԵՆՈՒԹԻՒՆԸ:

Q. I.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ա Յ Ա Ս Ի Ա Ն Կ Ո Ւ Մ Ը

ՇԱՀԵԿԱՆ ՎԱՍԻԵՐԱԳԻՐ ՄԸ

Ինչպէս յայտնի է, ծովային Կիլիկիոյ երբեմնի նշանաւոր բերդաքաղաքը՝ Այաս ԺԴ. և ԺԴ. դարերու ընթացքին կատաղի յորձակութիւններու ենթարկուեցաւ Եղիպտոսի սուլթաններու կողմէ, որոնք՝ առեւ-լափաւ նախանձէ մղուած՝ ամէն ձեւ թափեցին հայկական այս բանուկ նաւահան-գիտը կործանելու համար: Ակնարկուած արշաւանքներէն ամենէն զարհուրեղի տեղի ունեցաւ 1322 ին՝ մեր Լեւոն Դ. մահուկ թագաւորին օրովը, երբ էլ Մէլիքէն Նասիրի յաղթական բանակները քարուքանդ ըրին հսկայ ծովաքաղաքը, կրակի տուին անոր անառիկ բերդերն ու շքեղ ապարանքները և սրէ անցուցին կամ գերեզմաններն ամբողջ բնակչութիւնը:

Հայկական տարեգրութեան էն տխուր էջը կազմող այս արբերգութեան համառոտ նկարագրութիւնը կը գտնեմ եղիպտական բանակի հրամանատարութեան կողմէ առեւտր Նասիրի սուլթանին մատուցուած պաշտօնական տեղեկագրի մը մէջ, որուն պատճէնը արձանագրած է Գալղաշանի իր Սորն հէ Աաշա (Կոյրին արշալոյսը) առեւտր գործին մէջ: Նկատի առնելով գրութեան պատմական արժէքը՝ ստորեւ թարգմանութիւնը կուտամ յանգաւոր արձակէ կաղժուած այս պաշտօնագրին, որ գաղափար մը պիտի առն միանգամայն միջնադարեան արարներէն մանուածապատ հիւս-տածքին և աշխարհական բարդ պատկերներուն շուրջ:

ՏԵՆՂԵԿԱԳԻՐ

Գետին համբարելով կը տեղեկագրեմ, թէ սպասումի գիշերը իր արշալոյսը ծագեցուց և յոյսի խոստումները իրենց իրա-կանացումը առաքեցին յաջողութեան ձեռքով: Յաղթական բանակը լայնաբերան սուրը մերկացուց Այաս քաղաքին մէջ իսպի ձիվէն ամուռ ձրգ: օրը ևս նիզակ արձակեց կործնելու վրայ: Դրիւթէ ակըն-թարթ մը անցած էր, երբ կատաղի ճակա-

տաւորաի լեզուն բացաղանչեց, թէ նասիրեան բանակը յաղթանակած է արդէն: Յիշեալ ցերեկը անցուցինք պաշարման պատերազմի կրակը արժարժեղով աշտարակ-ներու և պարիսպներու դէմ, ուսշարակակ մը՝ որ նաւահանգիստին շուրջը պատեց այնպէս, ինչպէս որ ապարանջանը կը շըրջապատէ դաստակը:

Հազիւ թէ սրամարտի առաւօտը ծագած էր և լուսարձակած, երբ բերդի գագաթին վրայ բարձրացան նասիրական զօր-շակներ՝ ուրախութենէ կողածածան, որոնց լեզուները հրապարակաւ կը յայտարարէին. — Աշայան աղի ֆիյահ, հայեալ աղին նա-ճահ (Մեն, դէպի երաճութիւն, ճն դէպի յաջողութիւն), երբ իսլամին փութը գէմ առ դէմ կուգայ անհաւատութեան անարգութեան հետ այս յաղթութեամբ ևս նը-ւաճուածով:

Հայերու խուռնեամբ զանգուածը ցի-րուցան եղաւ սպանութեամբ, գերեզման-թեամբ և փախուստով: Կրակէ թաթեր խաղացին բերդին և անոր շրջապատներուն մէջ, կողանդամներ անշատուեցան պարիսպներէն և ճակատագրին վճռը արտու-սանեց կրակի լեզուն. — Ահա՛ կրակի մէջ են կրակի (գժմաքի) բնակիչներուն տունները:

Ապա պաշարու մոխրագրեցաւ գէ-պի ծովաբերդ, որու մէջ հաւաքուած էր ոյմի և կարողութեան սուրէն հալածուող հայերու խումբը: Այս բերդը փառքի եր-կինքի մէջ ցցուած հարսնցու մըն է կուսակեաց, որուն ոչ մէկ հնադարեան արքայ նշանուած է անցեալին մէջ, հարսնցու մը հպարտ և ծանրամարմին՝ որ գոռոզացած է իր սիրահարին դէմ ևս դիտողին աչքը գէպի վար խոհարհեցուցած: Այս բերդը, զոր հոյն ու քարը պատսպարած են, մթն-նոտրաի բարձունքին մէջ սպանով ապրող թռչունի մը կը նմանի, որու բռնիին գրե-թէ չհասնիր դիտողը: Երկաթեայ օգակնե-րով շղթայուած՝ ան ձեռնակապերով գէպի պատուհասի օրը առաջնորդուող ըմբոստին պէս կապկպուած է:

Քարածիգ մեքենան իր գետարծիւը արձակեց վրան, իր մագիլն ու ժանիքը խրեց մէջը, երեւան հանց անոր ժանի-քաւոր ծայրամասներուն ճերմակ ատամները և նետներէն ամբարով քարակից բաժանկեր խմցուց անոր: Բերդը երեւալ գինովու-

թեան սաստկութիւնէն, փականքուած արկըղներ դուրս նետեց իր աշտարակներէն և կոպտած մասեր անջատեց իր պարիսպներէն: Անոր սիւները ստասնեցան և հիմնաքարը տեղէն անհետացաւ: Հարուածող ձեռքերը բարձրացան, իսկ պաշտպանող ձեռքերը կտպկպուեցան: Անոր հիւանդութիւնը սաստկացաւ պաշարման կրակի տապէն և ալ անկտր դարձաւ քարերուն դիմադրելու: Կոպ բացող անձ մը չմնաց իր պարիսպին վրայ:

Մեքինան ամէն կողմէ յարձակում գործեց վրան, մինչեւ որ ան մաշած տիկ մը դարձաւ: Ապա ամբողջ 7 դիշեր եւ 8 դաժան օր անընդհատ քարկոծեց գայն կատաղութեան երկինքէն: Ասոր վրայ բերդը փռեց չնուզանդութիւն յայտնելու և հպատակեցաւ: Մեքինան կրկնեց իր խռնարհումը դէպի բերդ, որ երկպաշուօթիւն ըրաւ: Ապա յաղթական բանակները սրարշաւ երկվարներու տեղ ծովային անդունդներու վրայ հեծան և հոգի տրամադրեցին մեծն և ամենակարողն Աստուծոյ ճամբուն:

Այն ատեն բերդապահները փռեթացին

Գանիրե

փախուստի միջոցներուն կառչելու, որովհետեւ նաւահանգիստի այս բերդին քանդումը իրենց ամբարդաւոր քանդումին նախափորձն էր: Անոնք իրենց ձեռքերով բարկութեան կրակը ձգեցին բերդի կեդրոնին մէջ և գիշերանց հեռացան՝ փախուստի քղանցքը քաշքշիւղով: Մամէտականները ստացան բերդը, իսկ անհաւատները մեծապէս հուռաչեցին անոր վրայ: Ան քար առ քար քանդուեցաւ, գետնի երեսը ողլուգութեամբ անոր ճակատին հետ և հետքով ու էութեամբ ոչնչացաւ: Ի՞նչ զարմանալի և տարօրինակ է այս յաղթութիւնը: Որքան քաղցր և հաճելի է անոր յիշատակը բերաններու մէջ, որքան հեշտաւէտ և ուրախափութ է անոր զրոյցը ականջներու համար և որքան երջանիկ ու ազնիւ է նասիրեան բանակը:

Տեղեկագիրը կը վերջանայ չափածոյ թերթուածով մը, ուր չափազանցուած գովեստներ կ'աղղուին նասիրի բանակին՝ Այասի վրայ տարուած յաղթութեան առթիւ: Զանց կ'ընեմ թարգմանութիւնը այս ստանաւորին, որ արդէն զուրկ է պատմական արժէքէ:

ԳԻՈՐԳ ՄՐՍՐԼԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Հ Ի Ե Շ Տ Ա Կ Զ ՈՒ Ա Ր Թ ՈՒ Ն

«Հրեցական զուարթում» կը բարձրանայ անվերջով — Գիւեքուման գիրկն, աստղերուն ցալ, մէջ բակին, Ուր ծառ մ'նսկայ աղօթածե հասակով ձիւղ փոյն իրենց կառծես հրաւր մ'է լըռին:

Հոգեպարար երգն իրիկումն այս ջրղոց
Կ'երգեն ամենքն, ու կ'աղօթեն ի խորոց,
Հիմա, անոնք, աղաչաւոր ու աղուոր

Մինչ կ'ունկընդդեմ են անբարբառ, գլխիկոր:

Էր երբեմն են ալ կ'երգէի այս ծամուն,
Այս երգը նոյն ու նոյն աղօթքն այս սիրուն
Մանուկներու հետ երբ մանուկ էի դեռ:

Հիմա նորէն կ'ուզեմ մանուկ լինիլ, Տէ՛ր,
Հոգով, սրտով կ'ուզեմ մանուկ լինիլ ես,
Եւ աղօթել քեզ ու երգել մանկաման պէս:

Ն. ԹԱՄԱՄԵԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՈՂԵՐԻ ՈՌՈԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ռուգաս առաջինը Սարգսուրի որդին էր, Ասորեստանի Սարգոն երկրորդի ժամանակակիցն ու հաղառակորդը։ Նրա շինած լճի ջրերը առուներով բերած հասցրած են մինչև Թոփրակկալէ, ճանապարհին բաւական զիւղերի ջուր մատակարարելով թէ ջրելու և թէ ջրաղացների համար։ Գլխաւոր առումն Թոփրակկալէ չհասած, մի քանի ճիւղերի է բաժանուած և ստորերկրեայ անցքերով, բլրից դէպի արեւմուտք և դէպի հարաւ-արեւմուտք ուղղութեամբ, դուրս հանուած է Վանի Այգեստան կոչւած տարածութիւնը ջրելու։ Զիւղերից մէկը բաց եղանակով հոսում է դէպի Վանի ժայռի բարձունքները։ Ռուգասը իւր մեծագործութիւնը ձեռնարկել էր Երովհեստ Վանի Թոփրակկալէ նոր քաղաքի հիմք էր դրել, որի պահպանութեան համար անհրաժեշտ էր մերձակայքի լաւագոյն մշակութիւնը արհեստական ոռոգման միջոցով։ Եւ ներկայումս նրա անկորուստ պահւած արձանագրութիւնը հնագոյն քաղաքներից մէկի հիմնադրութեան ճիշտ ժամանակի և հիմնադրի իսկական հաստատիւպիւրն է։ Իրրե հազուագիւտ փաստ։ 1927 ին Թագէոս Ալտալըէկիանը Նոր Բայազետ քաղաքում գտաւ մի նոր արձանագրութիւն, Ռուգաս առաջին, որ կարգացին հայ մասնագէտներ Պետական Համալսարանի պրոֆ. Քալանթարեանն ու Ղափանցիանը։

2. Այս ջրամբարից մեծութեամբ այնքան փոքր չէ Բեդկրիի արհեստական լիճը։ Վանայ լճի հիւսիս արեւմտեան անկիւնում, որ առ տեղեան ծանօթացել է Բելլը, Լեւմանի ընկերակիցը։ Լեւմանը այդ երկրորդ լիճը միայն անցողակի է յիշատակում, որովհետեւ նրա շինողի արձանագրութիւնը չի գտնուած և պակասում են պատմական

մանրամասնութիւններ, ուստի գիտնականը չի հաղորդում տեղեկութիւններ այդ լճի օգտագործման մասին։

3. Մեհուաւի առումն ներկայումս ժողովրդական գործածական Շամիրամ սուլի անունով է յայտնի, կամ Շամիրամի առում։ Այդ անունով է յիշատակւած նաև Մոփսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան մէջ (Գիրք Ա. գլ. ԺԶ.)։ «Թէ որպէս յետ մահուան Արայի Շամիրամ շինէ գջաղացն և զաղբարակ գէտոյն և զիւր տունն։ . . . Շամիրամ հրաման տայ բիւրուց և երկու հազար արանց անարուեստից գործաւորաց յԱսորեստանեաց և յայլոց իշխեցեալոց և վեց հազար իւրոց ընտրելոց յամենայն արուեստաւոր գործաւորաց փայտի եւ քարի, պղնձոյ և երկաթոյ, որք ամենեքին կատարեալք իցեն ի յարուեստ գիտութեան, ածիլ անխափան ի փափակեալ տեղին և գործն հաւասար հրամանին առնոյր զկատարումն։

. . . Եւ հրամայէ նախ զաղբարակ գէտոյն ապստամիսի եւ մեծանեծ վիտօ՛ շինել, կրով և աւագով մածուցեալ, անքաւ շայնուքեալն եւ քարձրորքեալն, որ կայ հաստատուն, որպէս սանի, մինչեւ ջայսօր ժամանակի. . . . Եւ թէ զփորձ առնուլ դէպ ումեք լինիցի, և ոչ իւր պարստակաց քաւ մի արժանաւոր ի շինուածոյ անքարակին խելո՛ ո՛ գորեցի, թէ և մեծաւ աշխատութեամբ ջանայցէ։ Եւ ի հեղուածս արուեստին՝ որ զքարամբք՝ հայեցեալ Երուս, որպէս ճարպոյ ինչ հեղման հայեցողացն երեւեցուցանէ կարծիս։ Եւ այսպէս ընդ քաղում ասպարեզս անցուցեալ զաղբարակն, հասուցանի ի նկատեալ տեղի քաղաքին։

Խորենացու համառօտ նկարագրութեան մէջ գտնուում են առումի շինութեան ուշագրաւ էական մասերը, որպիսին ա-

ւելի մանրամասն և նոր հասկացողութեամբ
հերոսացիի գիտնականն է տալիս իւր նը-
կարագրութեան մանրամասնութեան մէջ,
ինչպէս կ'տեսնենք ներքեւում: Առուի բուն
հեղինակ Ուրարտեան Մեմուսը թագաւորն
էր, որը տոալինը արշաւանք սկսեց զէպի
հրախ, Երասխի ափը և Արարատ լեռները:
Այդ առուն սկիզբն է առնում բնական
վիթխարի մի աղբիւրից, որ դուրս է ժայթ-
քում 1750 մետր ծովի մակերեսովից բարձր
դիրքում, հրբեմի հայկական Բժնկկերտ
գիւղից զէպի հարաւ գտնւող և հարուսից
Հայոց Զորը չըլափակող լեռնաշղթայի
ստորոտում:

Ծանապարհորդը տակաւին աղբիւրի
աղը հասած, հոռուից լսում է դուրս
ժայթքող ջրի վշտոյը և տեսնում է բար-
ձունքում ճախրող բազմաթիւ ջրային աղ-
մկող թռչունների թռչէքները: Աղբիւրը
բոլորում է 30-40 մետր լայնութիւն ունե-
ցող սեղիւրից, երկրի բազմաթիւ պատ-
ռածքներից, պարունակելով առատ թը-
թաւնի գազերի, որ պղպշակներով ծածկում
են ջրի երեսը, ջուրը խմելիս գաղի պա-
րունակութիւնը բաւական զգալի է լինում:

Այդ վիթխարի աղբիւրի ջրի քանակը
ամէն վայրկեանում 1500 լիտրից աւել է,
որ գարնանը շատ աւելի է մեծանում: Իր
բնական ընթացքին թողած այդ ջրերը, ա-
մենակարճ ճանապարհորդով, ջրվէժների կազ-
մելով, անօգուտ եղանակով պիտի թա-
փւէին Վանայ լիճը: Լեռանի նկարագրու-
թիւնից ակնհայտ է, որ այդ աղբիւրի նմա-
նութեամբ մենք ունինք ներկայումս Սի-
սիանու Ծաքիի աղբիւրը, որ ծաղկեփունջի
նմանութեամբ սքանչելի մի ջրվէժ կազ-
մելով անօգուտ եղանակով թափւում է
Որոտն գետը: 1931 թ-ի աշնանը Հայաս-
տանի Սորհրդային իշխանութիւնը, կան-
խօրէն կազմած ծրագրով, այդ սքանչելի
ջրառատ աղբիւրի վրայ էլէկտրական կա-
յարան շինելու հիմք դրեց և շուտով Ծա-
քիի աղբիւրը իր շրջանի բանւորագլուղա-
ցիներին էներգիա և լոյս է մատակարա-
րելու:

Մինուստի առուի ջրերը բնական ըն-
թացքին թողնւած, մինչև ինչպիսի գետակի
թափւելու տեղը ընդամենը հինգ կիլոմետր
տարածութիւն ունին: Մինուստը իր ար-
հեստական առուով նրա երկարութիւնն

աւելցրել է 15-16 անգամ, տեսի է 75-
80 կիլոմետր: Աղբիւրի ուկի գլխի վերեւ
ցցում են ժայռեր, որոնցից մէկի վրայ
սեպաձէւ անձանագրւած էր ձեռնարկու-
թեան յիշատակարանը, որ մինչև 1690 թ.
իր տեղում պահւած էր, ինչպէս վստահելի
աղբիւրից Լեմանն էր տեղեկացել, բայց
հետեւալ տարին արդէն այլ եւս չկար-
երեւի գլորել ընկել է ակի աւազանի մէջ:
Բարերախտարար բազմաթիւ ուրիշ ար-
ձանագրութիւններ կան պահւած առուի
ամբողջ շարունակութեան վրայ, իւրա-
քանչիւրը 4. 9 կմ 13 տողից բաղկացած,
ընդհանրապէս համանման բովանդակու-
թեամբ: Միակ տարբերութիւնն այն է, որ
բազմատող յիշատակարանները փորագ-
րւած են շինարարական և բնական մեծ ար-
գելքների տեղերում: Դրանց էական բա-
վանդակութիւնն այս է.

«Հզօր խաղիւրդի համար շինել է Մեմ-
ուստը, Իսպիւնիսի որդին այս առուն.
սրտ անուն է Մինուստի առուն»:

Առուի հէնք ակնհայտ մօտ հասարակ
քարերով և հողակոյտի պատնէշով ջրի ըն-
թացքը փոխել են և նրան ուղղել զէպի
հրախ-արեւելք, զէպի վերին Բժնկկերտ,
բուական խորացրած հունի միջոցով, ու-
րով ջրի հոսման ոյժը իւրաքանչիւր վայր-
կեանում երեք մետրի է հասաւոր: Նա-
խապէս ջուրը կուտակւում է մի մեծ ա-
ւազանի մէջ, բնական և ապա արհեստա-
կանօրէն մեծացրած, և հրա այդ աւազանից
գուրս է գալիս, նրան պարփակող առուն
ունի 4-5 մետր լայնութիւն, մէկ կէս
խորութեամբ: Վերին Բժնկկերտից առուն
բուական ժամանակ ընթանում է աղիղ
զէպի հրախ, զիգպաներ կատարելով,
Բոյգաղի, Հայկաբերդի և Աստուածաշէն
գիւղերի մօտերքով: Ծանապարհին մի տեղ
հանդիպում է ինչպիսի գետակին, որի վը-
րայից անցնում է ծառերի կոճղերից եւ
հողով ու քարով ծածկւած բարձրութեան
վրայով, անկասկած հին ուրարտական
հիմնաւոր կառուցւածքին փոխարինող:
Անկորուտ պահւած առաջին սեպաձէւը
գտնւում է ներքին Բժնկկերտ գիւղի կա-
մրջից հարիւր մետրաչափ ներքեւ, բնական
ժայռի վրայ, ժամանակի և եղանակների
հարաւաններից բուական փաստում: Անու-
հետեւ սեպաձէւերը յաճախ են պատահում:

Յիշեալ գիւղերից առուս ընթանում է դէպի առաջ, մի շարք հայկական (Լեմանի տանեղ եղած ժամանակում) և քրդական զիւզիւրի խմելու, ուռույտ և ջրաղացների ջուր մատակարարելով: Առուի երկտուր թիւամբ բաւական յաճախ տեղերում շինւած են աքղիղուկներ, այնքան հմտութեամբ և հաստատուն կերպով կառուցւած, որ դարեր անմիտ գիմացել են ամէն տեսակ պատահարների:

Երնարարական մեծ և հմուտ վարպետութեան գործ է Իշխանիզումի աքղիղուկը, շինւած այն հաշիւով որ առուս աքղիղուկի պատի վերեւի եկերքից քսան մետր հեռու է անցնում և այդ հեռաւորութեամբ պատնէշ է շինւած մօտ բարձրացող լեռան հանդէպ, որպէսզի ջրի մեծութիւնը և հզօրութիւնն փնտս չհասցնի և լեռան հնարաւոր փշուածքներ առաջ չբերի: Պատը շարւած է հինգ շարք քարով և երեքից չորս մետր բարձրութիւն ունի:

Այն տեղում ուր առուս դուրս է հանւում Հայոց Զորից և արեմտեան ուղղութիւնից, դարձեալ թեքում է դէպի հիւսիս, մտնում լեռան պատուածքի կամ տունեկի մէջ և ապա ժայռերի փորւածքից դուրս գալուց յետոյ, ճիւղաւորում է և հզօրեւելով դէպի ցած, երեք աստիճան ջրաղացների ջուր է մատակարարում: Այդ ջրաղացների փաստը Լեմանին հիմք է տւել ընդունելու, որ Հայաստանի ամէն կողմ գտնուող ջրաղացների, իրրիւ ջրայտի օգտագործման միջոց, գոյութիւն ունէին Ուրարտայիների ժամանակներից և հետեւապէս ջրաղացաշինութեան արհեստը այդ հին ժողովրդից մնացած ժառանգութիւն է:

Իշխանիզումից կէս ժամ քայլելու հեռաւորութեամբ առուի մասին Լեմանը զբրում է. «Առուի ճանապարհին մենք հասանք մի լեռնանցքի, շինութեան համար այնպիսի մի արտասովոր գծաւոր տեղ, որ գրան յայթանարելն այդ ջրանցքը դնում է հնութիւնից մնացած ջրաշինարարական ձեռնարկների մէջ, իմէ ոչ ամէնախոշոր, ամենանշանաւորների շարքին»:

Առուի առաջ գտնւում է լեռնային մի վիթխարի վիւհ, ընկած արեւելեան ուղղութեամբ և այդ վիւհի միջով պէտք էր ջուրն անցկացնել: Լեռան հարաւակողմին կա-

ռուցւած պատի վրայով է տարւած առուս. ապա պատին տրւել է համարիտ ուղղանկիւն թեքւած ժայռի միջի վիւհ մազլուցելու համար: Սկզբի նայողի տպաւորութիւնն այնպէս է, որ առուս տարւած է այսպէս կոչւած — կեղծ — երկուստեք ի մի հաւաքւած քարակոյտի աղիղի վրայով: Սակայն երբ մտրկուց քննում էք, երեւում է, որ հարթ պատակողպէք է դա, մի մետրուչափ լայնութեամբ դուրս ընկած ելուստի պատով, որով ջուրը վիւհի վրայով անցկացնելը հնարաւոր է դարձել: Իսկական ջրատար պատը ընթանում է արեւմուտից հիւսիս 33 աստիճան թեքութեամբ և կառուցւած է անդունդից վեց մետր բարձր: Այստեղում ևս ջրատար մասը ներկայումս ծածկւած է իրար խիտ առ խիտ հազարած ճաւարմատներով. դարձեալ նոր ժամանակաւ կարկատանք: Անա այդպէս շինած պատի վրայով ջուրը կտրում անցնում է այդ ահռելի վեր դէպի հիւսիսային կողմը, իսկ յետոյ ծուռում է դէպի արեւմուտը: Այդտեղում առուի հիմքը քարով սալոյտաւած է, 30-40 մետր խորութիւն ունի, իսկ լայնութիւնն է 90-110 մետր: Այդքան մեծ փոսի երկու կողմից պատեր են շարւած, որով ջուրը չի կարող պատուածքներ առաջ բերել, ոչ հիմքը փորփրելով և ոչ կողերի շերտերը ողողելով:

Այդ վիւհով գործը չի վերջանում, ճանապարհին ընդառաջ են գալիս դարձեալ դժւար յաղթահարելի խոչնդոտներ, որոնց մէջ ամենանշանաւորը, հնաքիտական հետեւեւոր տեսակէտով, կասեպանք առնուս կրող տեղն է, Արտամետի հսկայական ձորը: Արտամետի ձորում արդէն նշկարագրւած պէս, կիկլոպիան պատեր են կառուցւած վիթխարի ժայռերից, ձորի ահռելի բացւածքի համար պատնէշներ յարմարացնելու և ջրի ճանապարհը հարթելու: Վիթխարի ձորի յաղթահարումից յետոյ, առուս համեմատաբար դուրին և թեք մակերեսով ընթանում է դէպի Վանի բերդաքաղաքը, նրա մերձակայքին կենդանութիւն տալու համար:

Ուղիղ այն տեղում ուր ջուրը դուրս է գալիս Արտամետի հսկայական ձորից և առաջը բացւում է Վանայ լճի սքանչելի տեսարանը, Սենուասը, թեք մակերեսով վրայ, տնկել է տւել մի խաղողի այգի իր

կնոջ անուշտով և նրա վայելչանքի համար: Անկորուստ պահւած արձանագրութիւնն է մեզ այդ ուշագրաւ տեղեկութիւնը հաղորդում: Արձանագրութեան թարգմանութիւնն է.

«Մենուսան է այս խաղողի տնկարանը ձգել իւր Տարիխաս կնոջ համար եւ տեղի անուշն էլ Տարիխաս կոչել»:

Վերին Թժնկերտ գիւղից սկսած, 80 կիլոմետր տարածութեամբ բոլոր գիւղերը և Վան քաղաքը Ն. Բ. Բ. ութերորդ դարից սկսած վայելում են Մենուսան մեծագործութեան պտուղները:

4. Լեմանը Վանում ուշագրութեան է առել նաև Արգիտտանում գտնուող քաղաքիւ քարհիւնները կամ քանքանները, որոնց թիւը նրա ստացած տեղեկութիւններով 21 էր հասնում: Այլ քարհիւնների մէջ կան նորերը քաղաքէն էլ կոչուում են և հները. վերջիններս աւելի խոր են ընկած և աւելի հեռուոր տեղերի հոսքերով: Գիրմանացի գիտնականը մասամբ ենթադրաբար է ընդունում, որ քարհիւններով Վուր ստանալու սխտմը դարձեալ ուրարտական է և նրանց ժամանակներից մնացած: Սրբ մենք կը ծանոթանանք Պարսկաստանի մի ծայրից մինչև միւսը սփռած քարհիւններին, սկսած Դարհին և Քսիթքսի ժամանակներից, կ'համոզուենք որ կարիք չկար ենթադրութիւն անելու: Քարհիւններ անշուշտ գոյութիւն են ունեցել ուրարտա-խաղիական քաղաքակրթութեան օրով և Վանը այդ բարիքն էլ վայելում է նրանցից իբրև ժառանգութիւն ձեռք բերած: Վանից հիւսիս է գտնուում Թիմարի գաւառը, որտեղ հողերի մեծագոյն մասը քարհիւների շրջերով են ոռոգւում:

Այդպէս մենք գտնում ենք, եղբայրականում է գիտնական գերմանացին իր հետախուզութիւնները, որ հնութիւնն ու ներկան սերտօրէն կցորդւած են միմեանց հետ. ոչ այնպէս ինչպէս Միջագետքում և Բարեկրիսայում, որտեղ քաղաքների հիմնարկութեան վայրերն ներկայումս հիմնա-յատակ կործանւած են, և ծածկւած աւազի ու փռու հաստ շերտերով. որտեղ լրանցքների հետքերը միայն աւազի վրայ ձգւած գծերն են մատնանում, մինչդեռ խաղիական ստեղծագործութիւնները, իրենց անընդհատ կինսուսակ օգտակարու-

թեամբ, ուսումնասիրողի համար իւրայատուկ հմայք ունին: Ռուզասի ինչը, Մեհուասի առուն և միւսները մինչև այսօր իրենց գտնւած վայրերին կենդանութիւն տուող երակներն են կազմում:

5. Արշակունի թագաւորների տոհմային գերեզմանատունը և թագաւորական գանձերի պահպանութեան տպահով տեղը Անի — Կամախ բերդն էր: Այդ բերդի մասին Լեմանը գրում է (Հտր. Ա. էջ 496-500). Քաղաքը գտնուում է Քեօմուրջայի ծրատի հետ խառնարանի մօտ, վերջին ձախ ափին: Այդտեղէն է անցնում նաև Տանաձոր գետակը, ժայռերի թիկունքներով: Այդ տեղը ներկայացնում է մի նեղ սարահարթ, մօտաւորապէս 1 ու մի քառորդ կիլոմետր երկարութեամբ, միանգամայն չոր անապատի կերպարանքով. հին աւերակների անցած փառքի մնացորդներով: Հետաքրքիր հարց էր, թէ ինչպէս են այդտեղ Վուր բերդը բաւական խոշոր ազգաբնակչութեան կարիքների համար: Տակաւին պահւած են աւապաքարի մէջ հնուց փորւած սանդուխների աստիճաններ, որ իջնում էին մինչև ներքեւում հոսող Տանաձորի ջուրը: Բայց այդ եղանակով Վուր սանիւ և ազգաբնակչութեանը բաւարարել անկարելի էր: Տեղական բնակիչների ցուցմունքով Լեմանը հետախուզում է տեսնում է որ Կամախի հետևում գտնւած արձաններինց փայտային խողովակներով 50-100 մետր բարձրութիւնից ջրաբեր առու կար շինւած: Որոշ տեղերում կարելի էր տեսնել վիմափոր առուներ ջրի համար: Բացի այդ կային նաև վիմափոր սննեակներ այդ առուների ծայրերին, որ ծառայել են իբրև հսկայական ջրամբարներ և վիմափոր անցքեր նրանց մէջ ջուր թափելու: Լեման ինքը տեսնում է և համոզւում է, որ որոշ տեղերում դեռ պահւած կային փայտային խողովակներ, հաստատելով տեղացիների պատմանները: Բացի այդ՝ բերդալիւրան արեւմտեան կառուցւածքներում կար ջրաղխի հսկայական մեծութեամբ մի բացւածք, և մի շարք կողմնակի խողովակներ, բոլորն էլ վիմափոր, երկարժամանակեայ ջրի հոսանքից լուսւածքներով:

Դէպի Տանաձոր տանող աստիճանների ճանապարհով եւ այդքան զարմանալի եւ

դժուարագործ ստորերկրեայ վիճափոր ջր-
րանցքով կենդանացած Անի-կամախը ներ-
կայացնում էր նախահայկական ջրամա-
տակարարման արուեստի մի գեղեցիկ
մնացորդ, որ գոյութիւն է ունեցել նաև
հայկական պատմութեան ընթացքում:

Ուրարտացիներից պահած կան ջրա-
տարութեան և ջրագործագրութեան ուրիշ
հետաքրքիր օրինակներ ևս. օրինակ Բոս-
տան-դայեա անունը կրող Վանի ջրջանի
ուրարտեան այն բուրգը, որտեղ պարտէզ
էր տնկւած վիճափոր, կամ բուրգ բերդերի
գէպի ջուր տանող գետնանցքների վրայ,
այսն աստիճանների տեղանքների վրայ,
բայց մինք բաւականաճ յիշատակելով
այն առւնները, որ ուրարտական թագա-
ւորները շինել են Արարատեան գաղտում:

6. Ուրարտեան համեմատաբար կար-
ճատեա տիրապետութիւնը ներկայ Հայաս-
տանի տեղիտօրիայի, սկսած Երասխ գե-
տի ձախ ափից գէպի Սեւանայ լիճը, նոյն-
պէս ջրաշինարարութեան հետքեր է թո-
ղել: Ինչնական թուականներին երկու ու-
պաձե արձանագրութիւն գտնւեցին Արա-
րատեան գաղտում, մէկը Նրասխի ձախ
ափին, բոլորովին պատահական կերպով,
միւսը Զուարթնոցի աւերակներում, պե-
ղումների շնորհիւ: Առաջինի գտնողը մի
գիւղացի էր, որ գաղտում յանկարծակի
բռնւած յորդ անձրեւից պաշտպանւելու
համար ապաստանարան է որոնում կուտա-
կւած քարերի խոռոչում, քիսալգարի գիւ-
ղի առուագլխին, մօտաւորապէս կարու-
կայա հին աւերակ քաղաքի գէմ յանդի-
ման, որտեղից սկսում են Սարգարապա-
տի, Շահրիարի և այլն գիւղերի առունները:

Գիւղացին նկատում է, որ իրեն ա-
պաստանարան տուող ժայռի վրայ ինչ որ
գրութիւն կայ, որ սեպտմէ արձանագրու-
թիւն էր: Ռուս Նիկոլսկի և գերմանացի
Լեմանը ստանալով մի ուղարկած արձա-
նագրութեան էստամպով, մի Նկարու-
գրութիւն, թարգմանեցին և երևաց, որ
Արմաւիրին տիրող Արգիշտին է գրել աւել
այդ արձանագրութիւնը, որի մէջ յիշա-
տուում է, որ ինքը Արաքսից առու է
(խաղիական պիլի բառով արտայայտած)
հանել երկիրը ջրելու համար: Զուարթնոցի
պեղմամբ գտնւած արձանագրութեան մէջ,
շատ աւելի ընդարձակ և արիշ տեղեկու-

թիւններով հարուստ, Ռուգաս երկրորդ
յիշատակում է, որ ինքը տիրել է Կուար-
լուի երկրին, քաղաք է հիմնել և իլգա-
րուն գետից առու է հանել, հողերի առա-
ջան համար: Մինչդեռ այս երկու արձա-
նագրութիւնները հաստատուն տեղեկու-
թիւններ են մեզ հաղորդում: Արարատեան
գաղտի առաջման համար երրորդ առուի
հանումը բաւական հաւանական մի են-
թադրութիւն է, որի մասին գրում է Լե-
մանը: Ենթադրութեան ազդիւրն այն է,
որ Սեւանի լճի ափերին գտնւած սեպա-
գրերից երկուսի շնորհիւ յայտնի է դար-
ձել, որ այդ լճի ջրերը, ինչպէս նաև Վա-
նայ լճինը, ենթակայ են մօտ երեսուն առ-
րիների պարբերական բարձրացումների և
նուազումների: Սեւանայ լճից մի գետակ է
գուրս գալիս, որ խառնելով Միսխանէի
լեռներից թլխող գետակի հետ Զանգու-
զուտն է կազմում: Լճից գուրս եկող ջրի
քանակն անհրաժեշտ էր Արարատեան գաղ-
տի առաջման համար. մինչդեռ համարեա
թէ ցամաքելու աստիճանի է հասնում լճի
ջրերի նուազման տարիներում: Լճամեր են-
թադրում է, որ ջրամտակարարման այն-
քան առաջնակարգ կարեւորութիւն տուող
ուրարտական թագաւորները քնակտնար
պիտի միտք յղանային օգտագործել Սեա-
նի ջրերը առաջման համար և նրանցից մէկն
է լճից գուրս եկող գետակի ելման անցքը
փորել, յատկապէս Ռուգաս երկրորդը, որ
իր արձ. հաստատում անուի համար միջոց
կ'մտածէր Սեւանի պէս մի խոշոր ջրամտա-
րից օգտուելու (Տե՛ս նրա գրքի, հտր. Ա.,
էջ 164):

Այսպէս պատահաբար յայտնաբերւած
արձանագրութիւնները ապացուցանում են,
որ Վանի ջրէկայքը այնքան առատու-
թեամբ ջուր մատակարարող թագաւորնե-
րը Արարատեան գաղտի պողաբերութիւնը
և սպասելիք հողաշակութիւնն անուշա-
ղիւր լէին թողել: Պիտի հուստալ որ նոր
հնարաւոր գիւտերն ուղապալում աւելի
լրիւ տեղեկութիւններ կ'բերեն: Աւելորդ
չենք համարում այստեղ կրկնել արիշ
առթիւ արտայայտւած ենթադրութիւնը,
որ Երեւանի առուններ պարսիկ սարգար-
ներին վերագրւած, Աշտարակի Սկանա-
տեան առուն, որ 1292 թ. Նորոգել է ամն
Յակոբ վարդապետ, հաւանական Ուրար-

տայինների նախնական ձեռնարկներն են:

7. Հնագույն տեղեկություններին է Մ. Պորենացու հաղորդածը Հայոց Տիրան թագաորի Գայլատուս — ծովէն — հանած առօրի նուիրման մասին: Այսպէս է պատմւած. Արտաշէս թագաորի Արտաւազդ որդին մեռնում է անժառանգ և Տիրան թագաորը Անձեւացեաց ազգից Տրախմառուսունեով պատանդ է տալիս «գամենայն տունն Արտաւազդայ», սրան է տալիս Susloin աւանը, հետո էլ ազարակներ հւժիմ մի այգի, որի միջով անցնում էր — գետ առուն —, որ հանում էր Գայլատուս լճից: «Եւ զայգին մեծ, յոր մտանէր առուն գետ, հանեալ ի ծովէն Գայլատուսայ» (Պորենացի, Պատմ. Գիրք Երկրորդ, Գլ. 62):

Սու. Կամարական գիւղատնտեսը, ինքը Սուրմալուի գաւառից և լաւատեղեակ այդ շրջանին, բերանացի պրոյցում ինձ

(Շարունակելի) (3)

յայտնեց, որ այդ լճից արհեստական կաւէ խոյոր փողերով ջուր է բերած մինչեւ Երասխի ալ ափին գտնւած Կարակալաի աւերակները: Իմ հարցին, թէ արդե՞օք Գայլատուս լիճը — Բալղաղեօն արհեստական մի լիճ չէ իրենից ներկայացնում: Նա ասաց. առ տեղեան այդպիսի հարց իրեն չի տուել, բայց լաւ մտաբերելով լճի իր-կարանական շէրքը, երեք կողմից բարձր լեռներով ու բլուրներով շրջափակւած, իր կերպարանքով Սեանայ լճին նման ամենացածր, գէպի արեւմուտք նայող մասում, մի դաշտավայր է ներկայացնում, որից յետոյ խոր բացւածք կայ, Կարեիլ է կարծել և հնարաւոր է, որ գաշտ մասը սկզբնաբար արհեստական կառուցւածք ունենար, դարերի կոտակուժով, աւազն աւելի իր-կարացած և ընդլայնած լինի: Նա հնարաւոր է համարում ընդունել, որ արհեստական ամբարտակ է կառուցւել:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱԿԻՍՏՐՈՍ ԱՐՔԵՊՍԿ.

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿԻՆ ԽՕՍՔԸ

Արեւելի մեր հայ գաղութներին.

Մի քանի օրից կը թողնենք արեւելքը՝ Եւրոպայի վրայով դէպի Ամերիկա անցնելու համար: Ան շերտ ընդունելութիւնը, որ ունեցանք մեր գաղութների մէջ, Եւրոպայէ մի թեմերով, Ամերիկա-Թեմերով և Սիւրիոյ քաղաքները, Կալիֆէ և Ալէքսանդրիա, Բաղդադ, և այն սերն ու համակրութիւնը, որ տեսնեց դէպի Մայր Աթոռը և նորա քաղաքներու Գահակալը, դէպի վերաշինուող հայրենիքը, հարկադրում է հրապարակաւ յայտնել խորին գոհունակութիւն և ցանկալի մի գիտացք էր Մ. Աթոռի և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Նախրակի երևոյթը մեր բոլոր մեծ և փոքր գաղութներէ մէջ, անասման խանդավառութեան մի պոռթկում. որ կենդանի պայցայցն է մեր Ժողովրդի յայրենասիր զգացմունքի և հաւատարմութեան դէպի Ս. Էջմիածինը, դէպի մեր վերաշինուող պատմական և թանկագին հայրենիքը և նախնեաց ինչպէս և քրտաւան ժառանգութիւնները:

Ուրախութեամբ տեսնեց յերազմէմի Աթոռի նիւթական և քարոյական գոհացուցիչ վիճակը, իր պատմական զերեկ կատարելուց զատ, ոչ պակաս կարեւոր գործունէութիւն է ծաւալում և մտաւոր լուսաւորութեան ապարիլում: ապացոյց «Սիրոյն ամապիկ կանոնաւոր քրտաւարակութիւնը, Գուրեան մատենաշարքը, մրցանակարաշխութեան հաստատութիւնը հայագիտական ուսումնասիրութիւնների համար, Գիրկայէնեան մատենադարանը փառաւոր, ժառանգաւորաց և Թարգմանչաց վարժարանները եւ միաբանութեան Ժրի գործունէութիւնը իւր աւազ եւ երիտասարդ անդամներով:

Նման տպաւորութիւն տացանք և Անթիլիանում. զայդ կաթողիկոսների զեկաւորութեամբ կարճ ժամանակի մէջ կազմակերպուել է արդէն Լիբանանի և Սիւրիոյ հայութիւնը Եվրոպայական թեմերով, զարոցներով, և այլ հաստատութիւններով: Շնորհիւ է ժառանգաւորաց զարոցի հնազանդ գորգաբուսը, նոր միաբանութեան սկզբնաւորութիւնը նշաններ են որ այդ անկիւնում կարգաւորեալ գործ է կատարւում ի շինութիւն և ի յաւաքիմութիւն մեր նորա-գաղթ հայութեան այդ բնկորներէ: Գր. մարմինը, շուտով իրագործուած տեսնել և Շնորհազարգ Տ. Սահակ և Տ. Բարդէն կաթողիկոսների ցանկութիւնը, գնել Անթիլիանի կալուածը որպէս մշտական սեպհականութիւն, հայ Ժողովրդի բարեպաշտական եւ ազգաբարկան նուիրատուութեամբ:

Եւրոպայէ մեծ և Անթիլիանում անցած մեր ժամանակը հոգեպէս կազմաւորման օրեր էին մեզ համար տեսնելով կատարեալ համամասնութիւն և քրտակից վերաբերմունք դէպի Հայաստանեայց եկեղեցին և նորա Հայրապետութեան միառնակալութեան քաղափարը և յարգանքը դէպի Էջմիածին Մ. Աթոռը և նորա Գահակալը:

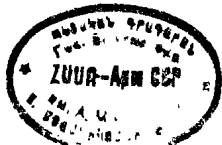
Յատկան Աստուծոյ և մեր ընդհանրական Սրբազնազոյն Կաթողիկոսի օրհնում ենք մեր բոլոր Ժողովուրդը և յարգորում մնալ հաստատ կրօնի և հայրենի աւանդութիւնների մէջ, լինել լաւ գորացիներ և պարտաւանալ քաղաքացիներ հիւրընկալող ազգերի և պետութիւնների մէջ, շնանալութեամբ եւ պատուաւոր կենցաղով բարձր պահելով հայ Ժողովրդի անունը:

ԼԻԱԶՈՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՅԵ ԵՒ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿ

Ա. ԿԱԹՈՒԿՈՍԱՒ ԱՄԵՆԱՅ ՆԱՅՈՑ

ԳԱՐԵԳՈՐԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍ

Գաղիթ, 5 Մարտ 1936

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Պ.

ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՆՈՒԻՐԱԿ - ԺՈՂՈՎԱՐԱՐ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ

Վարդապետական աստիճանը առնելէն յետոյ շատ արդէն որքան աստիճանական մնացած է Ամիդի իր վարդապետին եւ աւուելիչին քով: Իր եղբորոգիին վարդապետական դաւապանը ստանալը ըսելէ յետոյ անմիջապէս կը յարէ թէ զգնաց ի Բիւզանդիա, վասն Ս. Երուսաղիմայ պատուոյն ի ժամանակն Տէր Ազարիա կաթողիկոսին:

Ազարիա կաթողիկոս (1584 Փետրուար 25 — 1601 Յունիս 2 ✕) ժամանակին ամենէն գլխաւոր աւստմականներէն էր. առաջ վարդապետեալ ժամանակին (Դաւթիճեյ, էջ 318) որ սի փարոգութենէ եւ ի դասաւարտութեան ի վարձեղոյ զբաղուեալսն աշակերտաց ոչ դասարանաց: Իր երեւելի աշակերտներն էին Յովհաննէս Այնթապցի սերամիջն եւ քառասարսառ փարոգ ժեղեղացոյ, որ իւր Կիւլիկիոյ կաթողիկոս իրեն յաջորդեց, եւ Յակոբ վրդ. Զէյթունցի, որ կարեւոր դեր կատարած է Կարին եւ մանաւանդ Ռոտոմթո, եւ ապա աշակերտք բազումք, որոցն Մեսրոպ . . . Տարեւացի որ ոչ յերկարաց եւ վաղա՛ման եղև եւ Խարբերդացի Մկրտիչ անուն մի, որ մականունն Խղճուկ ապի, վասն առաւել հոյու եւ հնազանդ շինելոյն» (Դաւթիճեյ, 318—20):

Ազարիա, որուն անունով խարդախութեամբ դաւաճութեան գիր մը առնուած էր մինչեւ 1595, այսինքն Գրիգոր վրդ. Կեսարացիի դաւապան ստացած տարին, տաղանայներու մատնուած էր մասնաւորապէս Տէրապետ Սեպեհի հակաթոռ կաթողիկոսին պատմաբանով:

Դարմանացի կ'ըսէ թէ Ազարիա այսուրջ քան զվարդապետ շինելն երկար ազակեւ եւ յետոյ թոյլատրութեամբ, փոխեաց զգործն եւ զգնանս բայց չզաղորեաց դասասացութենէ:

Ահապատակ կաթողիկոսութիւնը ձեռք բերելէ յետոյ Ազարիա նստէր ի Հայաստան եւ հոյուեւր զիս իւր, մանաւանդ հոգ ջանէր Ս. Երուսաղիմայ, որ ի ժամանակին յայնմիկ

իսկոս առաւել զազնայի եր եւ իւնծ վսանցի կայր մեր վսնին Հայոց Սուրբ Յակոբն՝ ի յառաքնորդութեան Դարիկ կախկապսին» (Դաւթիճեյ, էջ 320):

Այս տաղանալը եւ վտանգը Երուսաղէմի պարագն էր: Դաւթիս անհուն եւ անվճար պատական եր արարեւր զՍուրբ Յակոբն եւ զՍուրբ Յարութիւնն, զանկնայն սրբաբնիկն՝ զոսկնդին եւ զարձարեղին, զիսն եւ զոսկնայն սահարաւնն եւ շուրջաւնն գրաւ հին եղեւայ մոս յարապ սանկնայն (Նոյն):

Այնպէս որ Դարմանացի կ'ըսէ թէ երբ Դաւթի ժամանակ ինքն Երուսաղէմ գնաց զմիկ յայն վկայր եւ ոչինչ սրբաբնիկ կան ապաք զարդոց, մեղացուցեւր եր զանկնայն» (Նոյն):

Ազարիա կաթողիկոս, որուն վիճակն էր Երուսաղէմ այն ատեն, իմանալով (*) այն բոլոր չարիքները եւ նեղութիւնները, զորս կը կրէր Ս. Աթոռը թէ երկրին բնակիչներէն եւ թէ քաղաքապետին ու զլիաւոր շէնքերուն հարկապահանջութիւններէն որոնք քրտորովին անզարդ ու լերկ թողած էին վանքը (Սաւալան, Պապ. Երուսաղէմ, էջ 562), կ'ուզէ դարձան տանիլ այս կաշաթեան, բայց զոչ զիսեւր քե զինչ արաւաց

(*) Սաւալան կ'ըսէ թէ 1600ին իր ուխտաւոր Երուսաղէմ ուղեւորելով անձամբ տեսած է Աթոռին վիճակը, եւ ասոր իւր փաստ կը ներկայացնէ Երուսաղէմի թ. 338 Զեռապրին յիշատակարանը, որ կը կարդանք. «Այդ գրեցաւ ի թվիս Ռեթ» (=1600) ի Ռադե, ի դառն եւ ի չաւր ժամանակս, զոր անօրէն յամեն զիմաց նեղին, գրիտանեայն, որ ի բազում հարկապահանջութեամբ յազգեն սկիւրացեաց բազում պատուս անկեալ էր ի վերայ Երուսաղէմայ եւ Երուսաղէմ կայր ի գերութեան նոցա: Զոր Տե ՍեմէԱԼ եւ յուեալ սուր վարդապետն Ազարիա, որ էր յայնմ ժամանակի հայրապետ Սրոյայ եւ փղնկայր ի ստի իւրում: Այս յիշատակարանին մէջ զորձաճուած ճեսնայ բառը չեմ կարծեր որ իրաւունք կարեւոր տալ Սաւալանի ուխտաւորութիւն մը նկարագրելու 1600ին. մանաւանդ որ զայն կ'անգիտանայ Դարմանացի. որ ժամանակակից է:

և ի թշուրհին՝ հոգոյ արդոյ հարկ զմտաւ եւ շանել յերկիրն Հայոց առնուլ զողորմութիւն ըստ Պողոսի, ասելն էր ազատել զԵրուսաղէմ ի յայրապաղ և եկեալ եհաւ քաղաքս քան ի քաղաքս Բաղէշոյ (Թ. 338, 240). Երուսաղէմի):

Դարանազդի այս մասին ունի աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ: Անիկա կ'ըսէ թէ Ազարիա կաթողիկոս ճոգ տեսաւ ժողովեաց քաղաք վարդապետս, եկեալ ի յԱմիր քաղաք մտեալ առ մեծ Պետրոս Կարապետը, որ աւագ վարդապետ էր, և առ մեծն Մրտապետ Ռոմֆայեցին, որ Ամիրայ էր առաջնորդ, և երկոյն իրեւ զգաւար շանից փայլիկն ի Միջազմես և անդ արարին ինստս փորկորեան և ազատութեան պարտոց Սուրբ յԵրուսաղէմայ (Գր. Դարանազդ, 321):

Հոն կ'որոշուի որ Սրտապետ վրդ. Ուռհայեցի հանգանակէ Ամիրդ, Միջազմեսը և զգաւեանայն Մարտոց շանն քաղաք, Ազարիա կաթողիկոս Սեբաստիա և անոր մերձակայ նահանգները՝ Թողաթ, Կաղարոս, Հաւլայ և բովանդակ կիրիկիա, և Պետրոս վրդ. Կարկառեցի՝ Կարնոյ փաշայութիւնը չըջուկոյրով: Դարանազդի, որ ասոնք կը պատմէ, յատկապէս կը շեշտէ թէ Ազարիա կաթողիկոս և Պետրոս վրդ. Կարկառեցի յանձն առին զարդանակութիւնը իրենց աշակերտներով (նոյն, էջ 321) և կ'ըսէ թէ զԱզարիան ուղարկեաց զսովեանայն վարդապետս և զեպիսկոպոստեան ի վիճակս իւրս (նոյն):

Այս վարդապետներու շարքին մէջ էր նաեւ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի, Սրտապետն Եղիսայիի պիտաւոր աշակերտը, որ այս առթիւ կը զրկուի Ամիրդէն ուղղակի Կ. Պոլիս, հաւանորէն 1601ի սկիզբները (Յակոբ Կեսարացի):

Գրիգոր վրդ. Կեսարացիի այս ժողովին մասնակցած ըլլալը միայն իր եղբորորդին է որ կը յիշէ, սակայն բնու ահաւանական չէ, քանի որ Դարանազդի կը հաստատէ թէ Ազարիա հաւաքած էր Քաւղում վարդապետս: Այդ հաւաքումներէն զուրոյ չէր կրնար մնալ Կեսարացին, որ արդէն կա՛մ Ամիրդ էր իր ուսուցիչին մօտ, կա՛մ Կեսարիա գարձած էր և հոն կը պարպէր աշակերտներ հասցնելու:

Եթէ Ամիրդ էր՝ ոչ մէկ տարակոյս թէ անիկա մասնակցեցաւ ժողովի և ժողովաբարութեան յղուած վարդապետներէն մէկը եղաւ: Եթէ Կեսարիա էր, գարձեալ շատ

հաւանական է որ Ազարիա զայն կանչած ըլլայ Ամիրդ, քանի որ Կեսարիա վիճակ էր այն ատեն Կիրիկիոյ և իր վիճակին մէջ զբոնուող այդ վարդապետը ապահովաբար չէր անտեսուած, մասնաւոր անոր Սրտապետի հետ ունեցած կապը նկատել առնելով:

Սակայն Գրիգոր վրդ. Կեսարացի արդեօք իրապէս իր ծննդավայրը գարձած էր. ասիկա խնդիր մըն է որուն դրական պատասխան մը տալ կարելի չէ վստահութեամբ: Հ. Ներսէս վրդ. Ակիւնեան կը կարծէ թէ 1595ին վարդապետական գաւազան ստանալէ յետոյ հեռացած է Վարդապետէն (ՀԱ. 1933, էջ 164), բայց ո՛ր գաղտնի է չէ ըսած:

Օրմանեան կը կարծէ թէ 1595էն յետոյ Կեսարիոյ առաջնորդ եղած է (Աղբաղաբոյ, էջ 2310) և անկէ է որ Կ. Պոլիս անցած է (*):

Սակայն երկու կարծիքներն ալ յենած չին որեւէ վաւերացիք վրայ:

1595—1601 թուականներուն անիկա չի յիշուի իբր առաջնորդ Կեսարիոյ տէ՛ր յիշատակաբանի մէջ: Իր եղբորորդին՝ Յակոբ քննյ. Կեսարացի այս մասին լուսն է իր զրածէն այնպէս կը խափարէ թէ անիկա Տիարպէքիւրէն ուղղակի Կ. Պոլիս գացած է: Ասոր ուժ գուտայ Յակոբ քն. Կեսարացւոյ զՎարդուց Գրիգոր Կեսարացւոյ կից յիշատակաբան մը (Ձեռագիր թ. 574, Վիեննայի Միլիթարիան Մատենադարանին), որ կը կարգանք թէ «զրեցաւ և աւարեցաւ սուրբ ստա» ի քիվակնութեանս Հայոց ՌԾ (= 1601) և Սեպեմբեր ամսոյ ի յեղն՝ Հոկտեմբերի Աւետն ԲՃ.ի, ձեռնաք... Գրիգոր երեցոյն... Արդ յիշեցի զխոյ տարունապետին՝ Հայաստանեայց աշխարհին գեղ Գրիգոր քաջ վարդապետն մեր, որ և սուրբ հոգով և մարմն մարմնով, և չի ամենայն շնորհօքն աստուածային քանիցն, որ և պարծալ ամենայն աշխարհի Հայաստանեայց, որ ևս գրեց փափաքաւ և զպատմագիրս յիշատակ քաշիւ:

Եթէ Կեսարիոյ առաջնորդութիւնը ձեռք բերած ըլլաւ՝ շատ հաւանական է որ այս

(*) Օրմանեան նոյն իսկ անոր եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան թուականը 1598 նշանակելով (Աղբաղաբոյ, էջ 2310) կիրպով մը անոր առաջնորդական պաշտօնավարութեան սկիզբը ճշդել կը կարծէ, սակայն դիտելի է որ, ինչպէս պիտի տեսնուի, Գրիգոր վրդ. Կեսարացի 1602ին եպիսկոպոս ձեռնադրուած է ո՛չ թէ Կեսարիոյ այլ Կ. Պոլսոյ վրայ:

չափազանցեալ զովհասաներու կարգին տոյ հանգամանքն ալ յընչաւած պիտի ըլլար, ինչ որ չէ հզաւծ:

Հետեւաբար շատ հասանական է ենթադրել թէ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի 1595էն 1601 կա՛մ Տիարպէճիւր իր ուսուցիչին՝ Սրապիոնի քով մնացած է եւ կամ Կեսարիա, իր ծննդավայրը, ինքն ալ իր կարգին աշակերտներ հասցնելու գրազած, 1601ին եւ Երուսաղէմի պատրարին համար Սրապիոնի հրամանով Կ. Պոլիս մեկնած է, Ամիգի գումարման անձամբ մասնակցելէ յետոյ:

Պ.

ԿԵՍԱՐԱՅԻԻ ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՃԱՆ ՍՏԱՆԱԼԸ

Կ. Պոլիս թէ՛ իր աշխարհագրական եւ թէ՛ իր քաղաքական դիրքին բերմամբ բացառիկ կարեւորութիւն մը ունեցած է Հայոց համար, Օսմանեան տիրապետութեան ենթարկուելէն յետոյ, երբ հոն հաւաքուած են զանազան գաւառներէ Հայեր, որոնք ներքին գաւառներու հետ առեւտրական եւ սիդանաւորական յարաբերութիւններ կը մշակէին:

Կ. Պոլիս, իբր մայրաքաղաք կայսրութեան, կը համարուէր սիրտը պետութեան թուրքոյ Հայոց պետութեան հետ ունեցած յարաբերութեան միակ խողովակը Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնն էր, որ հետզհետէ աւելի որչազ կազմակերպութիւն մը եւ քաղաքական հաստատուն հիմնարկութիւն մը կը դառնար:

Կ. Պոլսոյ պատրիարքները ժամանակի ընթացքին հետզհետէ աւելի կ'ընդարձակէին իրենց իրաւասութիւնը եւ ձեռք կը բերէին աւելի մեծ հեղինակութիւն: Կ. Պոլսոյ Հայ գաղութը՝ իբր պատրիարքութեան անմիջական ենթակայ, կը ստանար իր կարգին հեղինակութիւն եւ ազդեցութիւն գաւառներու վրայ:

Կ. Պոլսոյ Հայ գաղութը կեդրոն դարձաւ բովանդակ թուրքոյ սահմաններուն մէջ բնակող Հայերուն, շնորհիւ քաղաքին բացառիկ դիրքին:

Անոր իբր մայրաքաղաք ունեցած քաղաքական նշանակութիւնն էր որ քաղաքին անուանապէս «պատրիարք» տիտղոսով ալ սակայն իրականապէս սոսկ եպիսկոպոս

սական պաշտօնով եկեղեցականներուն կուտար մասնաւոր դիրք մը՝ մանաւանդ ԺԵ. դարէն յետոյ, երբ Կ. Պոլսոյ եպիսկոպոսը իրեն ստորագաս կ'ուսնէնար ուրիշ առաջնորդութիւններ, որոնց հանգամանքը եւ իշխանութիւնը կառավարութեան տալիս պաշտօնապէս միայն Կ. Պոլսոյ Պատրիարքին միջնորդութեամբ կրնար ճշդութիւն:

Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը ասով իրապէս ոչ միայն կ'ըլլար առաջին ի հաւատարմ կամ անխաղախ թեմ ալ աւելի բան մը, կրօնական տիրապետութիւն մը: Իրեն կ'ստորագասուէին նոյն իսկ քաղաքականապէս կաթողիկոսներ՝ որոնց հաստատութեան հրովարտակները Կ. Պոլսոյ պատրիարքները պիտի ստանային:

Այսպէս Կ. Պոլսոյ Հայ պատրիարքութիւնը կ'ստանար բացառիկ կարեւորութիւն մը եւ զայն ձեռք բերելու համար չարաշահող փառասէր եկեղեցականներու միջեւ կը բացուէր պայքար մը: Աթոռը յափշտակելու համար ամէն տեսակ անուղիղ միջոցներ կը կիրարկուէին, մասնաւորապէս կը տրուէր մեծապաւս կաշառք եւ շատ քիչ անգամ է որ ժողովուրդին ձայնը լըսելի կ'ըլլայ: Ամենէն ճարպիկը ու ամենէն հարուստը յաճախ կը գրաւէ աթոռը եւ կը կեղծէ ժողովուրդը՝ որչափ որ կըրնայ:

Հետեւաբար գրեթէ միշտ ժողովուրդը զԺՊԻ էր իր առաջնորդներէն եւ զանոնք տապալելու տրամադիր:

Ամէն անգամ որ նոր գէմք մը տեսնէր՝ անոր կը նայէր եւ կը յուսար զայն ծառայեցնել իր նպատակներուն, զէ՛մ հասնելով օրուան իշխանաւորին: Յաճախ յուսախաբութիւնը շուտով կը յաջորդէր, վասնզի նորը հիշը փնտռել կուտար: Երբեմն այդ հիշը վերտալին կը բերուէր իշխանութեան կամ նոր մը կը փնտռուէր: Այնքան յուսախաբութեանց մատնուած էին որ տակաւին չէին կրցած վերջնական ձեւ մը տալ ու որոշել թէ աթոռը բնիկի մը թէ եկեղի մը, էջմիածնայ եպիսկոպոսի մը թէ իշխանական վիճակաւորի մը պէտք է տան, Ամենէն ալ զԺՊԻ մնացած էին:

Երբ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի Կ. Պոլիս հասաւ՝ հագիւ թէ նոր հաստատուած էր էջմիածնայ հեղինակութիւնը Կ. Պոլսոյ վըրայ, ուր մինչեւ Մեքլեքեղեկ կաթողիկոսի

պատրիարքութիւնը (1599—1600)* ժամամար անկէ կ'ըլիկիոյ կաթողիկոսի մը՝ Տիրատուր Սսեցի (1596—1599) զրեթէ գերակշիւ եղած էր կ'ըլիկիոյ ազդեցութիւնը:

Սակայն Միլլիքսեկեկ կաթողիկոս Գաւ-նեցի և իր ձեռնադրութեամբ՝ Յովհաննէս Խուլ Կ. Պոլսեցի, որ իրեն յաջորդած էր, յուսարար բրած էրն Կ. Պոլսոյ ժողովուրդը ոչ միայն իրենց վարք ու բարքով այլ նաև իրենց գաւառական ըմբռնումներով, այնպէս որ նոր յուսարարութեան մը մէջ էր ժողովուրդը երբ Գրիգոր վրդ. Կենարացի, իբր կ'ըլիկիոյ կաթողիկոսին կողմէ յղուած նուիրակ-ժողովարար մը երեցաւ Կ. Պոլսոյ մէջ 1601ին:

Իր յայտնութիւնը՝ շուարած ժողովուրդի մը մէջ որ յենադրութեան կ'որոնէր իր հաւատարման նախալոյ պահպանութեան համար, պատճառ մը եղաւ որ շուարար իր շուրջը բոլորութիւն՝ զայն լծակ ծառայեցընելու համար:

Անկեկ իր պատրաստութեամբ և մանաւանդ իր կեննքով ու կենցաղով ուշադրաւ երեւոյթ մըն էր, վասնզի, ինչպէս ժամանակակից պատմագիրը կը հաստատէ՝ «եր այդ երեւոյթի, զի վարսն կարի պարկեշտ էր եւ յորակաց, եւ իմաստութեամբ փարսան, բանիկան եւ յոյժ անհատիկ, վասն որոյ անուանի էր նա ի մեք աշխարհի, որ անենացն աշխարհ կայիսկայ կային գննանեա» (Գրիգորի, էջ 366): Ան էր տայր անարկու եւ յոյժ խրոխտ եւ դժուարահաւան (Դոյ, էջ 287) բայց տայր գիտնական երթից եւ արտաքին եւ յաղթող ախոյեան ընդդէմ մատուցող ճշմարտութեան (Դոյ, էջ 11):

Այնպէս որ զարմանալի պէտք չէ թուի որ Գրիգոր Կենարացի հազիւ թէ Կ. Պոլսու երեւոյ Յրուսակաի նուիրակութեան պաշտօնով, անկեղ շահեալ իր փառաւոր կերպարանով, ճգնողական կեննքով եւ գիտնական արժանիքով (Օրմանեան, Ազգապատմ., էջ 2310):

Ժողովուրդը տեսնելով անոր իմաստութիւնը և պարսն ճգնադրութեան, ինչպէս Յակոբ ք. Կեսարացի կ'ըսէ, «մէնքն միտքան զինքը պատրիարք ընտրեցին փոխանակ Յովհաննէս Խուլին և գրեցին սոկաթողիկոսն Ս. Էջմիածնի ձեռնադրել իւրեանց առաջնորդ» (Յակոբ ք. Կ.):

Գրիգոր Կենարացի այսպէս զործաւ

Կ. Պոլսոյ պատրիարք և անմիջապէս Կ. Պոլսեցի ճամբայ ելաւ երթալու համար Էջմիածին և հասաւ Թոգատ, ուր տեսնելով որ Զաւալիններու ապստամբութեան պատճառով անկարելի է յուսանալ, զընայ Սիս Յովհաննէս Այնթապցի կաթողիկոսին (1601—1627) և ձեռնադրուեցաւ թիմանեկ եպիսկոպոս եւ առաջնորդ Իսաւրթոյ (Յակոբ ք.):

Սիմէոն կաթողիկոս Սսոյ առ Էջմիածնայ Փիլիպպոս Սալուսեցի կաթողիկոս յղած թուղթին (տպ. Էջմիածին 1904ին) մէջ, կը բերէ հաստատած մը Գրիգոր Կենարացիի ձեռագիրէն, որ իր կ'ըլիկիոյ ուղիււրութիւնը այլապէս կը պատմէ: Երբեք չըսեք թէ Թոգատէն ճամբան փոխած է և Սիս գաացած է, փոխանակ Էջմիածին երթալու:

Այլ ինչպէս կը հասկցուի՝ երեսուդէմի պատրիարքին համար իր կատարած հանգանակութեան արդիւնքը կ'ըլիկիոյ կաթողիկոսին տանելու համար հոն գաացող ցոյց կուտայ ինքզինքն: Ահա իր բառերը.

«Ես անարժան Գրիգոր, պիտակ անուամբ կոչեցեալ վարդապետ և պատրիարք, յորժամ ի կատանդնաւորոյ եկի ի կենտարաւ և հարկ եղե ինձ գնալ ի Բերիայ այսինքն շալէպ. վասն երեսուդէմայ նուիրակութեան, զոր յառաջագոյն կամեցի և միարանութեամբ Տէր Ազարիս կաթողիկոսին և վարդապետին Հայոց Տէր Դուստըն (*) և Տէր Սրապիւնի և Տէր Դաւիթ եպիսկոպոսացն (**) որ յանձն արարին (— յանձն առին) զճառապետութիւն նուիրակութեան սուրբ երեսուդէմայ, զոր կատարեցի իւր զնայն մատակարարութիւնն և ի գնալն կամեցայ անցանել ընդ երկիրն կ'ըլիկեցաւց վասն այդքան պատճառանց. նախ՝ երկրպագութիւն Սուրբ Լուսաւորչի Այնթա, երկրորդ՝ ի տեսութիւն Յովհաննէս [Էջմիածնայ] կաթողիկոսի տանն կ'ըլիկիոյ, վասն համոզելոյ զսոկ ի խաղաղութիւն. զի Տէր Յովհաննէս վարդապետն ի Սիսն է ձեռնադրեալ կաթողիկոս և Պետրոս վարդապետն ի Հալէպ և այսպէս երկպառակութիւն անկեալ էր ի մէջ ինքեանց»:

(*) Դուստ վրդ. Կեղեցին կամ Խորենացին է ապահովաբար որ ուսուցիչն էր Սրապիւնի և մեռած է 1602ին:

(**) Էջմիածնայ հրատարակութեան շախիկով պատկերւած քրտապետն իւր հիմ. նուելով Արեւելեան Մարմալի (տես 1890, էջ 471, 517 և 568) մէջ կատարուած այլ հրատարակութեան մը, որ անմասօթ մնացած է հրատարակիչ Յուսիկ եպիսկոպոսի:

Արդարեւ 1601ին Պետրոս Կարկանեցի
և Յովնանէս Այնթապցի կը մաքառէին
Կիրիկիոյ աթոռին շուրջը (Գաբաշէ, էջ
329-331) և Կ. Պոլսոյ պատրիարքի հան-
գամանքով Գրիգոր վրդ. Կեսարացի պար-
տաւոր էր միջամտութիւն մը ի պարտէ դնել:
Գրիգոր Կեսարացի հազար ձէկ տար-
ուան պատրիարք ուրիշն գնաց Կիրիկիա:
Ինքն կը պատմէ շարունակելով իր գիրը.

«Ի թուականիս Հայոց ՌԾԱ (= 1602) մայիս
թիւ եկեալ հասի ի Կիրիկիացաց գաւառս. ի զղը-
եակն, որ կոչի Վանկայ, զի անդ էր ամարայնոց
կաթողիկոսարանի, եւ ի առանեւ զմիմանս
ոչ սակաւ ուրախութիւն եղև մեզ և այլ քը-
րիստոնէից, և եղև մնալ մեզ անդ լի օր, մա-
յիս թիւ օրէն մինչև ի յունիսի ի՛ն օրն, և ժա-
ղովեցան առ անարժանութիւն ի յաւանազունք
և ամենայն զխաւարքն ժողովրդեան տանն
Կիրիկիաց և աղաչէին՝ վառն Աստուծոյ ու-
ղիղ դատաստան արաւ առելով, ըստ կանոնաց
և ըստ հայրենի հրամանաց և աւանդութեանց
տանն Հայոցոց»:

Գրիգոր Կեսարացի իբր գործնական
մարդ, ինչպէս են առհասարակ բոլոր կե-
սարացիք, անշուշտ եպիսկոպոսութիւնը
ձեռք բերելու համար չեւոթ ձեռագիր վկա-
յական ի ձեռն նոցա կ'ըսէ, հաստատելու
համար Կիրիկիոյ աթոռին օրինականու-
թիւնը և ընդհանրականութիւնը: Անիկա
կը վկայէ թէ՝

«Տառն Կիրիկիաց հաստատութեամբ ունի
զատու կաթողիկոսութեան մինչև ցայժմ և
է այժմ նորենայ կաթողիկոս Տէր Յովնա-
նէս, որպէս և մեզ ձեռնադրեցաք և տուաք
զվկայական թուղթս ի ձեռն նորա, որ և հնա-
գանդէն այսմ աթոռայ օրնեցոցին յԱստուծոյ
և ամենայն սրբոց նորա և ի մէնջ, ամէն: Իսկ
անհնազանդքն և հակառակողքն և իշնամիքն
այսմ սրբոյ աթոռայս դատապարտիցին յԱ-
ստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա և անիծեալք
լիցին ի կիսանս և ի մահ: և չունի օք ի իսա-
նութիւն այլ և այլ առիւթ այս սրբոյ լուսա-
ւորի աթոռայ, ոչ ի մերոց և յօտաբաց: Իսկ
եթէ ընդդիմանան բանիւք կամ թղթով կամ
այլով իւրիւր, անիծեալ լիցին կրկին անգամ
յԱստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա, իսկ ըն-
դունողքն սորա օրնեալ լիցին յԱստուծոյ և
յամենայն սրբոց նորա և ի մէնջ (տե՛ս, նոյն
էջ 61-62):

Ա. ԱԼՊՅԱՆԻԱՆ

(Շարունակելի) (3)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս Ի Ր Ա Ք Ա Յ

Հին ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Սիրաքայ իմաստութեան երկու հին
հայ թարգմանութիւնները ծանօթ են մին
Ջօհրապեանի⁽¹⁾ և միւսը Բագրատունիի⁽²⁾
հրատարակութեամբ: Երրորդ թարգմանու-
թիւն մըն ալ կատարած է Ոսկան Վարդա-
պետ, Վուլգատայի վրայէն, իր ժամանա-
կին լատինաբան անհարազատ հայերէնով,
և հրատարակած է իր Աստուածաշունչին
մէջ⁽³⁾: Մեր ներկայ յօդուածին մէջ պիտի
գրադինք առաջին երկու թարգմանութիւն-
ներու ներկայացուցած կարգ մը հարցե-
րով միայն:

Ժամանակ. — Առհասարակ եւ. դարու
առաջին կիսուն թարգմանուած կը նկատու-
ուի⁽⁴⁾: Սիրաքայ Գրքին այն օրինակը, որ
նախ առանձին տպուած է Վենետիկի մէջ,
1633ին⁽⁵⁾, եւ ապա Բագրատունիի Աս-
տուածաշունչին մէջ 1860ին: Սիրաքայ
Գրքին 1833ի հրատարակութեան Յուսա-
նաքանը գրողին տեսութեամբ՝ նախնի հարց
Թարգմանութիւն է սա. «Եւ զի անշուշտ սա
և առ ի նախնի հարցն մերոց գոյր թարգ-
մանեալ, և թէ սա նոյն ինքն է առ ի նո-
ցանէ թարգմանեալն, վկայեն ոչ միայն եւ-
րանելայն խոսքովայ և որդոյ նորին առ-
տուածայնոյն Գրիգորի նարիկացւոյ ան-
գատին ածեալ վկայութիւնքն ըստ իմաս-
տից, այլ հաւաստիք եւ սրբոյն Մովսէսի

(1) Աստուածաշունչ Մատեն, 1805, Վենետիկ,
Յուսելուած, էջ 2-12:

(2) Գիրք Աստուածաշունչի, Վենետիկ, 1860,
էջ 681-704:

(3) Աստուածաշունչ, Ամստէրտամ, Ներսիսա-
րանում սրբոյն էջմիածին. 1666, էջ 146-168, ի-
ջաճամարի երկրորդ քաճին մէջ, — Նոյնը արտա-
տպած է Միխիթար Արքայ, 1733ին. իր խաւարով
հրատարակուած Աստուածաշունչին մէջ, «ի վէնե-
տիկ քաղաքի, ի Տպարանի Անտոնի Պոնթոյի»:

(4) Տես. Դասական Հայերէնը եւ Վիեննական
Միխիթարեան Դպրոցը, Ն. Ներսիս Վ. Ակիբան,
Վիեննա, 1932, էջ 38 և 50:

(5) Մենք ձեռքի տակ ունեցանք 1878ի հրա-
տարակութիւնը:

կորենացւոյ յառաջին գիրս Պիտոյիցն (Բ. օրինակ) բերեալ անտի իմաստն՝ յար եւ նման ըստ բառից, թէ ճբարեկամ հաւատարիմ՝ դեղ կենացն (Սիրաք, գ. 16)»։ Այս յետնագոյն վկայութիւնները սակայն չեն զօրեր մինչև Ոսկեղար վերացնելու թարգմանութեան ժամանակը։ Դժուր է ասել նոյն հեղինակը կը գրէ։ «Հանգիւրծ այսու տմենայնիւ հւ նախնի ռակեղինիկ դարուն ռճ շարագրութեան ի սմա երեւալ, ի բաց առնէ դամենայն երկրայութիւն» (էջ 9)։ Յիւրաւի ընտիր ոճ և ճոխ հայկաւրանութիւն ունի Սիրաքայ հայ թարգմանիչը, բայց կիրարկուած յետնագոյն տարբեր կը ցուցնեն թէ Աստուածաշուշնի միւս գրքերու թարգմանութեան ժամանակէն հետեւ է ան։

Ե. Ե. Գուրեան⁽⁶⁾, Սիրաքայ Գրքին մի քանի նորագիւտ գլուխներուն հրատարակութեան առթիւ կը գրէ. «Սիրաքի թարգմանութիւնը Ե. գարու վերջին քառորդին կատարուած կը թուի մեզի. վասն զի՝ բաղդատմամբ Առակաց գրքի թարգմանութեան՝ տկար է լեզուին»։ Եւ կը թուէ տասնեակ մը բառեր որոնց գոյութիւնը կը նպաստէ իր տեսութեան։ Այդ բառերը կը գնենք հոս, նշանակելով տեղերն ալ։

բարերանիլ ԼԹ. 41
բռնել(7) Զ. 28, ԻԶ. 10, ԼԱ. 2
իմացութիւն ԻԲ. 19, ԻԵ. 7
իւրաքանչիւրոց (յոգն. հոլովումով) ԺԷ. 12
ծերոյթ Զ. 18
հրամայիլ Գ. 22
հրաշալի առնել Ժ. 16
մեղադրել ԺԱ. 7, ԻԹ. 6
մտածութիւն Գ. 26, Խ. 2, ԽԲ. 20
չթալ Ժ. 29
Աստեղ վրայ կրնանք թերեւ աւելցնել հետեւաշիններն ալ,
գիտաստութիւն⁽⁸⁾ ԻԱ. 16
գոհացողութիւն ԺԷ. 25, ԼԹ. 20
զանազանութիւն ԼԳ. 28, ԽԳ. 25
զգայութիւն ԻԲ. 24
իմացում ԼԵ. 23

(6) ՍԻՌ. 1927, էջ 246։

(7) Երեք անգամ, Ե. Ե. Գ. սխալմամբ «հ անգամ» ըսած է։

(8) Այլուր չէ գործածուած այս նորանշան բառը, թերեւս գրի մէկ սխալին արդիւնքն է՝ յաջորդող «իմաստնոյ» բառին ազդեցութեամբ։ Յոյնը

վարժումն ԼԹ. 11

քաջագարդութիւն ԽԵ. 7

և ընդունիլ Դուրեանի տեսութիւնը թարգմանութեան ժամանակին վերաբերմամբ։

Զօհրապեան իր տպած օրինակին մասին կը գրէ իր Նախաբանութեան մէջ⁽⁹⁾. «Կարի զանազանութիւն տեսանեմք ռճոյ շարագրութեան յայլոց նմանատիպ գրոց անտի՝ զոր արարին Նախնի թարգմանիչ մեր, մինչ զի և «չ նոյնի կրասերագոյն աշակերտաց համարձակելի է մեզ ընծայել. բայց կարծել իմէ բաղձօք յետոյ՝ ի նուազութեան տակ ընտիր հայկաբանութեան հայթհայթեալ իցէ թարգմանութեան նորա»։ Զօհրապեանի կարծիքին համաձայն կու գայ Կոնիլիք⁽¹⁰⁾, որ օթերեւս Ը. գարուն թարգմանութիւն կը համարի սոյն գրուածքը։

Այս կարծիքն ընդունելու կը վարանինք մենք, տեսնելով որ ներկայ թարգմանութեան լեզուն նախնական է, և ոչ միայն յետակադրեան բառեր և բացատրութիւններ, որոնք Ը. գարուն սովորական պիտի լինէին, կը պակսին հոս, այլ և միտին պարունակած՝ ըսենք նորաբանութիւնները չունի. և աստեղ փոխառէն, թարգմանելու պարագային, աւելի պարզ և սովորական բառ մը կիրարկած է, ինչպէս.

Բագր.

Զօհր.

Գ. 22.- հրամայիլ հրամայել
Զ. 18.- ծերոյթ ծերութիւն
ԻԱ. 16.- գիտաստութիւն⁽⁹⁾ գիտութիւն
ԻԲ. 19.- իմացութիւն իմաստութիւն, ևայլն։

Բացառութիւն են երկու բառեր.

անպատմելի ԺԷ. 1. և

փետրաւից ԼԱ. 18,

այս վերջինը յայտնապէս յետասմուտ հոտաւածի մը մէջ⁽¹¹⁾։ Իսկ «անպատմելի»ին

կ'ըսէ γυναιξ = գիտութիւն, ինչպէս ունի Երուսղէմի թիւ 2558 Ձեռագիր Աստուածաշունչը, գրուած ԲԿԴ. Թուին։ Հետեւաբար Հայկազեան Նոր Բազիրքի Յաւելուածին մէջ տեղ գրաւող «գիտաստութիւնը» ցնչիլի կրնանք նկատել։

(9) Աստուածաշունչ Մատեան. Հատոր Առաջին, 1805, Վենէտիկ. էջ 20։

(10) «Arm. Version of the OT.», — J. Hastings, Pict. of the Bible, Vol. 1., 1900, էջ 153։

(11) Յետասմուտ հատուածներու մասին կը խօսինք ստորև։

Ներկայութիւնը կրնայ վերապրուիլ յետ-
նադոյն ընդօրինակողներու:

Բովանդակութիւնը. — Զօհրապեանի Սի-
րաքին բովանդակութիւնը շատ նեւաւ է
համեմատելով Բագրատունիի հրատարա-
կածին հետ, թէև այս վերջինն ալ բաւա-
կան պահասաւոր է, մանաւանդ գրքին
վերջին մասերու մէջ: Այնուհանդերձ Զօհ-
րապեանը ունի կարգ մը տուեանք եւ հատ-
ուածներ որոնք կը պակսին Բագրատուն-
իի մօտ. ահաւասիկ.

- Գլուխ Ը. 1-22, պակասաւոր
- » ԺԱ. 15-16,
- » ԺԳ. 11, 22, 24
- » ԺԷ. 15
- » ԼԶ. 4 (= Բագր. ԼԳ. 4)
- » ԼԷ. 9-34, պակասաւոր
- » ԽԲ. 26
- » ԽԳ. 9-36, պակասաւոր

Բացի վերոգրեալներէն Զօհրապեանի
Սիրաքին մէջ կը տեսնենք աւելի կամ
նուազ ընդարձակ հինգ հատուածներ ալ,
որոնց առաջինը կայ օտար բնագիրներու
մէջ, իսկ մնացեալները հայ բնագրին վրայ
աւելցուած յետամուտ ներմուծումներ կը
թուին. այսպէս.

1. — ԺԶ. 15 հատուածը, «Չօխրտ փա-
ռաւորն . . . ի մէջ մարդկան», կը գտնուի
կարգ մը յոյն, ասորի եւ եբրայերէն ձե-
ռագիրներու մէջ, եւ ձեռն ու խորքէն կ'ի-
մայտար որ վաւերական չէ:

2. — ԺԶ. 19, «զի բազում են . . . եւ
ոչ լիանայ». միւս լիզուներու մէջ չ'երե-
ւիր, կը թուի թէ հայերէնին յատուկ է:

3. — ԺԷ. 12, «Չարն գշարութիւն ու-
տոյց . . . յաշտարակն վաղափուր»: միւս-
ները չուին, յատուկ է մերինին:

4. — Ի. 28, «Որդեակ պահեա . . . ա-
նէծք նորոգ». միւս բնագիրները չունին,
մերինին յատուկ յետնադոյն յանելուած
մը կը թուի: Այս տողերը, որ վերջաւո-
րութիւնը կը կամեն ներկու Սիրաքներու
հասարակաց եղող երկրորդ հատուածին⁽¹³⁾,
նոյն ձեւով կը գտնուին թէ Զօհմապեանին
եւ թէ Բագրատունիին մէջ:

5. — ԼԱ. 18, «Զի եթէ դու բարի կա-
միս . . . յայտու խրատեսցի նա»: Ասիկա
ամենէն երկար հատուածն է, որուն հա-

մապատասխան տեղը բոլորովին տարբեր
տուեանք կան միւսներուն մէջ. հետեւաբար
այս գրուածն ալ մերինին սեղական յա-
ւելուած մը պիտի համարուի:

Բագրատունիի Սիրաքը իւրաքանչիւր
գլուխի մէջ աւելի կամ նուազ թուով հա-
մարներ ունի որոնք չկան Զօհրապեանին
մէջ: Աւելորդ կը նկատենք հոս թուել զա-
նոնք:

Նրկու հատուածներ ալ կան որոնք նոյն
են երկու թարգմանութեանց մէջ. Ա. 1-8,
եւ ԺԸ. 30 — Ի. 28⁽¹⁴⁾: Այս հատուածները
մաս կը կազմեն Զօհրապեանի օրինակին
եւ անկէ անցած են Բագրատունիի բնա-
գրին: Իբրեւ ապացոյց կրնանք մատնա-
շել ոճին ընդհանուր նմանութիւնը: Բագ-
րատունիի հրատարակած օրինակը Յոյն
ընդարձակ բնագրին գտագահեալկան թարգ-
մանութիւն մը կը ներկայացնէ, մինչդեռ
Զօհրապեանի օրինակը լի է անհամար կըր-
ճատումներով եւ զիջումներով: Խնդրոյ ա-
ռարկայ երկու հատուածներու բովանդա-
կածը կրճատեալ բնագիր մըն է եւ հետե-
ւաբար հարապատ մասը Զօհրապեանի օրի-
նակին: Ասոր վրայ կրնանք աւելցնել նաեւ
Ի. 28 համարի վերջամուտ յաւելուածին
պարագան: Այդպիսի յաւելուածներ Բագ-
րատունիի Սիրաքը այլուր չունի, մինչ-
դեռ Զօհրապեանը քանի մը հատ ունի,
ինչպէս տեսանք վերեւ:

Բագրատունիի հրատարակած Սիրաքն
ալ, ինչպէս ակնարկեցինք, թերի է, չու-
նի Ը. ԼԶ. ԼԷ. ԽԲ. 25 — ՄԱ. գլուխնե-
րը: Ս. Յակոբեանց Զեռագիրներէն թիւ
2558 Աստուածաշունչին մէջ գտնուեցան
այդ պահից դուրսներէն մի քանին, ԽԲ.
25 — ԽԶ. 6, եւ հրատարակուեցան Ե. Ա.
Դուրեանի կողմէ⁽¹⁵⁾:

Դասաւորում. — Սիրաքի յոյն ձեռա-

(13) Կ'արժէ դիտել որ Զօհրապեանի Սիրաքին
մէջ հոս, Ի. 28 եւ 29 համարներուն միջեւ. ինտր
գրով խորագիր մը կայ. «Տան օտակաց. երկրորդ»:
Մեր Զեռագիրն ալ «անէծք նորոգ» բառերէն յետոյ
ուրի տուեր յ. Կ. Գ. Իսմէ երկրորդ առակացն Սի-
րաքայ: (Ընդգծեալ բառերը կազմութեամբ): Ասով
թերեւս կրնայ քաջատրուիլ ԺԸ. 30 — Ի. 28 հա-
մարներուն նոյնութիւնը՝ իբրեւ գրումսի վերջա-
ւորութիւնը, ինչպէս ակզբն ալ մի քանի համար.
Ա. 1-8, նոյն է երկու օրինակներուն մէջ:

(14) «Նորագիւտ գլուխներ Սիրաքայ Գիրքին հին
թարգմանութենէն», ՄԻՈՒ, 1927, էջ 246-250:

(15) Այս մասին տես վարը:

գիրները ունին հասարակաց սխալ մը, այսինքն ԼԳ. 16 — ԼԶ. 13 հատուածը տեղափոխելով մասն է Լ. 26ի և ԼԱ. 1ի միջև: Բացառութիւն է թիւ 248 կոտեքսը, որ հաւանաբար վերահաստատուած է յատին թարգմանութեան համեմատ, ուր բնական կարգը պահուած է, ինչպէս է ասորական թարգմանութեան մէջ ալ⁽¹⁵⁾: Մեր զոյգ թարգմանութիւններն ևս այդ տեղափոխութեամբ կը ներկայանան մեզի: Միայն թէ Զօհրապետին և Բագրատունիի մէջ գլուխներու թուումը իրարու անհամաձայն է: Առաջինը Լ.էն յետոյ կը թուէ ԼԳ. (16—31), ԼԳ. ԼԵ. ԼԶ. ԼԱ. ԼԲ. ԼԳ. (4—15), ԼԷ., մինչ երկրորդը ԼԱ. . . ԼԵ. և չունենալով ԼԶ. և ԼԷ. գլուխները, ԼԵ.էն յետոյ կը գնէ ԼԸ.:

Ստորև կը դնենք հայերէն երեք թարգմանութեանց համապատասխան հատուածները, Ոսկանինը կը ներկայացնէ ուղիղ դասաւորութիւնը, որուն համաձայն կարելի է կարգաւ միւսներն ալ, այսպէս.

Ոսկան	Զօհր.	Բագր.
ԼԱ. 1-42	ԼԱ. 1-42	ԼԳ. 1-42
ԼԲ. 1-28	ԼԲ. 1-4	ԼԵ. 1-24
ԼԳ. 1-33	ԼԳ. 4-15; 16-31	Լ. 16-33 ⁽¹⁶⁾
ԼԴ. 1-31	ԼԴ. 5-31	ԼԱ. 1-31
ԼԵ. 1-26	ԼԵ. 1-26	ԼԲ. 1-26
ԼԶ. 1-28	ԼԶ. 1-13	ԼԳ. 1-13
ԼԷ. 1-34	ԼԷ. 7-34	—

Կանոնականութիւնը. — Սիրաքայ Գիրքը մաս չէ կազմած մեր Կանոնին, այս մասին ապացոյցներ չառ են: 1) Եկեղեցւոյ մէջ չի կարդացուիր: 2) Նախադրութիւն և Գլուխակարգութիւն չունի. մինչ Աստուածաշունչի մի, ու գրքերուն մեծագոյն մասը ունի Նախադրութիւն և Գլուխակարգութիւն մի. ապա միւս միւսն ալ ունի լոկ նախադրութիւն. ինչպէս, Հոռութ⁽¹⁷⁾, Եսթիր, Յուդիթ, Տովիթ, Երգ Երգաց, Յովբ, և Բ Եղբ⁽¹⁸⁾: 3) Յաճախ տառանձին գրուած

է. Աստուածաշունչի հին ձեռագիրներուն մէջ կը պակսի և նորոգոյններուն մէջ միայն կ'երևի: 4) Միտն կաթողիկոսի օրով (767-775) Պարտաւի մէջ գումարուած Ժողովը Հին Կտակարանի Կանոնական Գրքերը թուելէ յետոյ Սիրաքի համար կ'ընէ. «Եւ որտաքուստ պատգամաւորեսցի յօստուցանել զմեր ժանկունս զօսումն բաղամոման» Սիրաքայ իմաստութիւնն: Այս ամէնը կը ցուցնեն թէ հին ժամանակ մեր Կանոնէն զուրկ մնացած է Սիրաք, և մեր Աստուածաշունչներուն մէջ Սողոմոնի Իմաստութեան առնթիւ իր զիրքը գրուած է առաւելապէս շնորհիւ Ոսկան վարդապետի, որ իր հրատարակութեան մէջ ներմուծած է զայն հետեւողութեամբ վաւարատայի: Իրմէ յետոյ նոյնպէս ըրին Սիրթար Սրբայ և Հ. Ա. Բագրատունի ևս իրենց հրատարակութեանց մէջ, և այսօր միւս երկրորդականոն Գրքերէն գրեթէ չի զանազանութիւն իմաստութիւն Յետուայ օրով Սիրաքայ:

ՄՈՎԱԿԱՆ

Անթրիստ

ՆՕԹԲ ԵՒ ՆԻՇԲ

«Միտն» Ազգիկի թիւը Մարտի վերջին օրերուն մամոյ տակ էր արդէն, երբ ձեռագրերի Մարտ 28 — Ազգիկ 1 չորս թիւերուն մէջ երեցաւ Գ. Աղբալեանի պատասխանը՝ Հոգեւոյն Նշիւն Պատրիարք Դուռնանի վրայ Մատենադրութեան Պատմութեան մասին իւր գրախօսականին առթիւ: «Միտն» Մարտ թիւին մէջ մեր ըրած շնորհաւորութիւններն:

— Առաւելագոյն է պատել՝ զոր կ'ընէ անմեր գրուածքին, հանրային տեսակետից ուշադրաւ գտնելով զայն, այս բացատրութիւնը՝ իր կողմէ անոր տալ ուղուած առումով իմացուած պարագային անգամ, մեր շնորհակալութիւնը այս մասին:

— Իր գրախօսականին վերաբերմամբ մեր ըրած շնորհ 38 նկատողութիւններուն մէջ քանի-ովը միայն էր հանդիսանում իր քննադատը, հաւանաբար կարեւորագոյնները համարելով զանոնք, կամ դուքէ յնդհանուրն ակնարկով մը նայել հոգեւոյն ամէնուն վրայ... Այս վերջին պարագային առթիւ հարկուոր է ասկայն մատնանել թէ զիտելու այդ կերպը վրիպեցնող է ոչ միայն դիտողին, այլ նաեւ անոնց համար որոնց կ'ուզուի զիտուածը զիտել տալ, այսինքն ընթերցողներու մեծամասնութեան: Իրարու անհանգիստ կենտեղ անպատճառ ընդհանրացում կաւմելու հնդէ ի վերջոյ բռնադրօնումի կը յանգի:

(15) Sbu. Les Livres Apocryphes de L'Ancien Testament. Trad. Nouvelle, Avec Notes et Introductions, Société Biblique de Paris, 1909, էջ 393:

(16) Բագրատունի Լ. 1-26ին իր անընդհատ շարունակութիւն ունի վերստին 16-33. այս վերջինին կ'անարկներ ձու:

(17) Վերոյիշեալ Զեռագրին մէջ Հուսիս Նախադրութեան վերջը կ'ընէ. «Եւ ի սմա զլուխ ոչ քաժանին»:

(18) Մեր ակնարկած Զեռագրին մէջ կան «Գլուխ» ԲԳ. եղբայր:

ու առիճ կը պլուտորի ոչ միայն գիտողին տեսա-
կէտը, այլ նաեւ միւսներուն ըմբռնումը: Մեր
նկատողութիւններուն իւրաքանչիւր ուրոյն կէ-
տի մը կը վերաբերէր: Ուղիւ պիտի լինէր հե-
տաւար մի առ մի նկատել առանձն գանձը: Պ.
Արշալույսի այս պատասխանին մէջ ուշադրութեան
է այս պահանջը, առոր համար է որ յաճախ կը չփո-
թի նախ ինքը, և յետոյ, ականաւ անուշադ, կը
չփոթէ ընթերցողը: — Մենք կը հետեւինք մեր
կերպին, առանձնապէս կենալով իւրաքանչիւր
պարագայի առջեւ, թէեւ շատ համառօտութեամբ,
յետեւ համար մեր և ընթերցողին ժամանակը:

— Էմաուսարան աւարտած է կամ ժամէն
անցած է վերաբերմամբ մեր խոսքերուն մէջ ա-
նաւազիլ ոչ մէկ շեշտ կար ժառանգողներու առ-
ժանիքին, այլ ականաւորութիւն լոկ՝ ընդհանուր
մտայնութեան մը, որուն ամփոփում չկենք:

— Էմաուս է և գիտուն է ի հարցին մասին
մեր ընդգիծմանը յարատեւին կ'ընդգայնէ միայն
իր նկատելի ըրածքով, առանց նոր և համոզիչ
բան մը աւելցնելու: Այդ երկու գաղափարներուն
տարբերութիւնը ըմբռնելու համար անոք պէտք
չունենէք նոր գաղտնութիւն: Ինչդիրը անոք մէջ էր
թէ Դուրեան իր մշակած նիւթին հիմնաւ մըն է
միայն՝ թէ նաեւ գիտում մը: Աղբալեան կ'ըն-
դունէր լոկ առաջինը, մենք՝ երկրորդը միանգա-
մայն: ու մեր կարծիքին ի նպաստ կը մէջբերե-
ինք շատ աւելի ձեռնարկ մը վկայութիւնը, որ
մասնաւոր գործածքով մը «Դուրեան» գիտնա-
կանին մէջ մասնաւորապէս էր Վիպր գիտումը: Մեր
քննադատը իր կրկնաբանութիւններուն մէջ
ընդհանուր խօսքերով է որ զարմեալ ժամավա-
նաւ կ'ըլլայ:

— Մենք միակողմանիութիւն նկատած և ան-
բարեհաճութեան վերադարձ էինք Պ. Արշալույսի
այն վարմունքը, որով իր գրախօսականը լեցու-
ցած էր Դուրեանի գործին մէջ տեսնել կարծած
թերութեանց(?) ժանտածոյ մտերամանութիւն-
ներովը միայն, մինչ լոկ հարեանցի բառեր ունէր
անոր՝ իր իսկ խոստովանութեամբ՝ բաղմամբիւ
առաւելութիւններուն մասին: Ասոր ի պատաս-
խան՝ զորական կարծիքը հիմնաւորելու կարգի
չ'ունէին՝ կ'ընէր զարգօրէն: ժողովարկով կարծես
որ գրախօսականը ոչ թէ ինքզինքնին այլ ընթեր-
ցողներուն համար է որ կը գրուէ, անոնց ճանչ-
ցնելու համար գործին արժէքը: Իսկ այդ արժէ-
քին ծանօթացումը կը լինի՝ թերութիւններուն
հետ հաւասարապէս առաւելութեան և ու ներկա-
յանտեմովը: արդար պահանջն է առիւա քննադա-
տութեան, որուն սեփական կը պատկանի նաեւ գրա-
խօսականը: Եթէ ձեռքէր տակ ունեցած լինէինք
կոյկատառայ հանդէսներու մէջ ժամանակին դրած
իր բաղմամբիւ գրախօսականները, վստահ ենք թէ
իր ցրիլէն նոյն իսկ պիտի ջալէինք ապացոյցներ
իբնէ զէմ: Իրովը այդ առթիւ և այլուր իբր աշա-
կերտի և հիացողին՝ մեզ ուղղութեամբ կաշկանդուած
մտածողութեան վերաբերմունքուն, կ'ապահով-
ցենք մեր բարեկամը թէ Դուրեան, որ վար-
ժեցուցած էր գմեզ իր առջեւ նոյն իսկ այնքան
աշատօրէն արտայայտուել իր կարծիքներուն և

գործառնութեանց մասին, ինք նախ պիտի չնա-
ւատար այդպիսի բանի մը:

— Կրած էր թէ Դուրեան Հայոց գրականու-
թեան պատմութեան մասին որչա տեսութիւն չէ
ունեցած և այդ պատճառաւ է որ մեր գրական
կենսի բաղադրական թաւալումը համարմունք
է մեր լեզուի շուրջը: առոր անշարժաճաբար
մենք գիտել տալ ուղեր էինք թէ Սրբազան հար-
կադարան այդ մեթոտն է ընտրած, զի կը խորհի
թէ մեր մատենագրութեան մէջ կարելի է զա-
նազանից գրական սեփական շրջաններ, ինչպէս
կան անոնք յունականին և լատինականին մէջ:
Եթէ Դուրեանի այդ կարծիքին զէմ էր իբրեք իր
խօսքը, Արշալույսն պարտ էր, փոխանակ հետա-
րական ահապարանքով տողուած քանի մը պար-
բերութեանց, իր ըմբռնած ձեռքը — այսօրեւն ա-
ռանց գրական սեփական կապմունքին՝ զոր պայ-
ման չի նկատեր գրականութեան պատմութեան
շրջաններու տրոհումին համար, և առանց լեզուի
փոփոխ վիճակներուն նկատառման — ինք օրէնքի
և ներկայացնէր հայ մատենագրութեան պատ-
մութեան բաժանումի ցուցակ կամ պատկեր մը,
զորանաւորով անուշա մշակույթի պատմութեան
շփոթիլէ գրականութեան պատմութեան հետ:

— Աւելի քան զարմանալի կը թուի մեզի Ար-
շալույսի դեռ կառուած մնալ այն ենթադրութեան-
նը թէ Դուրեան զգասական շրջանին յաջորդող
լեզուական անկումը վերագրում է յաջորդ շրջանի
հեղինակներու անկարողութեան: արդար է՜ք
արցեօք առանց այլևայլի, այսինքն ի յառաջա-
գունէ իսկ խորհի՜ք թէ արեւ բանասէր — իսկ հայ-
գուցեայն՝ բնաւ — ինչդիրքին պիտի չ'ընկալա-
րէր մտածել այդպիսի անհեթեթութեան մը վրայ,
ընդհանրական բնույթ ունեցող մատենագրական
երևոյթի մը առջև ժամնաւանդ Արշալույս, զիցցան
հաւատարմօրէն հետեւելով օտիզարեան լեզուի
խոստապանով պարզութեան, կամ չ'էջաջող-
ցան գրաբարին յատուկ մայելութիւնը և հը-
րովը պահել խօսքերով իբր թէ Դուրեան ակ-
նարկել ուղած ըլլաւ այդ շրջանի մատենագրի-
ներուն անձնական անհաւանութեան: մինչ
յայտնապէս որոշ և թէ խօսքը՝ պատմական պա-
րագծաներէ նոյն իսկ արշալույսական դարձած ան-
կարելիութեան վիճակի մը վրայ է: Երկու անգա-
միւն ալ, հանդիսեցաւ յստակ կերպով իմանալ
կուտայ այդ կարգ: էլ 33 ին մէջ կ'ընէ: լեզուական
օտիզարեան լեզուի խոստապանով պարզութեան
զէմ՝ զգալաբար տեղ տալով գաւառական բու-
ռնութեւ ժողովրդական առօրեայումն եւ կամ
յուճարէն լեզուի ազդեցութեան օտի ինչ ինչ նոր
թէեւ ոչ անկարելի բառեր կերտելով: Իսկ 25 ին
մէջ: Եսկան գործածել այնպիսի նորակերտ բա-
ռեր, որոնց համադրութեան կրեմային անբարեկան
նամանակի իրենց գաղտնիութեւ և տարտամ
նշանակութեանը պատճառաւ: միւս կողմէ իրենց
նախորդներէն շատ ցանցաւ թիւով կիրարկուած
բառերուն լայն տեղ՝ գործածեցին նաեւ այնպիսի
բառեր, որոնք, թերեւս արարատեան բարբառն
մէջ՝ քաղաքացիական իրաւունք մը չունենա-
լով, չէին կիրարկուած բնաւ: ու շարունակե-

լով՝ «փութանք ըսելու սակայն որ գրաբարուն բառաձևերը ճորտացնելու և զայն առելի առ-
ուեստամով (technique) գիտական միջոցներու և
բայտարարութեանց ընդունակ դարձնելու այդ
փորձերը լեզուին անկանառ ուղղակի նշանները
չենք նկատել, մանաւանդ երբ այդ ֆորտրոմու-
թիւնները ամերիկացի պոստիմպրիստները ըլլալով ու-
րաջ հասկացողութեամբ մը՝ (մեր կողմէ ընդգրծ-
ուած) խորթ ալ պիտի չենլին, իրենց կազմին
մէջ հայ ականջներու: Արդ, այդ դժբախտ չէլըր-
ցանքը և շլաշողեցանքը, իրենցմէ վերջ առել-
ցուած այսքան բացայայտ խօսքերէ վերջ, պարզ
է թէ հանգուցեալին մտածումին մէջ, հեռի՝ հե-
զինակներուն անձնական ապիկարութիւն մաս-
նանշելէ, կը նշանակեն անկարելիութիւնը՝ զոր
զգացին անոնք մէկ կողմէ ժողովրդային կենդա-
նի բարբառին և միւս կողմէ հեղինարանութեան
ղեկի գաստական հայրենի գեղեցկութիւնները
խուժումի իրականութեանց առջև, ու ձախ-
ղութիւնը՝ որուն մատուցեցան անոնք, այդ-
պատճառաւ, ոսկեղարեան ինչուի կին վայելչու-
թիւնը պարզանելու իրենց չէրկին մէջ: Բառերու
տառական կամ նիւրազգրական առումներէն այդ-
անմ կախուելէ, Դուրեանի և ճակատագրական էջ
և «սանմանուած է» խօսքերէն հակատագրակա-
նութեան և սանմանականութեան զգացութիւն
եղարկացնելէ, «չէղցուն» ու «չաղցողիցան»
ալ այսպէս նիւթականացնելէ վերջ, կը վախճամ
որ խելքը հանուել տակաւին՝ վերի սողներուն մէջ
բառերուն ընծայուած ջրաղացացիական իրա-
ւունքը խօսքի ձևի մասին...

— Զօգրանական ներութիւններու մէջ կը
կարծել մտնել մեր քննադատը, Դուրեանի իր մաս-
նումի կիրարկման մասին զրկնելով նախապէս
ըստակաները, այսինքն կարծիքներու խառա-
մութիւն, ճշդորոշութիւն և յստակութիւն տառա-
փում, ստորգէն խորանք և լայն տեսնելով անոր
մէջ, ու յայտարարելով անմիջապէս թէ որոնելով
այդ երկուքիին պատճառը, գտած է որ անոր վրէպ-
ները գիտութեամբ չեն, ոչ ալ սխալները միտում
նաւոր. զի, կ'ըսէ, «Դուրեանն ազնիւ մարդ էր և
բարձր մտաւորական», այլ վանդի հզօրաւոր
յաղթարարում է հմուտին, ցրգրէրի հակութեանը
նրան հեղանցում են ստուգի և նշմարել սպիմա-
նից», մէկ խօսքով, ատոր պատճառը կը համարի
հողերանական. մտային կատայի խելքը: Այս
լափազանք ճարհատուն տեսութեան՝ անա՝ մեր
խնայի պատասխանը: Սիրելի պարոն. ինչ որ
ղուճ իմացական տարատառութիւն կամ հոգեկան
անհուժութիւն կը նկատէ՞ ք' ինչպէս զայնի մար-
դու և բաժը համադրականի զգուշաւորութիւն և
խորազգաց հատկութիւն է միայն Դուրեանի
մէջ. նա չէ անոնցմէ որոնք առաջինութիւն կը
նկատեն յոխորտանքով խիզախել ամենէն նուրբ և
պատասխանատուութիւններով լի զգալաբարե-
բու և գործերու զայտին մէջ. իր նշմարիտ գիտու-
նի և շնորհալի գրագէտի համոզմանութեան կերպն
է այդ. իր համոզումն է որ կ'արտայայտէ միշտ,
բայց միշտ փափկութեամբ, պարզապէս՝ որպէսզի
ուրիշին համոզումին չընկալատէ ինքզինքը:

այո՛, չէր սխործեր գողգողոցներէ, բայց իր խա-
ղաղ հայացքները մինչև խորութիւնները կ'իշ-
նէին, Գալով՝ զգրասէրք և հմուտի, եթէ կը հա-
նէք՝ բամբաստողծի և գիտունի հաճամարտու-
թեան հարցին, հիշէ չէ, կը խորհիմ, այդպիսի
կարծիքի մը՝ հողերանական օրէնքի վճռականու-
թիւն տալ: Կընայ մէկը գրական խառնուածք
և նոյն ատեն գիտունի խմբ ունենալ, և երկու
մարդին մէջ հաւասարապէս փայլիլ, և մէկը միւ-
սին համար օգտակարապէս ծառայենցնել. որ և է
ազգի մէջ քիչ չէ թիւը պատմագէտներուն, հնա-
խօսներուն, բանասէրներուն, քննադատներուն,
քնագէտներուն և այլն, որոնք քաջանշիլ գրագէտ-
ներ լինին նոյն ատեն: Ինչպէս կը գրէին մեր
մէջ Այսքանան, զատականներ, Պէրդիքներ և Գա-
րագայեան (այս վերջինը Շնկարագիւր Ոսմանցոյն
և քանի մը բանասիրական յօդուածներու մէջ
մանաւանդ), այդ գիտուն գրագէտները, գրքը
է թէ վրձին՝ գրիչը զոր Ալիշան կը շարժէ իր Յու-
շիկներուն և ըլլոր գործերուն մէջ առհասարակ:
Դուրեանի մէջ բանաստեղծին տակ իբր
է անկարացած հմուտին այդ անհուժութեան եւ
տարտամութեան իբր ապացոյց՝ Ալբալեան յա-
ւա՞ր կը բերէ տեղ մը Բիւրաներէն բառ մը իր
կողմնակի իմաստովը հայացուցած լինելու, ուրիշ
տեղ մը բայի մը մէկ եղանակը պակասաւոր կըբ-
պով յիշու: լինելու, Ուխտանէս և Անդրիկ պատ-
մագիրները միաններուն նման փոխանակ առան-
ձին գլուխներու մէջ ներկայացուելու՝ մանաւոր
հատուածներու մէջ յիշատակներու ըլլալու, Ս.
Մեարզոյ Մաշոցի կամ Մաշոց կաթողիկոսի վե-
րագրուած գրուածքներու մասին անգամ մը երկ-
նանքով և ուրիշ անգամ մը առելի որոշ աք-
տայայտուած լինելու քանի մը պարագայներ...:
Բայց պէ՛տք է միթէ պատասխանել այսպիսի ու-
սողութիւններու, որոնք քննադատութիւն և առ-
ւի կրկառադութիւն են, այսինքն փայտի չիւղեր՝
մանր կտորուանքներ ժողովելու աշխատանք, ու-
րան կը զարմանանք թէ ինչպէս այդքան հետա-
մուտ կ'ըլլայ քննադատ մը, երբ քանիցս ըսուած
ու գրուած է թէ այդ գիրքը յետ մահուան հրատա-
րակուած գործն է հանգուցեալ կեդրինակի մը,
որ ինչ իսկ կարտու կը նկատէր զայն վերածնու-
նումի, և որ վտանգ ենք թէ պիտի չուղէր որ ի
լոյս ընծայուէ առ իր այս անին մէջ. և յետոյ,
անցեալին միութեան մէջ ստեղծ ինքնին անորոշ
մնացած զգալաբարեբու վերաբերմամբ երբեմն
վարանքի զգուշաւորութիւնը իմացական տառ-
տամութեան նշան է արդեօք թէ ողջմտութեան
Դոնաւար պէտք չէ ըլլար ըմբռնել այդ կեղծը:

— Անցնելով քննադիրներու անողէպ Դուրեանի
ունեցած վերաբերմունքին, որմէ ի դուր չափա-
զանց վրդովուած կը թուի Այսքանան, գիտել
կուտանք թէ ոչ մէկ պատճառ կայ այդքան իրաւ-
անցումի, սեւեակները դէմ յանդիմանեալ հառ-
ուածներու բաղդատութեամբ հանդիսաւորելու
ատոնեան:

Նախ, Գողթան երգերու վրայ գրուած բա-
ռերը (սծնունդ Վանգան, «Իդիք», «Հարսանիք»
և այլն) մատնանշող կամ նշանակիչ բառեր են ա-

անլի քան թէ վերնագրերներ, որոնք յաճախ տա-
կի հատուածին բովանդակութեան սեղծ ամփո-
փումը կ'ըլլան կարճ պարբերութեան մը մէջ,
ինչպէս ըրած է Յոսեփան իր Հատընդորին մէջ
առած նախնեաց կտորներուն վրայ: Մնաց որ
Դուրեան նոյն բանը, այսինքն մասնանշող կամ
նշանակիչ բառերու կիրաւրով ըրած է իր ամ-
բողջ գործին ընթացքին մէջ ըբերած բոլոր միւս
հատուածներու վրայ եւս: Յնչք հասկնար թէ
մեր ընդդիմաբանը ինչո՞ւ ուրեմն կ'անտեսէ զա-
նոնք: Երկրորդ, բացարձակապէս անհնդէ է Աղ-
բալեանի ըսածը թէ Դուրեան փոխած է՝ ըստ
պատմահօր Արտուազղի ընդդէմ նոյն վէրջը: Սրբա-
զանին յետաջ ըբերածը, իր գործին էջ 5 ին մէջ,
կէտը կէտին, այսինքն բառ առ բառ և տառ
առ տառ նոյն է 1913 ին՝ Պ. Արեւելեանի և Ս.
Յարութեանի Տփղիս հրատարակուած խորե-
ւանցայ պատմութեան ընթերցումին հետ: Հանկ
տեսնել նոյն հատորին էջ 182-ը: Յետոյ, չեմ գի-
տէր թէ քննադատը իր ցուցումին մէջ ո՞ւրեք
բերելով Սրբազանին տողածին մէջ կ'աւելցնէ
յայնժամը, զոր սակայն չունի նա, ինչպէս չունի
Սրբազանի մէջ տպագրութիւնը: Այս խեղա-
թիւրումը տեսողութեան վրէպ կ'ուզենք նկատել
սակայն: Դալով փաստորի կտորին մէջ ցուցուած
տարբերութիւններուն, ինչպէս ուշադիր ընթեր-
ցողը պիտի տեսնէ ճշտաբերորէ մէջ զէմ դիմաց
զրուած քննադրին և Դուրեանին ընթերցումածին
տողերէն, ա'յնքան աննշան կէտեր են (տսն-տսնս,
տսն-տսնս, երկու-երկուք, մինչ ինձ տուեալ էր
Աստուծոյ-այն մինչ տուեալ էր ինձ Աստուծոյ,
և Աստուծոյ զմեզ չէր բողոքել ի ձեռնամէ — և
Աստուծոյ զմեզ ի ձեռնամէ չէր բողոքել, խրատ
նորա եկաց առ մեզ եւ-եւ խրատ նորա եկաց
առ մեզ, ընդ սննդ տանել ընդ — գիտիմ տա-
նէի): Զափազանք փոքր զգացմամբ պէտք էր
խորհած ըլլալ մարդ, զանոնք յիշելու իսկ հա-
մար, թո՛ղ թէ մտաւոր կառոյց չի և իմացա-
կան անփութութեան և զբականութեան տկարա-
ցած գիտնամուտեան փաստն հանելու համար
անոնցմէ: Այդ ամէնը — երբ չմտադուր թէ տպա-
գրութեան իրր ընագիր գործածուածը ո՞չ թէ հե-
ղինակին ձեռագիրն է եղած՝ այլ զպրցակաւա
շակերտէ աւանուած պատճէն — կը բացատրուի
ընդօրինակութեան վրէպով: Նոյնպէս նաև Ընդ
գետին տանէի ին երկունք Ընդ սննդ տանէի ի
փոխուելը, զոր զերացուցած է անշուշտ նախ
երկու բառերուն համանիշ լինելը, և յետոյ ընա-
գիրն մէջ քանի որ տող վարը վերջին ձեռն ար-
զէն գործածուած ըլլալը:

— Բայց ո՞րչափ զփուար է դործ ունենալ իր
հանգիստութիւնը հարկադրելու համար զիմացի-
նը չհասկնալ ուղղորի հետ: Աղբալեան գեռ կը
պնէ ընդդէմ Դուրեանին թէ Արտաշէս հարսներ-
զին մէջ անծրե՛ն է սպի իրականուած է ոչ փե-
սան, Եթէ այդպէս լինէր՝ ինչպէս նոյն անծրե
իսկոյն պիտի որակէր նաև ոսկիէն տարբեր ու-
րիչ բան մը՝ մարգարէութ, Եթէ ոսկի տեղալը ի
փետաւութեան Արտաշիսի, տեղալը մարգարիտ
ի հարսնութեան Սաթենիւնը: Կը նշանակէ Ար-

տաշէսի փետաւացած տտին ոսկի կ'անծրե՛ր տե-
զատարարի պէս, Սաթենիլի հարսնացած տտին՝
մարգարիս: Արտաշէս ու Սաթենիլի միաժամա-
նակ՝ մին կը փետաւանայ ու միւսը կը հարսնե-
նայ: Բայց սակին ի զէմ Արտաշէս կ'ըսուի, իսկ
մարգարիս՝ ի զէմ Սաթենիլի: Վանգի երգի-
լին զգացումին կամ ժողովրդային զգացողու-
թեան մէջ ոսկին փետան կը խորհրդանշէ իբրեւ
անոր փառացի առնականութիւնը աւելի յար-
մարապէս յատկանշող զօրեղ և փայլուն իր, իսկ
մարգարիտը՝ հարսը, նոյն պէս իբրեւ անոր քնքոյշ
գեղը աւելի հարազատորէն ցուցնող բան մը:
Խօսքը, կը կրկնենք, ոչ թէ անծրե՛ի՝ այլ անծրե՛ող
ոսկի է անծրե՛ող մարգարիտի մասին է: Երգիչը
բանաստեղծական հոգին, կ'ըսէ Աղբալեան, չէ՛ր
կարող սակի փետայ և մարգարիտի հարա-
կալելը: անո՞ր համար է ուրեմն որ նոյն զգացու-
մը ժողովրդային խորքային մէջ ընդհանրացու-
նէ մարգարիտ մարիկ (== հայրենի մամ) և մար-
գարիտ թոռ (== արու զաւակէ թոռ) պատկեր-
ները՝ հակադրութեամբ և ուրեմն մայրենի (==
մայրենի մամ) և աւուրեք թոռնի, որ կը նշանա-
կէ աղջիկ զաւակէ եղած թոռ, ինչպէս նաև Ուս-
կահարսը անունը:

— Աղբալեան կը շարունակէ զարմանալ որ
Դուրեան կեղծաբար կը գտնէ Տփղիսի հայեքի հան-
գամանքը՝ նմանութեան դիտել տեսնելով անոր
և Ողբականին մէջ երգուած Պոլիփեմի միջև, և
սակէ ալ կը հզին հանել ոչ գիտնալիս զատուած
թեան կը սիրական փառաւ: Ինչ պիտի ըսէր
ուրեմն զատկանեանի՝ որ զայն կը համարէ Թուրք
աղտութեան (պրոպագանդա) (propaganda), և անոր
հայացումը՝ նշան թրքական ամենահին զաղթա-
կանութեան մեր մէջ: Կամ Մորթմանի՝ որ նոյն
պէս զայն կը նկատէր անժառելի հետք տուրա-
նական ազդեցութեան առ մեզ: Կամ Պրոֆ. Խա-
լաթեանի՝ որ ճիշդ Դուրեանի տեսութիւնը ունէր
և ճօրք անուան զոյութիւնն իսկ հայ զբաղա-
նութեան մէջ նկատուած է իբր պարզ թիւրիմա-
ցութիւնը: և վերջապէս Պրոֆ. Աղոնցի, որուն
մէկ գրուածքէն կը քաղենք այս կարծիքները,
և որ անոնց բոլորովին համաժող լինելով հան-
դերձ, ուղիւ է ճօրքը նշանցնել ասիական պան-
թէոնի Տարքու (Tarkou) աստուածին հետ: Եւ այս
ամէնքը օտարադի զը համարէ ճօրքը, կամ ա-
նունի և կամ նկարագրի օտարաբանութեան
պատճառաւ: Այս սկանաւոր գիտնականներուն
մէջ ալ արեւոք գիտական միտքը տարրամու-
թեան մասնուած էր բանաստեղծական հակում
ներու հետեւանքով...

— Սեղմե՛նք համբերութիւննիս, անպատա-
խանի լծողելու համար մեր ընդդիմադրանին վեր-
ջին քանի մը դիտողութիւններն ալ: Եւս կը յայտ-
նէ որ գործին տպագրութեան իրը անգիր ամե-
նամեծ մասամբ աշակերտներու ընդօրինակու-
թիւններ է ոչ անգիր ձեռագիրը գործածուած
լինելու տեղեկութիւնը սկիզբէն իսկ չէ՛ր հաղոր-
դուած, հատորին գէթ վերջին էջին վրայ: Եթէ
այդպէս եղած լինէր, կը թուէ ըսել ուղեւ, այն
տուն զրախօսական տարբեր բնոյթ պիտի աւ-

նեևար: Խզհանարութեան մօտեցող զգացում է իւրը այս թէ կոկորդիլոսի արտասուք: Յառաջաբանին առաջին էջին վրայ ծանուցուած լինելը՝ թէ գաւազն գանազան մասերը տարբեր է իրարմէ բարական հեռաւոր թուականներու մէջ են գրուած, և թէ հեղինակն ինքնին զանոնք ամբողջովին վերածնունդով կարտու կը նկատուե՝ ինչ ազդեցութիւն կըրած էր ունենալ գրախօսին դատելու կերպին վրայ՝ որ այժմ ողբալի նկատուէր այդ ակամայ մոռանումը:

— Այս առթիւ իր բարեհաճած հրատարակչական թիւադրանքներուն, եւ այն արտաշարժ յորդորակներն զոր հասկնալի լայնմտութեամբ կ'աւանդէ մեզի՝ հասկցնելու համար թէ ինչ պէտք էինք ընել լրիւ մատուցած ըլլալու համար մեր «հիացողի եւ աշակերտի» մեծարանքը երախտաւոր ուսուցիչին, այս ամէնուն շնորհակալութիւն յայտնելէ աւելի հարկ կը զգանք դիտել առ թէ այդ առթիւ իր մասնաւոր շ, Ճայեանի Գալթըն-ճեան «Որբազան պատարագամտայցք»ը, հակառակ համետնութեան զիջուածին, ո՛չ թէ հրատարակչական այլ ուսումնասիրական ձեռնարկ է, ընդարձակ ծմօթարանութիւններով և յաւելումներով ճիշտացուածին, ո՛չ թէ ըրածն իր լի հրատարակչական աշխատութիւն՝ հանրութեան փափաքանաց համեմատ փութով կ'ըլլայ ընծայելու համար հանդուցեալին բոլոր գործերը, այլ կերպ ընդլայնումներ յետաձգելով ապագայ կարելութեանց:

— Գ. Ալբրայտնի գրութեան վերջին մասը վերջաբաժնի մէջ է. այդ բաժը առնելով «Գաւառի ճառք» (peroraison) իմաստով, եւ արդարեւ շտապանունեայ այս յօդուածաշարքը — եթէ մանաւանդ սիւնակներու ստորոտքը ինքնենք աւանդ մէջ ցանկնուած մանրուք նօթերը — ճառք մըն է աւելի քան բանասիրական որ եւ կարգի գրութիւն, իսկապէս հետաքրքրական ոգով տոգուած, թէ՛ ոչ չքնարական զեղումով: Ատենաբանը անոր մէջ իր ողբն է որ կը յանկեղծ հայ գրականութեան զիխուն: «Ճարտասանական մտաշնորհ» մը, կ'ըսէ, այսինքն «ոճով եւ ոլորուն», և «մտածումների պայծառութեան, կարծիքների հիմնաւորման, դատումների եւ գաղափարների բանաձևումի մասին» անհոգ կերպով գրելու ունակութիւն էր խորթացուցած է գերական ոգին: Նշումով «բառերի ներգանակ հնչումին, պարբերութեանց ախորժ թաւալումին», հայոց գրականութեան մէջ մարդիկ անընդունակ դարձած են այլ ևս անդադարաւանալու թէ «յոսակ ու որոշ գաղափարների տրամաբանական ներդաշնակութեան մէջ է դատողական սեփ զեղեցիկութիւնը»: Ու դեռ կը շարունակուի. «բառ ու պարբերութիւն շոյում են ականջը և թմբկեղուն միտքը, սառն ու չոր դատումները խոցում են այդ մտաշնորհեան տէրերի ներազդեցութիւնը, որ սիրում է անորոշի եւ անժիրի շոյիչ ոլորտը»: Ու այս ամէնը՝ այնպիսի ոլորուն ոճով և այնքան թաւալում անանգով՝ ինչպէս այս մէջըրումներէն ևս պիտի մակարեբեն ճշուաբերի այդ յօդուածաշարքին չանգիպողներ՝ որ ստիպուած կը

լինիս խորհելու թէ որու համար կրնան ըստած ըլլալ կարծեան ներքին փորձառութենէ միայն հանուած այս բառերը: Ի վերջոյ՝ վերջը. «Այս մի չարիք է, ինչպէս լարիք են բոլոր ախորժիկ արքեպիսկոպոսները: Թէ՛ն առանց հարկաւոր փորձառութեան այդ մասին՝ կ'ընդունինք այս վերջին խօսքի հէշտութիւնը, բայց այսպէս եւս այն պէս մեզի իրաւունք կը նկատուի գեռ բռնելու թէ բոլորովին անհարկի է այդ տողերուն մէջ զգացուած մտաղխութիւնը, և անարգաբար՝ անող յայտնուած յոռետեսութիւնը: Ճշմարիտ գրականութիւնը մարդը անատակ չ'ընէր ընաւ ստոյգ գիտական միտքին: զեղեցիկութիւնը այդքան ալ ներհակ չէ՝ ճշմարտութեան և հակադարձաբար: Գարալ, թէն, էմբրսն, Ռենան, Լըմէթը, Ֆակէ եւ շատ ուրիշներ, արձակագիր բանաստեղծներ նկատուելու չափ գրագետ լինելով հանդերձ՝ ոչ նուազ գիտուն միտքեր են նոյն ատեն: Մակերեւ սային դատողութեան տէր անձնուր, տկար միտքերու մէջ է միայն որ գրական հրայքը կըրայ զոլորիկացնել գիտական ոգին: Երեւ եւ ընդհանրացուած նախադիւնը, հետեալաբար եւ անուղիղ է իր եզրակացութիւնը: Գրաբեւ եւ բանաստեղծ Դուրեան նոյնքան նաեւ հմուտ եւ գիտուն միտք մըն է իր Մտանադրութեան պատմութեան մէջ: Զայս կ'ըսենք ոչ թէ «հիացող» է եւ «աշակերտ» զգայնութեամբ, որպէս թէ մը շատ կը ձեռքարանէ Ալբրայտն, այլ այդ գիրքով ըլլօրեն զրազողի համոզումով: Կը կըրնինք, վերջացնելու համար ընդ միշտ: միակողմանի է գրախօսականը, անհիշող դատումներով լի է ան, եւ թիւ մը լայնախորհ ըննադատող ոգին իսպառ կը պակսի անոր մէջ: Թովմասեան իրազգածութեան օրինակը երբեք ի զեպ չէ իր պարագային համար: Իսկ շեթէ... նշեալով կպրածնութեան (asphalté) ո՛ւղիք անհիշելի կըրծուն ճամբան է զեպի ճշմարիտ տանընդ:

ՆՈՏԱՐ

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցան Ապրիլ ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ Յօրից մօղովը հօթն անգամներ ի նիստ դուստրուեցաւ իրբեւ վարչական Մարմին, Լուսն. Գիւր. Անաւանը՝ մէկ անգամ, իսկ Ուսումն. Խորհուրդը՝ երկու անգամ:

● Բշ. 30 Մարտ. — Ս. Գաղափարը Հօր Կողմէ, Տ. Մեծըրպ Մերազան զնայ յայտարարութիւն իր, ներկայ գտնուելի Զայնադարին Զայնադարին կայանի թացման հանդէսին, որ տեղի ունեցաւ Բ. Գումարէի նախագահութեամբ:

● Գշ. 31 Մարտ. — Տ. Ցարութիւն վերջ. Գաւառեան Տրանս, Հիւանդանոց փոխադրուեցաւ:

● Դշ. 1 Ապրիլ. — Գ. Ռենէ Բիւնն հայտնէր Ֆրանսացի մտաւորականը, որ Գաղափարն եկեք

էր, այցելեց Ս. Գաորիարքը Հօր, իր տիկնոջ ընկերակցութեամբ:

● **Նշ. 2 Ապրիլ.** — Տ. Յարութիւն վերջ. վախճանեցաւ. կէսօրէ վերջ, մարմինը երեկոյան փոխազոտեցաւ Մայր Տաճար:

● **Ռւր. 3 Ապրիլ.** — Յուզարկաւորութիւն և թաղաւ մ. Տ. Յարութիւն վերջ. ի. (Տեսնել թերթի վերջին էջը):

— Երեկոյին, Ս. Աթոռոյ Նիւշպէնեան Մատենադարանին մէջ ընդունելութեան խմբում մը եղաւ ի պատիւ Պ. Ռնէն Բիւնի. Նուպար Սրկ. Ֆրանսերէն ազգի մը ըրաւ և մեծայարգ հիւրը համառօտ բայց գեղեցիկ ճափ մը մէջ ներողութեամբ Հայոց ազգային արժանիքներուն:

● **Եր. 4 Ապրիլ.** — Կ. Գուրոյ Գալֆայան օրբանոցի Մայրն ու իր քայրը իբր ախառաւ Եւհան վանք, ծաղը եկան նաև երկու հարիւր չափ ուխտաւորներ, իրանանէն, Սիւրիայէն, Եփրատէն, Կ. Գուրէն, Գալատաէն, և այլն:

— Վաղման Մաղկապարթի տօնին առթիւ Երեկոյին շարադասութիւնը թափօրով Ս. Գաորիարքը Հայքը և Միաբանութիւնը մօտ գործիցին ի Ս. Յարութիւն:

● **Կիր. 5 Ապրիլ.** — Ժամերգութիւն և Ս. Գաորիարք ի Ս. Յարութիւն, յեր վերնամասարան մէջ. զկնի Ս. Գաորիարքին հանդիսաւոր երրազարծ թափօր Ս. Գերեզմանին շուրջ, հետեւեալութեամբ Հպատակ և Ասորայ, գլխաւորութեամբ Ս. Գաորիարքին: Անօրինակ բազմութիւն ամէն ազգէ ներկայից, բայց ամէն բան անցաւ յոյժ կանոնաւոր:

— Երեկոյին Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ միանահաղէս արարողութիւն Գոնրացէքի Ս. Գաորիարքը իր աթոռէն խոսեցաւ օրւան խորհուրդին մասին, և հրահրեց ժողովուրդը որ մասնակցի Մամրթիւնի նպատի գործին:

● **Աւագ Բշ. 6 Ապրիլ.** — Կերման երաժշտական Տօքթ. Վօլֆ այցելեց Ս. Գաորիարքը Հօր:

● **Աւագ Բշ. 7 Ապրիլ.** — Ս. Գալաքիս Անկլիքան Եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբ Ս. Գաորիարքը Հօր այցելեցին Վիւնէթի Եպիսկոպոսը և Պրետորիայի (Բարեյոյ) Եպիսկոպոսը: Ն. Ամենապատուութիւն մեծարանքով ընդունեց յարգելի Լիւրիքը Գաորիարքարանի Մեծ Գահլիւնէն մէջ:

— Երեկոյին զբաղին երեկոյն տղի ունեցաւ Ժառ. Վարժարանի սրահին մէջ:

● **Աւագ Բշ. 8 Ապրիլ.** — Ս. Գաորիարքը Տ. Կիրեղ և Տ. Հայրիկ Վարդապետներու ընկերակցութեամբ փոխադարձօրէն այցելեց անկլիքան Եպիսկոպոսներու ի Սէն ձօրէ:

● **Աւագ Նշ. 9 Ապրիլ.** — Օրն ի բուն եկեղեցական պաշտամունքի բոլոր մասերը կատարուեցան բարեկարգ և երկնազած կանոնաւորութեամբ: Առաւօտեան ժամերգութիւնէ վերջ՝ ապաշխարակց կարգը, ձառնել մեծ պատարագի, զոր ժառողջ Տ. Միքայիլ Սրբազան, ամէնքը եղան տպաւորելի Ոսկերեքանի և Բարսեղի խրատական ճառերը աշխարհարար կարգապիսի Ս. Գաորիարքը և Տ. Միքայիլ Սրբազան, Ս. Գատա-

րադի միջոցին Ս. Գաորիարքը խոսեցաւ Ս. Հաղորդութեան մասին: Երեկոյին մեծադայն հանգիստաւորութեամբ Ս. Գաորիարքը կատարեց Ունալայի խորհրդաւոր ծէսը. աշակերտք զմայլելի կերպով երգեցին տաղերը, ամբողջ երկու զառերը և եկեղեցոյ մէջ մօտը լեցան էին եւրոպացիներով, որոքք պատկառանքով և հիւսցումի արարայայտութեամբ կը հետեւէին արարողութեանց: ամբողջ եկեղեցին, վերնատուն, կից մատուռներ, առիւն էին ժողովրդեան բազմաթիւութեամբ: Ներկայ էին նաև երեք անգլիացի եպիսկոպոսները:

— Խաւարի գիշերուան ժամերգութիւնը նոյն պէս կատարուեցաւ պատկառելի վիճակէ մէջ. շարականներուն օրհներգը, աւետարաններու ընթերցումները, սաղմոսներու աւանդելը, կանոնադրութիւնը, ամէնքը պաշտօնեցան անթերի: Տճարածեալը երգեց ամբողջ տաճարը, միաբանութիւն, աւանդույնէն վերջ և ժողովուրդը միաբանութեամբ նախնայեցան ի բարու՝ աստուածային այդ զեմթ թաղերգութեան խորհուրդին առիւն: Հփառք ի բարձունքէն վերջ Ս. Գաորիարքը քարոզեց, ձիւնէ ճշմարտութիւնը ընթարանի վրայ: Անաւորէ. Գալաքիարք այդ քարոզին: Հճշմարտութիւնը մարքի տաքի տեսութիւնէ մը՝ Գալաքիարք մը ըլլալէ մտքի՝ Գալաքիարքն ինքն իր, իրողութիւնէ մըն է. միաբան մէջ լինելէ առաջ՝ կեանքին մէջ, խօսքին մէջ լինելէ առաջ՝ իրեն մէջ է ան: Բաւնախանութիւնէն աւելի սիրտին միջոցաւ է որ կը հանչուի ան: Մարդը ճշմարտութեան մէջ կը լինի, երբ համաձայն լինի մարդութեան կուլուրին հետ՝ որ սերն է: Սերն է կեանքին նպատակը: Վերջ ճշմարտութեան մէջ լինելը անկէ պիտի հակցուի, ինչպէս կ'ըսէ Առաքեալը. որ սիրենք զիրար՝ Հճշմարտութիւնը սերն է ուրեմն ու սիրոյ համար կրուած զոհողութիւնը: այսինքն խալը. խալեալը՝ այսինքն Բրիտանո, ինչպէս ինք իսկ կ'ըսէր:

● **Աւագ Ռւր. 10 Ապրիլ.** — Թաղման նախատեսակի արարողութիւնը կատարուեցաւ շքեղութեամբ, խոսուն բազմութեան ներկայութեամբ:

● **Աւագ Եր. 11 Ապրիլ.** — Վոտաւորայի արարողութիւնը կատարուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, ամենայն կանոնաւորութեամբ, գլխաւորութեամբ Ս. Գաորիարքը Հօր և մասնակցութեամբ ամբողջ Միաբանութեան: Ապա, իրիկնագէմին, ձրադարձեց Ս. Գատարաք մատուցուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ:

● **Կիր. (Ձատիկ) 12 Ապրիլ.** — Առաւօտեան ժամը 3 ին գիշերային և առաւօտեան պաշտամունք սկսաւ ի Ս. Յարութիւն, գլխաւորութեամբ Տ. Միքայիլ Սրբազանի, որ և մատուց Ս. Գատարաքը Գրիստօսի Գերեզմանին վրայ: Ս. Գաորիարքը քարոզեց Վոտան և հաւատացողներուն վրայ. բացարարեց լէճ քրիստոնէական երեսանք ապաշխարի անընդունակ լէճ. այդ ապաշխարքը Բրետտօսի յարութեան արդիւնքներն են գերազանցապէս. մինք կը տեսնենք յարութեան այդ արդիւնքները քրիստոնէական կեանքին մէջ. ուր կ'ապրի արդարև Գրիստոս:

— Երեկոյն վանուց մեծ բակին մէջ տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր տարեկան անդառաւոր։

● Բշ. 13 Ապրիլ. — Մեծահանգէս Ս. Գատարաւ գլխի Ս. Յակոբ, ժամադրութեամբ Ս. Գատարիարք Զոր. որ և քարոզեց. բնաբանն էր. «Յիսուս Քրիստոս իսպառնեաց զմահ և լուսաւոր արար զկեանս և զանեղութիւն ի ձեռն աւետարանին»։ Բայց արդեւ թէ Քրիստոսի յարութեան առաջին և մեծագոյն արդիւնքն է անմահութեան հաւատքը, որ քրիստոնէական բարոյականին ամենէն կարեւոր սկզբունքն է։ Ի վերջ Ս. Գատարաւ գլխի, տեղի ունեցաւ երբագարած թաւոր կենաց փայտի։ Ապա Ս. Գատարիարքը Բեմէն արտասանեց ուխտաւորաց ողջերթի մաղթանքը։

Յետ Ս. Գատարաւ գլխի Ս. Գատարիարքը Մեծ Դան լինին մէջ ընդունեց Միաբանութեան, Ժողովուրդին, կառավարութեան և հիւպատոսաց ներկայացուցիչներու և տեղացի ազգային և օտար երեկներու շնորհաւորական այցելութիւնները։

● Գշ. 14 Ապրիլ. — Տ. Տիգրան Վրդ. գատարաւ գլխի Ս. Գրիգորի Սեղանիի իրայ. և քարոզեց «Նշ զիսէք որչա Կողմ էք զուշ» բնաբանով. ցոյց տուաւ Ձիւրիկեան Եղբայր անպայման նուիրումը Քրիստոսի, թաղով իրենց հայրն ու նահը, անոնց նախանշայող օգին. որով այդքեցան Քրիստոսի հետ, թէ և աստիճանաբար միայն հանչնալով զայն, բայց ի վերջոյ լիովին հանչնալով ի հոգիին՝ օրուս ծառայեցին։

— Ս. Գատարիարքը ընդհանրապէս Տնօրէն Ժողովի անգամներու և գլխաւոր յարգապետաց, գատարական շնորհաւորութեան պաշտօնական այց տուաւ Լաւորն և Յոյն Գատարիար քարանները և Ֆրանչիսկան Միաբանութեան Տ. Մերսուպ Սրբազան ընդհանրութեամբ վաւարապետաց, այցելեց Ղպտոց. Ատուրաց, Յոյն կաթիլիկաց, իսկ Տ. Կիրակի և Տ. Հայրիկ Վարդապետը՝ Հայ կաթիլիկներու և Մարտիրներու։

— Մեր Գատարիարքաւոր շնորհաւորութեան այցի եկան Ղպտիք, Ատուրեք և Հայ և Յոյն կաթիլիկք, Ռուսք. Հապէշք, Մարտիրք։

● Եշ. 16 Ապրիլ. — Զատիկի ուխտաւորները մեծ մասամբ մեկնեցան. իբր 400 էր անոնց ընդհանուր թիւը։

● Բեք. 17 Ապրիլ. — Ս. Գատարիարք Հայրը, Տ. Մերսուպ Սրբազանի, Տ. Շնորհք Արեղայի և Պ. Նուրեանի և Պ. Օշականի հետ հանգիստի օր մը անցուց Երկրովի մէջ։

● Եր. 18 Ապրիլ. — Ծանօթ նկարիչ Պ. Արամ Խաչատուրեան, որ ժամանակէ մը ի վեր հեռանդ էր, մեծած էր այս առաւուսն Յուզաբաւորութիւնը երեկոյնի կատարուեցան Ս. Էլմիածին նկեղեցին, ի ներկայութեան բոլոր Միաբանից և աշակերտաց և Ժողովուրդի։ Սրբազան Գատարիարքը խօսեցաւ հակիրճ դամբանական մը. զորուստեց ընտիր արեւնստագէտը և պատուական հայրը, որ իր կենանքին միջև վերջին շունչը ունեցել խնայած էր իր գաւաակներուն զատարապետութեան համար։ Սրբաւոր տարիներէ ի վեր գծագրութեան և նկարի ուսուցիչ էր ժողովուրդի և Թարգմանչաց վարժարաններուն մէջ։

● Կիր. 19 Ապրիլ. — Ըստ տղորութեան, Մեծ Գատարաւ գլխի Նահապետներուն հոգիներուն համար Հանգրտեան Գատարաւ գլխի ժամադրութեամբ Ս. Քրիկի վանուց մէջ, Քարոզեց Ս. Գատարիարք Հայրը, բնաբան աննեղով Շնորհաւոր խօսքը. «Ջիսուս Գործելին ըստ Ատուծոյ՝ անդ է հանգիշիլ ըստ Ատուծոյ»։ Ազգին և Եկեղեցիին օգտին ու փառքին համար իրենց կեանքը նուիրողներուն գործը ներկայացուց իբր աստուածանշան գործունէութիւն, ուստի և անոնց սուրբ իրաւունքը համարեց յատկանշական հանգիստն ի յոյս երեսաց Ատուծոյ։ — Ս. Գատարաւ գլխի Վերջ, Հոգեհանգստեան Պաշտօնի կատարուեցաւ ընդհ. գերեզմանատան մէջ ամփոփուած կամաւորներուն շիրմին շուրջ. հոն բանախօսեց Տ. Նիկիշ Վրդ., ոգեկեցելով ազգային նահապետներու յիշատակը, անոնց նուիրումին օրինակէն դասեր հանելով վերապրող Հայութեան համար և ցոյց տալով ազգային և բարոյական պարտականութիւնները. որոնց կատարումով միայն պատկառ պիտի կեցած լինինք անոնց յիշատակին հանդէպ։

● Բշ. 20 Ապրիլ. — Ըստ Հին Տոմարի, Աւետման Տօնին առթիւ և Գեթեմանի ժամադրութեամբ Ս. Գատարաւ գլխի քարոզեց Տ. Տիգրան Վրդ., ընդլցի ինն ըստ բանի ջուրմ բնաբանով. ցոյց տուաւ Ս. Կոյիւն մեծութիւնը իբրեւ առթի մեր ժրկութեան. իր հոգեհալի պատարաստականութիւնը՝ ընդունելով Ատուծոյ կողմ. ներկայացուց զին բուն տանար Ատուծոյ. չարքապիկց Քրիստոսի և լուծող Եւայի անէմքին կիրքը։

— Երեկոյնի, Ժառանգաւորաց հանդիսաւոր. հին մէջ բանախօսեց Ս. Կիրակի Վրդ., ինքին էր Երուսաղեմահայ պատմութեան առաջին շրջանը. այսինքն քրիստոնէութեան Ա. դարէն մինչև Արարական նուաճումը. պատմական Նշաններով և ապացոյցներով հաստատեց Հայոց շատ կանուխէն Պաղեստինի հետ ունեցած յարաբերութիւնները և Երուսաղեմի մէջ ուխտաւորաբար և հաստատուն բնակութեամբ ներկայութիւնը. այսպէս զանազան Ս. Տեղեաց մէջ ընդհանրապար և առանձնապէս ունեցած վանքերը և ի վերջոյ ինքնուրոյն հայկական վանահանութիւնը, և այլն։

● Գշ. 21 — Ռւր. 24 Ապրիլ. — Իբր հետեանք անցեալ Կիրակի, 19 Ապրիլ, Յապոյէի մէջ տեղի ունեցած արար-հրէական ընդհանրամիտեան, որոնց մասին արտասանական մատուցին ու գործադարութեանց տեղեկութիւններն չափազանցեալ էին յայտնապէս, այս հիշք օրերուն առեւտրական կայուն վիճակ մը յառաջ եկաւ Ս. Քաղաքին և միւս քաղաքներուն մէջ չհասած գործադուրի պատճառաւ։ Բայց, կառավարական հեղեղութեանց շնորհիւ տեղի չեն ունեցած արեւնոտ մեծ անկարգութիւններ։

● Եր. 25 Ապրիլ. — Երեկոյնի, «Զրաշափառ» թատրով Միաբանութիւնը մուտք գործեց ի Ս. Յարութիւն, վաղուան մշխարհամատարան տունին առթիւ, զխաւարութեամբ Տ. Մեհրոպ Սրբազանի։

— Այս գիշեր հրդեհն պատահեցաւ մեր Սուրբ Զրիշտակապետ վանուց պատկոյց վանքապատկան միջնորոցի մը մէջ, որ վարձու տրուած էր, ու չէնքը ամբողջովին այրեցաւ: Լրջէն խնդրուեալ Ժողովարարին րուռն շանքերուն շնորհիւ կարելի եղաւ արգելել կրակին յառաջացումը գէշի վանք:

● Կիր. 26 Ապրիլ. — Գիշերային եւ տառաւորեալ ժամերգութիւնը կատարուեցաւ Ս. Թարու-թեան մեր վերնամաստան մէջ. Տ. Մեքրուպ Սըր-բազան հանդիսիւ պատարագեց Ս. Գերեզմանին վրայ, ապա քարոզեց ճՏԷր է ի տեղւոյն յայտ-միկ. (Ծննդ. ԻՐ. 16) քնարանի վրայ. ներկա-յացուց Սողոմոնեան տաճարն իբրեւ ստուեր քը-րիտունեական եկեղեցիին. յատենանց այս փերշնայն գերազանցութիւնը իբրեւ իսկական քնարարան Աստուծոյ, իբրեւ տեղի ուր աստուա-

ծային գիտութիւնը կ'աւազուէր, ուր երկնային արդարութեան պատգամները կը քարոզուէին, և ուր մեղքէն ախտաւորուած հոգիին իր բուժումը կ'ընդունէին Ազնապէսով Եկեղեցւոյ տիեզերա-կանութեան գաղափարին, իբրեւ այդ մտածու-մին յիշատակարան մատենանց Ս. Թարութեան տաճարը, ուր բոլոր քրիտոնեայ ազգերը կը միա-նան ամէն օր անմահութեան խորտին առջև, իբրեւ այդ գաղափարին ամենէն չեմ շատա-գովը, իր հորայրական յայնախոհ վերաբերմուն-քովը հանդէպ բոլոր քրիտոնեայ եկեղեցեաց:

● Գշ. 28 Ապրիլ. — Եգիպտոսի վեհապետ Յուստ Ա. Թագաւորի մահուան իւրը՝ Ս. Պատ-րիարքը ցաւակցական հեռագիր տուաւ Վան. Այլ Մահէն Թաշայի, և այնքանութեան՝ տեղւոյն Եգիպտական չիւպատարան:

Տ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՊԱՐՈՆԵԱՆ

Միաբանութիւնս միշտն ունեցաւ կորեցնելու իր բազմամեայ անդամներէն ձերուսազարդ այս հոգեւորականը. որ Ապրիլ ամսուր 2ի Յշ. օրը վախճանեցաւ Ս. Քաղաքի Փրահասկան Հիւանդանոցին մէջ, ուր փոխադրուած էր երկու օրեր առաջ:

Ծնած էր 1862ին, Շապին Գարահիւսարի Արտաթի գիւղը. և, իննամեայ հասակին, իր այ-րիացեալ հորը՝ Դուկասի հետ Կ. Պոլիս փոխադրուելով. Ժամանակ մը յայրուհեան արշակետած Օրթագիւղի, Պայաթի և Զայաթիոյ ազգային նախակրթարաններուն, 1885ին Երեսույզէ մեկած, և, թէև արդէն հասակաւոր երիտասարդ, ընդունուած է Ս. Աթոռոյ ժողովարարաց վարժա-րանը, որմէ և շրջանաւորտ եղած է 1888ին: Անմիջապէս մտած է Պատրիարքարանի դիւանը, ուր տարի մը իբր օգնական-գիւրանապետ ծառայելէ վերջ, կարգուած է գիւրանապետ. պաշտօն՝ զոր շարունակած էր 1889-1914: Անշնան չէ եղած այդ առթիւ իր ծառայութիւնը՝ ոչ միայն իմիջական-կան և արձանագրական, այլ անաւանդ վտերարմիջներու զատարարման և վիճակագրական աշխա-տութեանց մէջ: Կիրթ էր գեղագրութեան և գծագրութեան, մասամբ նաև նկարչութեան մէջ, և այս տեսակէտով ևս օգտակար եղած է, ժողովարարաց վարժարանի մէջ իբրեւ ուսուցիչ: Վարդապետ ձեռնագրուած է 1892ին՝ հոգեւոր Տ. Թարութիւն վեհապետանէ, որուն գաւառական կիր՝ եղած է նաև տարիներ: 1905էն ի վեր անդամ էր Գահաճարանի Թանձնատնոյն: Իսկ քանիցս նաև եղած է անդամ Տնօրէն Ժողովոյ: Բնաւորութեամբ լուռ, նկարագրով նախանձախելի, քրտակ իրողը էր Ս. Աթոռոյ: Իբր կ'ուր տարիներէ ի վեր բոլորովին զաղքած էր գործելէ, տա-ռապագին վիճակի մը հետևանքով զատապարտուած ըլլալով դրեթիւ անշարժութեան:

Վախճանման վաղորդայնին, ի ժամ Ս. Պատարագի, Ս. Պատրիարք Զայր օծումը կատա-րեց և խոսեցաւ զամբանականը՝ օգնականի գարձի իմայ եկաւ ընտանիքին վրայ. բացառեց թէ քրիտոնեական մտածումին մէջ մաշը վերադարձն է անձին հոն՝ ուսուցիչ եկած էր. ինչպէս մար-մինը կը դառնայ ի հող՝ ուսուցիչ անուած էր, նոյնպէս հոգին կը վերադառնայ անմահութեան կեանքին՝ որ հոգիին նախալիկանը. անոր նախահայրերն էին. երկուսը կեանքը պանդխտութիւն մըն է ուրիմ, և առաքելի մարդը նա է, որուն սրտին մէջ ընդ միշտ վառ կը մնայ իր հոգեկան հայրենքին կարօտը, բուն հոգեւոր և յախտնական կեանքին սէրը: Անոնք, որոնք այսպէս կ'անցընեն իրենց ասուեր կեանքը. երանական զգացումով մըն է որ կ'անցնին միւս կեանքին, աւելի քան ինչպէս իր սիրելի հայրենիքը զարձոյ նոգելը: Ապա ներկայացուց կեանքը հան-գուցեային, և հանգիստ մարմնիով անոր հոգեւոր:

Յուզարժեւորութիւնը կատարուեցաւ Լուսաբարապետ Տ. Մեքրուպ Սրբազանի գլխաւորու-թեամբ և մատակցութեամբ բովանդակ Միաբանութեան, աշակերտաց և Ժողովրդեան: Զան-գուցեային մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Փրկչի վանուց պատկոյց հասարակաց գերեզմանատունը, միաբաններու յաղակցեալ հողարածիւնին մէջ:

Հանգիստ իր հոգեւոր:

ՀԵՏԵԻԵԱԼՆԵՐԸ ՍՏԱՑՈՒԱԾ ԵՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏՏՐԱՏԷՆ

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԸ, (Ա. Խոթիք Գէորգեան), Նկարագրական, Լենինական, 1935, 4°, էջ 32, (նուէր՝ Պետրասէն), մէկ օրինակ:

ԳՐԱԿԱՆ ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ, Դրական-գեղարուեստական ալմանախ, Հայաստանի Խորհրդայնացման Ժե. ամսական առթիւ, Վրանուարի հրատարակութիւն, Լենինական, 1935, 4°, էջ 55, (նուէր՝ Պետրասէն), մէկ օրինակ:

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, (Ա. Ա. Ժալանով), Պետրաստ, Երևան, 1935, 16°, էջ 24, (նուէր՝ Պետրասէն), մէկ օրինակ:

ԽՈՐՀՐ. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ, (Ա. Ստեցիկ), Պետրաստ, Երևան, 1935, 16°, էջ 96, (նուէր՝ Պետրասէն), մէկ օրինակ:

ՃԱՌ ՍՏԱԿԱՆՈՒԿԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ, (Ի. Վ. Սաալիւն), Հայկուս հրատ. Երևան, 1935, 8°, էջ 30, (նուէր՝ Պետրասէն), մէկ օրինակ:

(Նոյն օտարուի մասին 3 հատեր, Ա. Միկոյեան, Կ. Վորոշեով և Լ. Մ. Կազանովի):

ԿՈՍՈՒՆԻՍ, Օրկան Հի (Բ) Կ Կենտկոմի, Հայկուս հրատ. Երևան, 1935, Թիւ 2, 8, էջ 49, մէկ օրինակ:

ԱՄՐԱՊԵՆԻՆ ԵՐԶԱՆԱՅԻՆ ՕՂԱԿԸ, (Ե. Շեղեղովա), Կուսակցական, ԽՍՀՄ Մարտի հրատարակութիւն Երևան, 1935, 8°, էջ 50, մէկ օրինակ:

ԴԱՐԱՂԸ, (Ա. Լ. Սկոմարովսով), Գիւղատնտեսական, Գիւղ հրատ., Երևան, 1935, 8°, էջ 41, (նուէր՝ Պետրասէն), մէկ օրինակ:

ՊՐԱԿԱՅԻ ԿՈՆՏԵՐՆԵՐՈՒՅԻ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ, (Լ. Բերիւկ), Կուսակցական, Հայկուս հրատ., Երևան, 1935, 16°, էջ 30, (նուէր՝ Պետրասէն), մէկ օրինակ:

ՏՋՋԱՆ ՃԱՆՃԸ, (Զուկովսկի), Թարգմ. Զ. Պոզոսեան, Մանկական տաճարներ, Պետրաստ, Երևան, 1935, 8°, էջ 16, (նուէր), մէկ օրինակ:

ՄՈՒԽԱ, (Գ. Պալկենկոյ), Թարգմ. Ա. Շտրախթուրի, Վիպակ, Պետրաստ, Երևան, 1935, 8°, էջ 16, (նուէր՝ Պետրասէն), մէկ օրինակ:

ԻՆՉ ԿԱՐԴԱԼ ՆՈՅՆԵՐԵՐԵԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ, Գրականութեան Ցանկ, Խմբագրութիւն Ա. Բաբանեան, Երևան, 1935, 8°, էջ 23, մէկ օրինակ:

ՖՈՒՏ ԲՈՒ, (Ե. Միքանգիւլեան), Պետրաստ, 1935, 8°, էջ 52, (նուէր), մէկ օրինակ:

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՖՈՒՏ ԲՈՒ, (Ե. Միքանգիւլեան), Պետրաստ, 1935, 8°, էջ 40, (նուէր), մէկ օրինակ:

ՌԻԿՈԼԵՏՏՈՅ, (Վ. Խորիւ), Ոպերայ չորս գործողութեամբ, Երևան, 1935, 8°, էջ 7, մէկ օրինակ:

ՏԻՐԱՊԵՏԵՆՔ ՏԷՔՍՏԻԼ ԱՐԴԻՒՆԱՐԵՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻՆ, Հանդէս, Նուիրուած Տրեկասած գործարանի 10 ամսակին, Թիւ 6 և 7, 1935, Լենտեղարտի տպարան:

ՖԻԶԿՈՒԼՏՈՒՐԱ ԵՒ ՍՊՈՐՏ, Հանդէս, Թիւ 9 և 10, 1935:

ԿԱՐՄԻՐ ՖՐՈՆՏ, Կուսակցական Հանդէս, Թիւ 9-10, 1935:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱՆԻՐՈՒԾԻ, Հանդէս, Թիւ 10, 1935:

ԵՐԿԱ ՌԵԱՆԵՐԵՆ ԳԻՐՔԻՐ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՌԵՎՈՒՑԻԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ, (Լ. Խուտոյեան), Դասագիրք Գրագիտութեան, Երևան, Պետրաստ, 1936, 8°, էջ 84, մէկ օրինակ:

ԽԱՂԻԵՐԷՆ ԼԵՋՈՒԻ ԲԱՆԱԼԻՆ, (Արգար Պայազաւ), Լեզուաբանական, Երևան, ՀՍԽՀ Պետրաստ, 1936, 8°, էջ 100, մէկ օրինակ:

ՄԵՂՈՒԱՐՈՒԾՈՒԹԻՒՆ, (Զ. Տ. Աւագեան), Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղ. հրատ., 1935, 8°, էջ 242, մէկ օրինակ:

ՑՈՒՍԻՄԱ, (Ա. Նովիկով-Գրիբոյ), Թարգ. Գրաբիտ, Վիպ, Երևան, Պետրաստ, 1936, 8°, էջ 403, Բ. Հատոր, մէկ օրինակ:

ԽՍՀՄ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, (Ն. Ն. Բաբանսկի), Երևան, Պետ. հրատ., 1936, 8°, էջ 189, մէկ օրինակ:

ԱՐԴԻՒՆԱԲԵՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԻ ՍՏԱԽԱՆՈՎԱԿԱՆՆԵՐԸ, Ստախանովեան շարժումի մասին ճառեր, Թարգմ. Հ. Թուրշեան, Երևան, Հայ կուս կրատ, 1936, 8°, էջ 70, մէկ օրինակ:

ՍՏԱԽԱՆՈՎԵԱՆ ՇԱՐՔՈՒՄԸ, (Թարգմ. Վ. Փոթէեան և Ա. Այվազեան), շարժման մասին ճառեր, Երևան, ՀԱՄԽ-ի կրատ. 1935, 8°, էջ 108, մէկ օրինակ:

ՈՋ ՍԵՒԱՆՂԱՅԻՆ ԳՈՏՈՒ, Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղ-հրատ, 1936, 8°, էջ 20, մէկ օրինակ:

ԱՅԻՐԲԵՆԱՐԱՆ, (Մ. Գոսպարեան), Երևան, Պետհրատ, 1936, Բ. Տպագրութիւն. 8°, էջ 102, մէկ օրինակ:

ԱՇԿԱԿԵՐՏԻ ԿՈՄԻՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԸՆՏԱՆԻՔԸ, (Լ. Խուշաբեան), Կուսակցական, Երևան, Պետհրատ, 1935, 8°, էջ 50, մէկ օրինակ:

ՊԼԱՆԸ ԵՒ ՄԵՐ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ, (Վ. Մ. Մօլոտով), Կուսակցական, Երևան, Հայ կուս կրատ, 1936, 8°, էջ 102, մէկ օրինակ:

ՈՐ ՏԵՂ ԽԵՑԳԵՏԻՆՆԵՐՆ ԵՆ ՁՄԵՌՈՒՄ, (Վիտալի Բիանկի), Մանկական, Թարգմ. Հ. Հայրապետեան, Երևան, Պետհրատ, 1935, 8°, էջ 14, մէկ օրինակ:

ՀՐԱՀԱՆԻՎԱԿԱՆ ՅՈՒՆՈՒՄՆԵՐ, Անասնաբուժական, Երևան, ՀՍԽՀ Պետ. Ապուհով. կրատ. 1936, 8°, էջ 22, մէկ օրինակ:

ՀՐԱՀԱՆԳ, Ֆինանսական, Երևան, ՀՍԽՀ Պետ Ապի Վարչ. կրատ. 1936, 8°, էջ 38, մէկ օրինակ:

ՅՐԱՐ ՄԿՆԻԿԸ, (Ս. Մարշակ), Մանկական, Երևան, Պետհրատ, 1935, 4°, էջ 8, մէկ օրինակ:

ԲՈՒՂԵՏԵՆ, Հ. Ս. Խ. Հ. Լուստովի կրատարութիւն, Հանգէս, Ա. Տարի, Եռնուարի Թիւ Երևան, 1936, մէկ օրինակ:

ԿՈՒՆՏՆԵՍԱՅԻՆ, (Բ. Ռեզնիկով), Դասախօսութիւններ, Երևան, ՀԿ (Բ) ԿԿԿ կրատ. 1936, 8°, էջ 43, մէկ օրինակ:

ՆԻԹԵՐ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ, Բանասիրական-Պատմական, Ա. Հատոր, ՀՍԽՀ Կուլուրայի պատմութեան ինստիտուտի աշխատասիրութիւններէն, Երևան, Պետհրատ, 1935, 8°, էջ 219, մէկ օրինակ:

ՀԱՅՈՑ ԼԵՋՈՒԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱԳԻՐՔ, (Արարատ Ղարիբեան), Երևան, Պետհրատ, 1935, 8°, էջ 190, մէկ օրինակ:

ԽՈՐՀՐԻՍՏԻՆ ԿՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ, զանազան ճառեր Խորհրդային Գողդների Համագումարին մէջ արտասանուած, Երևան, Պետհրատ, 1936, 16°, էջ 75, մէկ օրինակ:

ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐՈՒՄ, (Գ. Ողանկով), Բուլղարական կեանքէ առնուած վէպ. Երևան, Պետհրատ, 1936, 8°, էջ 248, մէկ օրինակ:

ՀԵՐԲԱՐՈՒՄ, (Ա. Արարտեան), Բուսաբանական, Երևան, Գիւղ-հրատ, 1936, 8°, էջ 39, կէկ օրինակ:

ՊՏՂԱՏՈՒՄ ԱՅԻՒԻ ՈՌՈԳՈՒՄԸ, (Ա. Ֆ. Ռադկոյ), Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղ-հրատ, 1936, 8°, էջ 47, մէկ օրինակ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՆԵՐԸ ՏԱՄԱՀԻՆԳԱՄԵԱԿԻՆ, Գիւղատնտեսական ժողովածոյ ԴԿ-Սիմոնեանի խմբագրութեամբ և յառաջաբանով, Երևան, Պետհրատ, 1935, 8°, էջ 408, մէկ օրինակ:

ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ, (Լեւոն), Ա. Հատոր, Թարգմ. Ն. Մակինց և Ա. Խանճեան, Երևան, Կուսահրատ, 8°, էջ 864, մէկ օրինակ:

ՀՈԿԻՆ ԵՒ ԻՐ ՄԵՔԵՆԱՆ, (Հ. Ս. Տէտէեան), Իմաստասիրական, Աղեքսանդրիա, տպագր. Ա. Գառապեան, 1935, 8°, էջ 103, (նուէր՝ Հեղինակէն), 5 օրինակ:

ԵԱՋՈՐԴ ԵՐԵՔ ՏԱՐԻՆԵՐԸ, (Տիգր. Ալիս Պէլլի), Թարգմ. Հ. Ս. Տէտէեան, Կրօնաբանական, Աղեքսանդրիա, տպագր. Ա. Գառապեան, 1935, 8°, էջ 68, (նուէր՝ Թարգմանիչէն), 5 օրինակ: